

**İMAM GAZALÎ VE İMAM RABBANÎ'NİN
RÛ'YETULLAHA BAKIŞI**

Ferid YILDIZ

Yüksek Lisans Tezi

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Muhammed YAZICI

2011

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Ferit YILDIZ

İMAM GAZALÎ VE İMAM RABBANÎ'NİN RÜ'YETULLAHA BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. Muhammet YAZICI

ERZURUM 2011

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

12/07/2011

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İmam Gazalî ve İmam Rabbânî'nin Rü'yetullaha Bakışı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

12/07/2011

Ferit YILDIZ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Muhammet YAZICI danışmanlığında, Ferit YILDIZ tarafından hazırlanan bu çalışma 12/07/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammet YAZICI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Sinan ÖGE

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 12/07/2011

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZÂLİ VE İMAM RABBÂNÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. İMAM GAZÂLİ'NİN HAYATI	3
1.1.1. Doğumu ve Yetiştği Çevre	3
1.1.2. İlmî Şahsiyeti, Hocaları ve Talebeleri	7
1.1.3. Eserleri	9
1.2. İMAM RABBÂNÎ'NİN HAYATI.....	13
1.2.1. Doğumu ve Yetiştği Çevre	13
1.2.2. İlmî Şahsiyeti, Hocaları ve Talebeleri	16
1.2.3. Eserleri	23

İKİNCİ BÖLÜM

RÜ'YET KAVRAMININ ANLAM ALANI

2.1. SÖZLÜK ANLAMI	28
2.2. İSTİLAHİ/TERMİNOLOJİK ANLAMI.....	28
2.3. KUR'AN'DAKİ ANLAMI	29
2.4. HADİSLERDEKİ ANLAMI	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELAMCILARA GÖRE RÜ'YETULLAH

3.1. KELAMCILARA GÖRE RÜ'YETULLAH	36
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMAM GAZÂLİ VE İMAM RABBÂNÎ'YE GÖRE RÜ'YETULLAH

4.1. İMAM GAZÂLİ'YE GÖRE RÜ'YETULLAH.....	50
4.2. İMAM RABBÂNÎ'YE GÖRE RÜ'YETULLAH.....	55
4.3. İMAM GAZÂLİ İLE İMAM RABBÂNÎ'NİN GÖRÜŞLERİNİN MUKAYESESİ.....	61
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA.....	67
ÖZGEÇMİŞ.....	77

III

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM GAZÂLÎ VE İMAM RABBÂNÎ'NİN RÜ'YETULLAHA BAKIŞI

Ferit YILDIZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhammet YAZICI

2011-Sayfa: IX + 78

Jüri: Doç. Dr. Muhammet YAZICI (Danışman)

Doç. Dr. Sinan ÖGE

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Kelâm ilminin temel problemlerinden birisi de Allah'ın ahirette görülebilmesi/*rü'yetullah* meselesidir. Bu problem İslâm kelâm ekolleri-özellikle Mutezile ile Ehl-i sünnet-tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Allah'ın ahirette görülebileceğini Maturidî ve Eş'arî kelâm ekollerinin dışında kalan diğer kelâm ekolleri anlayışları gereği kabul etmemişlerdir. Ehl-i sünnet kelâmcılarının dışında Allah'ın görülebileceğini kabul edenler Allah'ın bir yerde ve yönde olduğuna inanan Kerramiyye, Mücessime ve Müşebbihedir.

Rü'yetullah meselesinde Gazâlî gibi İmam Rabbânî de Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemiş ve savunmuşlardır. Her ikisi de *rü'yetin* dünyada mânevî kalp gözüyle müşahade edileceğini, âhirette ise Allah Teâlâ tarafından güçlendirilecek maddî beden gözleriyle görüleceğini bildirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Rü'yet, İdrak, Nazar, Ehl-i sünnet, İmam Gazâlî, İmam Rabbân

IV

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

VIEWS OF IMAM GHAZALI AND IMAM RABBANI ON RU'YETULLAH

Ferit YILDIZ

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Muhammet YAZICI

2011-Page: IX + 78

Jury: Assoc. Prof. Dr. Muhammet YAZICI

Assoc. Prof. Dr. Sinan ÖGE

Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

One of the problems of the theology science is the God's being seen in the next world. This problem has been discussed widely by Islamic Theology schools especially between the Mu'tazila and Ehli Sunna. God's being seen on the doomsday hasn't been accepted by the other theology schools accept for Matûridi and Ashari schools. Accept for those who are not Ehli Sunna theologians and who believe that God can be seen are those who accept that God is in a place in a direction are Karramiyya and Anthropomorphisms.

Imam Ghazali Imam Rabbani, such as the issue of ru'yetullah in the opinion of Ahl al-sunna has embraced and defended. The event of God's being seen in the next world observation through the eyes of the world will be both spiritual heart, the hereafter will be strengthened by the physical body through the eyes of God be see Te'âlâ reported.

Key Words: The event of God's being seen in the next world, Comprehension, Glance, Ahl al-sunna, Imam Ghazali, Imam Rabbani

KISALTMALAR

AÜB	Ankara Üniversitesi Basımevi
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.s.	Aleyhi's-selâm
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
c.c.	Celle celâluh
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
EÜİFD	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz.	Hazırlayan
İA	İslâm Ansiklopedisi
İFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
ktp.	Kütüphanesi
k.s.	Kuddise sirrûh
m.	Miladî
MEB	Milli Eğitim Basımevi
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	Neşreden

VI

no.	Numara
r.a.	Radiyâllâhu anh
SÜSBE	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	Sayı
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve selem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
v.	Vefat
Yay.	Yayımları
YYÜSBE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'nın, âhirette görülmesi *-rü'yetullah-* meselesi, kelâmcılar tarafından münakaşa konusu yapılmış, Ehl-i sünnet âlimleri *rü'yetullahı* kabul ederken, Mutezile ve diğer mezhepler, prensipleri gereği kabul etmemişlerdir.

Allah'ın ahirette görülüp görülmeyeceği meselesi, İslâm kelâm ekolleri arasında özellikle Mu'tezile ile Ehl-i sünnet tarafından yoğun bir şekilde tartışılmış, Allah'ın âhirette görülebileceğini Maturidî ve Eş'arî kelâm ekolleri kabul ederken, Mutezile ve diğer bazı ekoller kabul etmemişlerdir.

Ehl-i sünnet dışında Allah'ın görülebileceğini kabul edenler, Allah'ın bir yerde ve bir yönde olduğuna inanan Kerramiyye, Mücessime ve Müşebbihedir. Allah'ın görülmesi inancı, yalnız İslâm düşüncesinde değil, hemen hemen bütün ilâhi dinlerde, özellikle de Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da tartışılan bir meseledir.

Hatırlatmak gerekirse İslâm Tasavvufu'ndaki *tecellî* ile de yakından ilişkili olan Allah'ın dünyada ve âhirette görülmesi meselesi, İslâm kelâmında üzerinde çalışılması gereken önemli bir konudur. Bu problem, kelâmda akıl ve nakil esas alınarak, Ehl-i sünnet ve Mutezile âlimleri tarafından münakaşa konusu yapılarak, temellendirilmeye çalışılmıştır.

Kur'ân âyetlerinin ve Hz. Peygamberden rivayet edilen bir kısım hadislerin delaletiyle, Yüce Allah'ın kıyamet günü mü'minler tarafından görülmesi meselesini, Mutezile imkânsız görürken, diğer bazı ekoller de Yüce Allah'a cisim isnat etme yolunu tutmuşlardır. Ehl-i sünnet ekolü ise, orta yolu takip ederek, Yüce Allah'ın âhirette mü'minler tarafından görülebileceğini, ancak bunun keyfiyetinin bilinemeyeceğini kabul etmiştir.

İslâm düşünce tarihinde önemli bir mevkiye sahip olan Ehl-i sünnet âlimlerinden birisi şüphesiz Gazalî'dir. Zira O, hem İslâm dünyasında hem de batı dünyasında tanınan ve üzerinde birçok çalışmalar yapılan büyük bir ilim ve düşünce adamıdır. Hatta O, eserleri ve fikirleriyle günümüzde de pek çok ilim adamına ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

VIII

Öte yandan İslâm düşünce tarihinde önemli bir mevkiye sahip olan Ehl-i sünnet âlimlerinden bir diğeri de İmam Rabbânî'dir. Hindistan'da yetişmiş, irşadı, ilmi, irfanı, bid'atlerle mücadelesi ve etkisi dünyanın birçok bölgesine ulaşmıştır.

İmam Rabbânî, hicri ikinci bin yılın başlarından bu güne kadar ilim ve irfanıyla insanları irşad etmiş, İslam dışı sapık fikirlerle mücadele ederek, zararlarının azaltılmasında büyük rol oynamıştır. İslam akidesinin, neredeyse o bölgede yok olmaya başladığı bir zamanda, İmam Rabbânî bid'atlerle mücadele ederek yoğun bir ihya hareketine başlamıştır. O'na müceddid denmesinin sebebi, itikat ve amelde müslümanların, Ehl-i sünnet denilen, Peygamber ve Ashabı'nın yoluna, yeniden, ihlâsla sarılmalarını başarmış olmasıdır.

Biz bu çalışmamızda mütekellim ve mutasavvıf olan Gazâlî ile yine mütekellim ve mutasavvıf olan İmam Rabbânî'nin *rü'yetullah* ile ilgili düşüncelerini ele aldık. Gazâlî, Yüce Allah'ın dünyada müşahede edileceğini fakat maddi gözlerle görülemeyeceğini delilleriyle izah etmektedir. Gazâlî, mü'minlerin cennette, manevî dereceleri oranında, yeniden yaratılan gözlerle Allah'ı göreceklerini, ancak idrak edemeyeceklerini belirtmektedir.

İmam Rabbânî de Gazâlî gibi *rü'yetullah* meselesinde Ehl-i sünnetin görüşlerini savunmaktadır. Rü'yetin ancak mü'minler tarafından cennette, dünyadaki gözlerimizle gerçekleşmeyeceğini, ancak Allah'ı görmeye dayanabilecek güçte yeniden yaratılan gözlerle görüleceğini belirtmektedir. İmam Rabbânî dünyada ise Allah'ın, manevî dereceleri yüksek olan mü'minler tarafından, kalben *keşf* edileceğini bildirmektedir.

Bu araştırmada, *rü'yetullah* meselesine, temel kaynaklardan kısaca değindikten sonra, çalışmamızın birinci bölümünde, Gazâlî ve İmam Rabbânî'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında özet bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümünde *rü'yet* kavramının anlam alanıyla ilgili kısaca bilgi verdik. Üçüncü bölümünde, kelamcılara göre *rü'yetullah* hakkında yine özet bilgi verdik. Dördüncü bölümünde ise, Gazâlî ve İmam Rabbânî'nin *rü'yetullah* meselesiyle ilgili görüşlerini ve mukayeselerini araştırdık.

IX

Araştırmamızda kullandığımız kaynaklar; konuyla ilgili klasik ve çağdaş kelâm kitapları, Gazâlî'nin, İhyâü 'Ulûmi'd- Dîn, Mişkâtü'l-Envâr, el-Munkızu mine'd Dalal, Kitâbu'l-Erbaîn, Kavâidu'l-Akâid, Tehâfütü'l-Felâsife, Faysalü't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka, Minhacü'l-Âbid'in, Mükâşefetü'l-Kulûb, Risâletü'l-Ledüniyye, Kimyayı Saadet ve Sırru'l-Âlemîn adlı eserleri ile İmam Rabbânî'nin eserleri olan Mektûbât-ı Rabbânî, Mebde' ve Meâd, Ma'ârif-i Ledüniyye ve Mükâşefât-ı Gaybiyye'den oluşmaktadır.

Bu çalışmanın tamamlanmasını nasip eden Yüce Allah'a hamd, Sevgili Peygamberimize âline ve ashabına salât ve selamdan sonra, tez danışmanlığımı yürüten, her aşamada kıymetli yardımlarını ve tecrübelerini esirgemeyen muhterem hocalarım Prof. Dr. Mevlüt Özler Bey'e, tez hocam Doç. Dr. Muhammet Yazıcı Bey'e, Doç. Dr. Sinan Öge Bey'e şükranlarımı sunuyorum. Yine bu konuyu seçmem hususunda teşviklerini gördüğüm, muhterem hocam Prof. Dr. İsa Çelik Bey'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca yardımlarını gördüğüm diğer hoca ve arkadaşlarıma da teşekkür ederim.

Erzurum-2011

Ferit YILDIZ

GİRİŞ

GAZÂLÎ VE İMAM RABBÂNÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

İmam Gazâlî, 11. yüzyılın son yarısı ile 12. yüzyılın başlarında yaşamış, devrinin müceddidi kabul edilen, en önemli İslam âlimlerinden biridir. Yaşadığı dönemde üstün ahlakıyla dikkat çekmiş, pek çok konuda ilme ve güçlü muhakeme yeteneğine sahip olması nedeniyle yalnız İslam âleminde değil, Batılılarca da tanınmıştır.¹

İmam Gazâlî, hayatını İslam ahlakının güzelliklerini insanlara anlatmaya adanmış büyük bir İslam âlimidir. Bu sebeple ilmi ve dini konularda geniş bilgi sahibi olmaya çaba göstermiştir. Özellikle eski Yunan felsefesinden kaynaklanan ve Ehl-i sünnete uygun olmayan inanç ve fikirleri çok etkili bir üslupla çürütmüştür. İlmî derinliğinden dolayı, “İslam’ın delili, İslam’ın hak olduğunun ispatı” anlamına gelen “*Hüccetü’l-İslam*” ve “*Zeynü’l-Din*” sıfatlarıyla anılmıştır.²

Genç yaştaiken dönemin Selçuklu veziri olan büyük devlet adamı Nizamülmülk’ün daveti üzerine Bağdat’a gitmiş, Nizamülmülk’ün topladığı ilim meclisindeki âlimler onun ilminin derinliğine ve meseleleri izah etmedeki üstün yeteneğine hayran kalmışlardır. Öyle ki, o sıralarda Büyük Selçuklu Devleti’nde ortaya çıkan sapık akımları savunanlar, Allah’ın ona nasip ettiği keskin zekâsı, yüksek ilmi ve üstün hitabet yeteneği karşısında yapabilecekleri hiçbir şey olmadığını anlamışlardır.³

İmam Gazâlî’nin İslam ahlakını yaymak için yaptığı büyük hizmetleri fark eden Nizamülmülk, onu Nizamiye Medresesi’ne tayin etmiştir. Bu görevi süresince İmam Gazâlî, sayısız öğrenci yetiştirmiş ve üç yüz kadar seçkin öğrencisine gerekli olan bütün ilimleri öğretmiştir. Öğrencileri arasında Muhammed bin Esad et-Tûsi, Ebu Mansur Muhammed, Ebu Abdullah Cümert el-Hüseyni, Ebu’l-Hasan el-Belensi gibi pek çok İslam âlimi mevcuttur.⁴

¹ Mustafa Çağrırcı, “Gazzalî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, 490.

² Ethem Cebecioğlu, “İmam-ı Gazâlî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yay., İstanbul 1995, VII, 38.

³ Cebecioğlu, “İmam-ı Gazâlî”, VII, 39; Çağrırcı, s. 492.

⁴ Çağrırcı, s. 492; Cebecioğlu, “İmam-ı Gazâlî”, VII, 40.

W. Montgomery Watt, Gazâlî'yi konu edindiği “*Muslim Intellectual-A Study of al Ghazali*” adlı çalışmasının başında Gazâlî üzerine yazmanın güç bir iş olduğunu itiraf ederek söze başlamaktadır.⁵

Biz de bu itirafı yineleyerek buradaki zorluğun Gazâlî'nin ilmi enginliği ve derinliğinde yattığını belirtmek isteriz. Onu tümel anlamda kapsamak, bir bütün halinde tüm fikirlerini sunmak zor bir iştir. Gazâlî, bazen bir filozof, bazen bir mutasavvuf, bazen bir mütekellim başka bir yerde ise fakih olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶ Böylesine dâhi bir kişiliği belirli kalıplar içinde değerlendirmek çok zordur. Gazâlî'yi hakkıyla anlamak, ancak kitapların satır aralarını çok iyi okumaya bağlıdır. İşte o zaman Gazâlî, gerçek hüviyetiyle ortaya çıkabilir.⁷

Gazâlî'nin hayatını anlayabilmek için eserlerini incelediğimizde hayatıyla ilgili pek de fazla bir dokümanla karşılaşmıyoruz. Onun hayatıyla ilgili bilgilere genelde, hayatının sonlarına doğru yazmış olduğu *el-Munkızu mine'd-Dalal* adlı eserinden ulaşmaktayız. Otobiyografik bir şekilde yazılmış olan bu eser, Gazâlî'nin fikri ve ruhi hayatında meydana gelen değişme ve gelişmeleri anlatmaktadır. *El-Munkız* tüm değerine rağmen Gazâlî'nin hayatını sunmada yetersiz kalmaktadır. Aynı şekilde Gazâlî'nin biyografisine dair yazılmış olan eski ve yeni diğer eserler de maalesef bu konuda yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple Gazâlî'nin hayatına ilişkin bazı belirsizlikler hala varlığını sürdürmekte ve bu konuda kesin sözü söylemekten uzak bulunmaktayız.⁸

⁵ Cebecioğlu, s. 39; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, (Çev.H. Özcan), Etüt Yay., Samsun 2003, s. 10.

⁶ Muhammet Yazıcı, *Gazzâlî Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, Salkınsöğüt Yay., Erzurum 2010, s. 49; Necip Taylan, “Gazâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri”, *MÜİF* Yay., İstanbul 1994, ss. 25-26; Çağrı, s. 493.

⁷ Ahmet İnam, “Gazâlî'nin Kalp Ordusu”, *İslami Araştırmalar Gazâlî Özel Sayısı*, , Sayı 3–4, Ankara 2000, XIII, 513; Çağrı, s. 493.

⁸ Çağrı, s. 492; Yazıcı, *Gazzâlî Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, s. 51.

BİRİNCİ BÖLÜM

GAZALİ VE İMAM RABBANİN HAYATI, ŞAHSİYESTİ VE ESERLERİ

1.1. İMAM GAZÂLÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Doğumu ve Yetiştigi Çevre

Gazâlî'nin çok enteresan bir hayat hikâyesi vardır. Eserlerinde görülen çeşitli tesirleri anlayabilmek için hayatının bilinmesi önemlidir. Fars asıllı olan Gazâlî'nin hayatı ve ailesi hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Nitekim Gazâlî de kendinden sonra gelen müslümanlar nazarında önemli bir âlim olma derecesine yükselmiştir.⁹

Genel olarak el-Gazâlî nispetiyle tanınan Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî et-Tusi eş-Şafi 450/1058 yılında Horasan'da Meşhed kenti civarındaki Tus şehrinin iki kasabasından biri olan Taberan'da doğdu.¹⁰ İslam toplumunun yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olan Gazâlî'nin adı Muhammed; künyesi Ebu Hamid; nispeti Gazâlî; unvanı ise Hüccetü'l İslam'dır.¹¹

Gazâlî'nin ailesiyle ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Bilinen sadece âlim ve sûfi olan Ahmed el-Gazâlî adında bir erkek ve birkaç tane kız kardeşinin bulunduğu.¹² Gazâlî, erken yaşlarda babasını kaybetmiştir. Gazâlî'nin babası Muhammed, eğirdiği yünleri dükkânında satarak geçimini sağlayan mütedeyyin ve fakir bir insandı. İlim aşığı olan bu zat okuyamamıştı. Buna karşılık daima fakihlerle ve âlimlerle oturup kalkar, onların hizmetine koşar ve bundan zevk duyardı. Kendisinin nail olamadığı ilim şerefine, oğullarında ulaşmak istediğini, ölümü yaklaşınca iyiliksever sûfi arkadaşına söyleyerek geride kalan iki oğlunu, bu arkadaşına emanet bırakarak, onların eğitimleriyle ilgilenmesini istedi.¹³ Babası onu ve kardeşi Ahmed el-Gazâlî'yi ölmeden önce sûfi bir

⁹ H. Bekir Karlığa, "Gazâlî", *DİA*, XIII, 518-530, İstanbul 1996, s. 520; T. J. De Boer, *İslam'da Felsefe Tarihi*, (Çev. Yaşar Kutluay), Anka Yay., İstanbul 2001, s. 188.

¹⁰ Karlığa, s. 525; M. M. Şerif, *Klasik İslam Filozofları, Gazzali, M. Said Şeyh*, (Çev. Mustafa Armağan), İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 156; İ. Agâh Çubukçu, *Gazâlî ve Bâtınlık*, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1964, s. 66.

¹¹ Çağrıçı, s. 493; Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yay., İstanbul 2005, s. 337; Yazıcı, *Gazzali Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, s. 45; Karlığa, s. 522.

¹² Watt, *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, s. 15.

¹³ Çağrıçı, s. 490; Kemal Bahçe, *İmam-ı Gazali Ve Nübüvvet Anlayışı*, SÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2008, s. 17; Muhammet Yazıcı, *Gazzali Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, s. 62.

dostuna, biraz parayla emanet etmiştir. Çocuklar için bırakılan para bittiğinde, sûfi dostu onları, parasız eğitim verilen medreseye yerleştirmiştir. Gazâlî'nin çocukluğunun ilk yıllarında sûfi eğilimli bir ortamda bulunması, onun ilk çocukluk deneyimlerinde güçlü bir etki bırakmış ve onu derinden etkilemiştir. Kur'an, hadis, tefsîr, fıkıh gibi alanlarda klasik medrese eğitimi almıştır. Önce Tûs'ta Ahmed er-Rezkânî'den fıkıh dersleri almıştır. Bundan sonra, Cürcan'da bulunan Ebû Nasr el-İsmâîlî'nin yanına gitmiş, bütün fıkıh eserlerini şerhleri ve haşiyeleriyle birlikte öğreninceye kadar onun yanında kalmıştır.¹⁴

Cürcan'dan Tûs'a dönerken yaşadığı ilginç bir olay, onun öğrenim anlayışında köklü bir değişime neden olmuştur. Olay özetle şöyledir: Gazâlî, Cürcan'dan dönerken, birlikte hareket ettiği kervanın yolunu eşkıyalar keser, kervanda ne varsa alırlar. Gazâlî'nin ders notlarının içinde olduğu bir çantası bulunmaktadır. Eşkıyalar, çantayı alırlar. Eşkıyaların reisine giderek, çantada maddî değeri bulunan bir şey olmadığını, sadece birtakım ders notlarının bulunduğunu söyleyerek, onu geri ister. Eşkıyaların reisi ona şöyle der: "Öğrendiğini nasıl iddia ediyorsun ki, ders notların elinden alınınca bildiklerinden de oluyorsun."¹⁵

Gazâlî, bu olaydan sonra, notlarındaki bilgileri ezberlemek için, üç yılını harcar ve bundan böyle elde ettiği tüm bilgileri ezberlemeye yönelir. Onun, Tûs ve Cürcan'da aldığı temel eğitimini artırmak için, 1077 yılında Nişabur'a gittiği kaydedilmektedir.¹⁶ Nişabur'daki Nizâmiye Medresesinde, zamanın ünlü Eş'arî kelâm bilgini İmâm el-Haremeyn el-Cüveynî bulunmaktadır.¹⁷ Gazâlî, Cüveynî'den kelâm ilmini öğrenmiştir. O, anlaşıldığı kadarıyla, hocası Cüveynî'ye çok şey borçludur. Çünkü İslam filozoflarını reddederken kullandığı argümanların büyük bir bölümünü ondan öğrenmiştir.¹⁸ Öte yandan, hocasının son yıllarında, 'ben öncekilerin (selef) söylediklerine aykırı her ne söylemiş isem hepsinden döndüm, okuma-yazma bilmeyenlerin (ümmîlerin) inancına, Nişabur'lu yaşlı kadınların itikadına bağlı olarak ölüyorum'¹⁹ sözleri de, onun kelâm

¹⁴ M. Mustafa Halavî, *İmam Gazâlî'nin Hayatı, (Cennete Doğru Yedi Geçit içinde)*, (Çev. Ali Kaya), Semerkant Yay., İstanbul 2001, s. 4.

¹⁵ Halavî, s. 5.

¹⁶ Watt, *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, s. 17.

¹⁷ Şiblî Nûmânî, *Bütün Cepheleriyle Gazâlî*, (Çev. Yusuf Karaca), Baytan Kitabevi, İstanbul 1972, s. 12.

¹⁸ Halavî, s. 8.

¹⁹ Watt, *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, s. 19.

ilmine ilişkin yargılarını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu arada, Gazâlî'nin Nişabur'da el-Fâremedî Tûsî Cânân diye bilinen âlimden de dersler aldığı kaydetmeliyiz. Fâremedî, ünlü mutasavvıf Kuşeyrî'ye öğrencilik yapmış, tasavvufa eğilimli birisiydi.²⁰

Gazâlî, 1085 yılında, hocası Cüveynî ölünceye kadar Nişabur'da kalmış ve hocasının son zamanlarında eğitim öğretime yardım etmiştir. Onun bu sıralarda, el-Menkul fî Usûl adlı eserini yazdığı kaydedilmektedir.²¹ Cüveynî'nin ölümünden sonra, Gazâlî'nin başkasından ders almadığı kaydedilir. Hocası vefat edince, Nişabur'dan ayrılan Gazâlî, ordu karargâhının bulunduğu 'el-Asker' denilen yere gitmiş, orada vezir Nizâm'ül-Mülk ile karşılaşmıştır.²² Gazâlî, o sıralarda 27 yaşlarındadır. O, Bağdat Nizâmiye Medresesine müderris olarak atanıncaya kadar, Nizâm'ül-Mülk'ün yanında kalmış, düzenlenen tartışmalara ve münazaralara katılmıştır.²³ Nihayet 1091 de, yani 33 yaşlarında, Bâtînlilikle ideolojik anlamda mücadele etmek ve halkı onlardan korumak için kurulan Bağdat Nizâmiye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır.²⁴

Gazâlî, Bağdat Nizâmiye Medresesinde, 300 öğrenciye ders vermeye başlayınca,²⁵ şöhreti kısa zamanda yayılmıştır. Bunun nedeni, idarecilerden gördüğü teveccüh, halka dönük vaazları, münazaralardaki başarıları, fetvaları ve kendisine Hanbelî âlimlerce yöneltilen eleştirileri, keskin zekâsı ve engin bilgisiyle çürütmesi olmuştur. Bu nedenlere bir de, (o zamana kadar güçlü bir eleştiriyle karşılaşmamış olan ve İslam filozofları ile etkin bir propaganda yürüten) Bâtînîleri köklü bir eleştiriye tâbi tutmasını da eklemek gerekmektedir.²⁶

Gazâlî, Bağdat Nizâmiye Medresesinde ders vermeye başladıktan bir yıl gibi kısa bir zaman sonra 1092'de, vezir Nizâm'ül-Mülk bir Bâtînî tarafından öldürülmüş, bir ay sonra da (kimi rivayetlere göre) aynı grup, Melik Şah'ı zehirleyerek hayatına son vermiştir.²⁷ Bu olaylar üzerine, Selçuklu devleti ciddi bir taht kavgasına sahne olmuş ve Gazâlî, bu taht kavgaları esnasında, kendisini siyasi çekişmelerin içinde bulmuştur.

²⁰ İAD Gazâlî Özel Sayısı, , Ankara 2000, XIII, 31.

²¹ Orman, s. 32.

²² Nûmânî, s. 14.

²³ Orman, s. 32.

²⁴ Halavî, s. 8.

²⁵ Orman, s. 35.

²⁶ Watt, *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, s. 20.

²⁷ Orman, s. 20.

Onun siyasi olaylarla iç içe olan hayatı, devrin âlimlerinin dilinde önemli bir eleştiri malzemesi olmuştur. Bu durum, Gazâlî'yi de etkilemiş gibi gözükmektedir. Zira Gazâlî, hem (daha sonra sözünü edeceğimiz) şüphe krizine ve bir müddet sonra da bunalıma girmiş hem de İhyâu Ulûmi'd-Din, Eyyühe'l-Veled, Hülâsâtü't-Tasânîf gibi eserlerinde, âlimlerin siyasi olaylardan uzak durmasını yazmıştır. Gazâlî'nin en verimli yılları, Bağdat Nizâmiye Medresesinde baş müderrislik yaptığı yıllardır. Otobiyografik eseri el-Munkiz'da anlattığına göre, eğitim öğretimin dışında kalan zamanını, bilgisini geliştirmeye ayıran Gazâlî, iki yıl da felsefeyi etraflıca incelemiştir.²⁸ Yaklaşık 1094'lü yıllarda önce filozofların görüşlerini özetleyen Makâsıdu'l-Felâsife'yi, ardından da onların görüşlerinin eleştiren Tehâfütü'l-Felâsife'yi yazmıştır.²⁹ Onun kelâma ilişkin olan, el-İktisâd fi'l-İtikâd adlı eseri de aynı yılların ürünüdür ve Tehâfütü'l-Felâsife'den sonra kaleme alınmıştır. Çünkü İktisâd'da yer yer Tehâfüt'e göndermeler yapmaktadır.³⁰

Gazzâlî'nin hayatının bir döneminde bir kriz yaşadığı bilinmektedir. Kuşkusuz onun yaşadığını söylediği bu krizde, daha önce sözünü ettiğimiz siyasi ortamın kırılmalılığı, kendisine yöneltilen eleştiriler, kuşkucu mizacı ve erken dönem yaşantılarının etkisiyle beliren tasavvufî eğilimlerinin de güçlü bir rolü olduğu söylenebilir.³¹

Gazâlî, eserleri ve fikirleriyle hem Doğu'daki ve hem de Batı'daki araştırmacılar tarafından ele alınan ve neredeyse bütün ilim dallarında bilgi sahibi olmasıyla tanınan bir İslam mütefekkiridir. Gazâlî'nin dini ilimlerdeki otoriter kimliği nedeniyle onu, hicri beşinci asrın müceddidi olarak değerlendirenler bile olmuştur.³² Yine Gazâlî'ye *Hüccetü'l-İslam* lakabının verilmesi, Onun İslam düşünce tarihindeki büyüklüğünü gösteren açık bir delildir.³³

²⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *el-Munkizu mine'd Dalal*, (*Dalaletten Hidayete*), (Çev. A. Suphi Furat), Şamil Yay., İstanbul 1978, s. 11-12.

²⁹ Watt, *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, s. 44-45.

³⁰ Orman, s. 22.

³¹ Nûmânî, s. 18.

³² Cebecioğlu, "İmam-ı Gazâlî", 40; Yunus Apaydın, "Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazâlî", Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., no: 7, Kayseri 1988, s. 37; Çağrı, s. 494; İ. Agâh Çubukçu, *Gazâlî ve Kelam Felsefesi*, AÜİF Yay., Ankara 1970, s. 42.

³³ Karlığa, s. 524; Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev. Hüseyin Hatemi), İletişim Yay., İstanbul 2002, I, s. 319; Yazıcı, *Gazzâlî Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, s. 55.

Gazâlî, devrinin en meşhur kelamcısı ve filozofuydu. Fıkıhta Şafî, Kelam'da Eş'ari mezhebine mensuptu.³⁴

Gazâlî'nin hayatı hakkındaki malumatımızın çoğu, daha ziyade onun bize bıraktığı *el-Munkuzu mine'd-Dalal* (Sapıklıktan Kurtarıcı) diye tercüme edilebilecek olan kendi hal tercümesine dayanır. Bu, evvel emirde “fikri müdafaa” eseridir. Bu yüzden hayatı, “tarihsel sıralama”dan ziyade şematik olarak yazılmıştır.³⁵

İmam Gazâlî, Ebu Hamid yani “*Hamid'in babası*” künyesini taşımakla birlikte onun erkek evladı olduğuna dair kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanılmamaktadır. Kimilerine göre ise onun erkek evladı varsa da, küçük yaşta vefat etmişti. Gazâlî'nin neslinin kızları vasıtasıyla devam ettiği bilinen bir husustur. Bu büyük İslam âlimi, hicri 14 Cemaziyel 505 (18 Aralık 1111)'de Tus'ta hayatını kaybetmiş, Tâberan Şehrine defnedilmiştir.³⁶

1.1.2. İlmi Şahsiyeti, Hocaları ve Talebeleri

Zamanın âlimleri, Gazâlî'nin ilmî derinliğine ve meseleleri îzâh etmedeki üstün kâbiliyetine hayran kaldıklarını îtirâf etmişlerdir. O zaman ortaya çıkan sapık fırkaların mensupları, Gazâlî'nin yüksek ilmi ve en zor, en ince mevzuları en açık bir şekilde anlatması, hitâbet ve îzâh etme kâbiliyetinin yüksekliği, zekâsının parlaklığı karşısında tutunamıyorlardı. Gazâlî zikredilen ilmî kâbiliyetini, o zaman yaygın olan bid'atlara karşı bir kalkan olarak kullanmayı bilmiştir.

Gazâlî, Bâtınîliğe karşı İslam akaidinin ve prensiplerinin korunmasında etkin rol almıştır. İsmâîliyenin bir kolunu teşkil eden Bâtınîlik, Gazâlî'nin devrinde gerek siyâsî ve gerekse dinî bakımdan İslam âlemi için büyük bir tehlike teşkil etmeye başlamıştı. Bir taraftan terörist olaylar çıkartıp, ileri gelen âlim ve devlet adamlarını katlediyorlardı, diğer taraftan da inançları ve ibadetleri şeriatın zâhirine ve bâtınına aykırı olarak küfre varan bir aşırılıkla te'vil ediyorlardı. Saf Müslümanların zaaflarından faydalanarak, kullandıkları çeşitli metotlarla onları kandırıp saflarına çekmeyi de zaman zaman

³⁴ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Tarihi*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957, ss. 324-325.

³⁵ Cebecioğlu, “İmam-ı Gazâlî”, s. 41.

³⁶ Karlığa, s. 522; Çağrı, s. 493.

başarıyorlardı. İşte bu durumu gören Gazâlî, yaptığı uyarılarla ve bu hususta yazdığı reddiye mahiyetindeki eserleriyle, İslam âlemini bâtinî tehlikeden koruma hususunda mücadele etmiştir.

Gazâlî'nin ortaya koyduğu akli, kalbi ve fikri başarılarından sonra ilim dünyasında bir iddia ortaya atılmıştır. Bu, Gazâlî'nin yaptığı işlerle İslam'da fikri hayatı felce uğrattığı yönünde ortaya atılan bir iddiadır.³⁷

Hilmi Ziya Ülken'e göre Gazâlî, sadece eskiyi yıkıp yerine yeni bir felsefi sistem getirememiştir.³⁸ Gazâlî'nin felsefeyi eleştirmesiyle, Doğu'da bir daha kendine gelemeyecek şekilde bir darbe indirdiğini ileri sürmek Henry Corbin'e göre gülünç bir dava olmaktan öteye geçemez.³⁹ Güya felsefeyi eleştirmekle İslâm düşüncesi gelişmemiştir. Hâlbuki Gazâlî vahye aykırı olan akılcılığı eleştirmiştir. Bu ve benzeri iddialara sebep olarak şu gösterilmektedir. Acaba Gazâlî gibi düşünürlerin bizzat kendi görüşleri mi bu iddialara sebeptir yoksa o görüşlerin daha sonraki nesillerce yapılan yorumları mı? Bunun çok iyi analizinin yapılması gerekmektedir.⁴⁰

Gazâlî'nin felsefeyi tenkidi sonucu, İslâm düşüncesinin gelişmeyeceği iddialarına katılmamız mümkün değildir. Çünkü her yenilenme ve dönüşüm hareketinin bir eleştiri sürecinin de beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Gazâlî de yaptığı tecrit hareketinde hem pozitif bir oluşumu hem de negatif bir tenkit hamlesini aynı anda gerçekleştirmiştir.⁴¹

Gazâlî, zamanın büyük bir ilim ve kültür merkezi olan Nişabur'a gittiğinde devrin önde gelen âlimlerinden olan İmam-ül-Harameyn Ebu'l-Meâli el-Cüveynî'nin öğrencisi oldu. Üstün zekâsını ve çalışkanlığını gören hocası ona yakın ilgi gösterdi. Burada usul-i hadis, usul-i fıkıh, kelam, mantık, hukuk ve münazara ilimlerini öğrendi. Ebu Hâmid er-Rezekani, Ebu'l- Hüseyin el-Mervezi, Ebu Nasr el-İsmaili, Ebu Sehl el-Mervezi, Ebu Yusuf en-Nessâc gibi devrin büyük âlimleri belli başlı hocalarıdır.⁴²

³⁷ Yazıcı, *Gazzâlî Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmî'nda Varlık Anlayışı*, 66; Corbin, I, 321.

³⁸ Ülken, ss. 324-325.

³⁹ Corbin, I, 321.

⁴⁰ Çağrı, s. 494; Mehmet S Aydın, *İslam'ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000, s. 96.

⁴¹ Karlığa, s. 528; Çağrı, s. 492.

⁴² Çağrı, s. 492.

Gazâlî, gerek Nizâmiye Medresesi'nde gerek Nişâbur'da yetiştirdiği talebelerin sayısı oldukça fazladır. Ebu Mansur Muhammed, Muhammed bin Esad et-Tusi, Ebu'l-Hasan el-Belensi, Ebu Abdullah Cümert el-Hüseyni talebelerinin meşhurlarındandır.⁴³

1.1.3. Eserleri

Gazâlî'nin eserlerinin sayısı hususundaki ihtilaflar, hayatı hakkında detaylı bilgimiz olmayışından ileri gelmektedir. Gazâlî'nin bazı eserlerinin kaybolmuş olması ihtimali vardır. Gerçi, eserlerinin sayımındaki kriterlerin değişikliği de böyle bir sonuca yol açabilir. İhyâu Ulûmi'd- Dîn'i tek bir kitap olarak veya ihtiva ettiği kırk adet kitabı birer bağımsız kitap olarak kabul edip hesabı ona göre yapmak gibi. Ayrıca bazı küçük kitaplar, daha büyük bazı kitapların içine derc edilmiş olabilir. Bunların ayrı ayrı veya bir arada sayılmaları da sayıyı değiştirebilir. Ayrıca Gazâlî adına sayılan eserlerin tamamının ona ait olmaması, bir kısmının onun adına uydurulmuş olması ihtimali vardır. Nitekim onun pek çok eseri için bu ihtimaller ileri sürülmüştür.⁴⁴

Gazâlî, ansiklopedik diye isimlendirilen çok yönlü düşünür örneğinin en başarılı simalarından birisidir. İlgilenmediği ve eserlerinde şu ya da bu şekilde temas etmediği bilgi ve düşünce alanı yok gibidir. Gerçekten de Gazâlî, bilim ve düşünce tarihinin en verimli müellifleri arasında yer alır. Üç yüz veya dört yüz civarında eser bıraktığını, eserlerinin sayfa sayısını hayatının günlerine bölünce gün başına ortalama on altı sayfa gibi hayret verici bir rakam bulunduğunu söyleyenler vardır. Onun yazma dışındaki eğitim-öğretim gibi pek çok faaliyetlerle de ne kadar dolu olduğunu, aktif hayatı hatırlanacak olursa bu rakam hiç de küçümsenecek bir şey değildir. Görüldüğü gibi Gazâlî'nin eserlerinin çok sayıda olduğu söylenebildiği gibi, çok çeşitli olduğu da söylenebilir.⁴⁵ Gazâlî, kelam sahasında olduğu gibi felsefe ve mantıkta da şöhret kazanmış bir âlimimizdir. Konumuzla ilgili olması bakımından burada Kelam eserlerini zikretmek zorunludur. Ama bunun yanında belli başlı felsefe ve mantıkla ilgili eserlerinden de bahsetmenin yararlı olduğu kanaatini taşımaktayım.

⁴³ Orman, s. 249.

⁴⁴ Orman, s. 248; Ali Rıza Karabulut, "Gazâlî'nin Eserleri", Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., Yayın No: 7, Kayseri 1988, ss. 227-248; Hüseyin Ünal, "Gazâlî Hakkında Yazılmış Eserler ve Tezler Bibliyografyası", *İAD Gazâlî Özel Sayısı*, Ankara 2000, XIII, 540-551.

⁴⁵ Karlığa, s. 528; Ünal, ss. 540-551; Şerif, s. 412; Yazıcı, *Gazzâlî Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, s. 76; Karabulut, ss. 227-248; Çağrı, s. 493.

İslam düşünce tarihinde en çok eser veren düşünürlerden biri olan Gazâlî'nin eserlerinin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1) el-İktisad fi'l-İtikad: Eserde Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri, nübüvvet, mead ve imamet gibi konular ele alınmıştır. Bu eserin ondan fazla yazma nüshası günümüze kadar intikal etmiş ve eserin çeşitli baskıları yapılmıştır.

2) İlcamu'l-Avam an İlmi'l-Kelâm: Bu eserde Haşviyye mezhebi mensuplarının teşbih ve tescime giden görüşleri eleştirilmiş ve kendilerinin selefin temsilcileri oldukları yönündeki iddiaları reddedilmiştir. İlk basımı İstanbul'da yapılmış olan eserin bundan sonra baskıları devam etmiştir.⁴⁶

3) Kavâidu'l-Akâid: Gazâlî bu eserinde karşı çıktığı fikir sistemlerini teker teker çürütmüş, sonra da Ehl-i sünnet'in görüşlerini ortaya koymuştur. Muhtelif baskıları yapılan bu eser aslında İhya'nın müstakil bir bölümünden ibarettir.

4) el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmailahi'l-Hüsna: Allah'ın 99 isminin manalarını açıklamak maksadıyla kaleme alınmış olan bu eser, ilk olarak Kahire'de basılmış daha sonra da çeşitli baskıları yapılmıştır.⁴⁷

5) Fedâ'ihu'l-Bâtiniyye: Devrinde çok yaygın olan Bâtiniyye'nin yıkıcı görüşlerine karşı kaleme alınmış bir eserdir. Eser ilk defa Biritish Museum'deki eksik bir nüshaya dayanarak I. Goldziher tarafından neşredilmiş, daha sonra aynı yerde ve Fas'taki

Karaviyyin Kütüphanesi'nde bulunan iki yazma esas alınarak Abdurrahman Bedevi tarafından yayınlanmıştır.⁴⁸

6) Hüccetü'l-Hak: Bâtinilikle ilgili yazılmış ikinci eserdir. Gazâlî henüz Bağdat'tayken konuyla ilgili istek üzerine bu eseri kaleme almıştır.⁴⁹

7) Müfassılu'l-Hilâf: Bâtiniliğe karşı yazılmış üçüncü eser olup Hemedan'da Bâtinilikle ilgili sorulara verilen cevaplardan oluşur.⁵⁰

⁴⁶ Karabulut, ss. 227-248; Çağrı, s. 492.

⁴⁷ Ünal, ss. 540-551; Cebecioğlu, "İmam-ı Gazâlî", s. 41; Karabulut, ss. 227-248.

⁴⁸ Karlığa, s. 527; Abdurrahim Güzel, "Gazâlî Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme", Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yay., Yayın No: 7, Kayseri 1988, s. 249-272; Ünal, s. 540-551; Karabulut, ss. 227-248.

⁴⁹ Ünal, ss. 540-551; Karabulut, ss. 227-248; Çağrı, s. 492.

8) Feysâlû't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendekâ: Bu eserinde Gazâlî, tekfir ve te'vil konularını işlemektedir. Birçok defa basılan bu eser Süleyman Dünya tarafından yeniden neşredilmiştir.⁵¹

9) er-Risâletü'l-Vaz'iyye: İnanılması gereken esasları içeren küçük bir risaleden ibarettir. Muhyiddin Sabri tarafından yayınlanan eserin çeşitli baskıları vardır.⁵²

10) ed-Dercü'l-Merküm bi'l-Cedâvil: Bâtınilere karşı yazılan reddiyelerin dördüncüsü olup Tus'ta iken Bâtınilerin kendisine sordukları sorulara binaen bu eseri yazmıştır. Eser günümüze ulaşmamıştır.⁵³

11) el-Kânûnu'l-Küllî fi't-Te'vil: Müellif bu risalesinde şeytanla ilgili bazı hadisleri yorumlamaya çalışarak te'vil konusuna ışık tutmaktadır. İki nüshası günümüze ulaşmış olan bu eseri A.J. Casa Y. Manrique yayınlamıştır.⁵⁴

12) ed-Dürretü'l-Fâhire fi Keşfi Ulûmi'l-Âhire: Müellifin son yıllarında Tus'a döndüğü dönemin ürünlerinden olan bu eser, ölüm, kabir hayatı ve ahiretle ilgili konuları ihtiva eder.⁵⁵

13) el-Müntehal ve'l-Menhul fi İlmi'l-Cedel: Gazâlî'nin hayatından bahseden klasik kaynakların bir kısmında adı geçen bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁵⁶

14) İhyâu Ulûmi'd-Dîn: Gazâlî'nin eserleri arasında en önemlisi yaşadığı uzlet sonrasında yazdığı meşhur eseridir. İhya dört ciltten müteşekkil bir eserdir. Gazâlî her cildi on kitaba ayırmış, toplam kırk kitapta tamamlamıştır. Birinci cildi ibadetler (rub'ul ibâdât), ikinci cildi âdâp (rub'ul âdâb), üçüncü cildi helak edici şeyler (rub'ul mülhikât), dördüncü cildi ise kurtarıcı (rub'ul münciyât) diye isimlendirilir. Eserin pek çok Türkçe tercümelemi mevcuttur.⁵⁷

15) Makâsıdu'l-Felâsife: Gazâlî'nin felsefeye dair kaleme aldığı ilk eseridir. Makâsıd'dan amacı, filozofların fikirlerini ve temayüllerini ileride çürütmeye yöneliktir.

⁵⁰ Ünal, ss. 540-551; Karabulut, ss. 227-248.

⁵¹ Çağrıncı, s. 495; Karlığa, s. 528; Karabulut, ss. 227-248; Ünal, ss. 540-551.

⁵² Cebecioğlu, "İmam-ı Gazâlî", s. 43; Çağrıncı, s. 492; Ünal, ss. 540-551; Karabulut, s. 230.

⁵³ Güzel, s. 249; Ünal, s. 540; Bahçe, s. 40.

⁵⁴ Çağrıncı, s. 492; Karabulut, s. 248.

⁵⁵ Ünal, s. 551; Karabulut, s. 227.

⁵⁶ Karabulut, s. 227; Ünal, ss. 540-551.

⁵⁷ Çağrıncı, s. 495; Ünal, s. 551; Karabulut, ss. 227-248.

Zira filozofların tutarsızlıklarını ortaya koymak için bu alanda çeşitli eserler yazmayı planlayan müellif, önce onların amaçlarını belirtmenin faydalı olacağını düşünmüştür.⁵⁸

16) Tehâfütü'l-Felâsife: Makâsîd'da filozofların maksatları açık bir şekilde ortaya konulduktan sonra sıra, bunlardaki tutarsızlıkları ortaya koymaya gelmişti. Gazâlî bu eserde Farabi, İbn Sina gibi filozofların metafizik ve ilahiyat konularındaki görüşlerini eleştirmiştir. Bekir Sadak tarafından Türkçeye tercüme edilmiş olan bu eser, İbranice ve Latinceye de tercüme edilmiştir.

17) el-Munkızu mine'd-Dalâl: Otobiyografik bir tarzda kaleme alınmış olan bu eser, Gazâlî'nin fikri ve ruhi hayatında meydana gelen değişme ve gelişmeleri anlatmaktadır. Eserin pek çok Türkçe çevirileri vardır. Ayrıca İngilizce, Fransızca, Farsça gibi çeşitli dillere çevrilerek pek çok defa basılmıştır.⁵⁹

18) Mi'yâru'l-İlim: İmam Gazâlî, felsefi konularla ilgilenmeye ve bu alanda eser vermeye başlayınca Aristo felsefesinin dayanağı olan mantık konularına da ilgi duymuş ve bu alanda da, bu eseri kaleme almıştır. Eserin bilinen beş adet yazma nüshası vardır. İlk defa Kahire (1911)'de olmak üzere çok defa basılmıştır.⁶⁰

19) Mihakku'n-Nazar fi'l-İlmi'l-Mantık: Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kıyas teorisi, ikinci bölümde ise tanımlar konusu ele alınmıştır. Eser 1966 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.⁶¹

20) el-Kıstasu'l-Müstakîm: Bâtınilerin sıklıkla üzerinde durduğu “*Mizan*” kavramı üzerinde yoğunlaşan bu eser, Gazâlî'nin Bâtınilere karşı yazmış olduğu eserlerin sonuncusudur. Bu eser, *Munkız*'da belirtildiği gibi ilimlerin mantık ölçüsünü açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır.⁶²

Gazâlî'nin tasavvufa dair eserlerinden bazıları da şunlardır: *Mişkâtü'l-Envâr*, *Kitâbu'l-Erbâin*, *Minhâcü'l-Âbidîn*, *Mükâşefâtü'l-Kulûb*, *Risâletü'l-Ledüniyye*, *Kimyâyı Saâdet ve Sırru'l-Âlemîn*.

⁵⁸ Ünal, s. 551; Karabulut, s. 248.

⁵⁹ Cebecioğlu, “*İmam-ı Gazâlî*”, s. 41; Ünal, ss. 540-551; Karlığa, s. 529.

⁶⁰ Çağrıncı, s. 490; Ünal, s. 551; Karabulut, s. 248.

⁶¹ Karlığa, s. 530; Ünal, s. 551; Karabulut, s. 248.

⁶² Ünal, s. 540-551; Karabulut, s. 248; Yazıcı, Muhammet, *Gazzâli Sonrası Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Varlık Anlayışı*, s. 88.

1.2. İMAM RABBÂNÎ'NİN HAYATI

1.2.1. Doğumu ve Yetiştığı Çevre

Tez başlığımızdan da anlaşılacağı üzere, çalışmamızda karşılaştırmalı olarak iki şahsın rü'yetullah konusundaki görüşlerini ele aldığımızdan dolayı, burada Gazâlî'nin hayatından sonra kısaca İmam-ı Rabbânî'nin hayatına da yer verme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

İmam-ı Rabbânî, Hindistan'da yetişen büyük bir veli ve âlim olup, tasavvuf literatüründe *Silsile-i âliyye* denilen İslam âlimleri zincirinin yirmi üçüncüsüdür. Adı, Ebü'l-Berekât Ahmed b. Abdülehad b. Zeynelâbidîn el-Fârûkî es-Serhendî'dir. Eserlerde lakabı Bedrüddin, künyesi Ebül-Berekât, makamı Kayyum-ı Zaman Müceddid-i Elf-i Sani olarak kaydedilmektedir. Ama o daha çok İmam Rabbânî ismiyle tanınmıştır.⁶³ İmam Rabbânî, *Rabbani âlim* demek olup, kendisine ilim ve hikmet verilmiş, ilmi ile amel eden, ilim ve amel bakımından eksiksiz ve kâmil, olgun âlim demektir.

Soy zinciri yirmi sekizinci halkada Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Kendisine el-Farukî nisbesi bundan dolayı verilmiştir. İmam-ı Rabbânî 971/1563 yılında Delhi ile Lahor arasında bir şehir olan Serhind'de doğdu. İlk tahsilini babasından aldı. Babası ve dedelerinin hepsi, zamanın büyük âlimleri, salih ve faziletli kimseler idiler. Babası Abdülehad Efendi din ve fen ilimlerinde yetişmiş, tasavvufta da en son mertebeye ulaşmıştı. Babasından Arapça'yı öğrendi. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. Sesi güzel olduğundan, Kur'an-ı Kerim'i bülbül gibi okurdu. İlminin çoğunu babasından, bir kısmını da zamanının meşhur âlimlerinden öğrendi. Babasından ders aldığı sırada, çeşitli ilimlere ait küçük kitapları ezberledi.⁶⁴

Babasından aldığı dersleri tamamlayınca, Siyalkut şehrine gidip orada, Mevlana Kemaleddin Keşmiri'den ilim öğrendi. Mevlana Kemaleddin meşhur âlim Abdülhakim-i Siyalkuti'nin de hocası olup, zamanının en meşhur âlimi idi. Bazı hadis kitaplarını da

⁶³ İbrahim Ethem Bilgin, *Devrimci Süfi Hareketleri ve İmam Rabbânî*, İstanbul 1989, s. 57; Ekrem Sağıroğlu, *İmam Rabbânî Hayatı Cihadı Eseri*, İstanbul 2007, s. 103.

⁶⁴ Çağfer Karadaş, "İmam Rabbânî ve İtikadi Görüşleri", *UÜİFD*, say.: IX, ss. 339-351, Bursa 2000; Ebu'l-Hasan Ali en-Nedevî, *İslâm Önderleri Tarihi*, (Çev. Yusuf Karaca), Kayıhan Yay., İstanbul 1992, s. 160.

Şeyh Yakub-ı Keşmiri'den okudu. Kadı Behlul-i Bedahşani'den hadis, tefsir ve bazı usul ilimlerinde icazet aldı. On yedi yaşında iken tahsilini tamamlayıp, icazet aldı. Tahsili sırasında, Kadiri ve Çeşti büyüklerinden feyiz aldı. Hadis öğrenimini ise İbnu'l-Hacer el-Mekki ve Abdurrahman Fihri'l-Mekki gibi ustalarda tamamladı. Kadı Behlül Bedehşani'den birçok hadis ve tefsir kitaplarını okuyarak icazet aldı. Öğrenimini on yedi yaşında tamamlayan İmam-ı Rabbânî, çok genç yaşta telif ve tedris faaliyetine başladı. Bu arada *Risâletü't-Tehliliyye*, *Reddi Revâfid*, *İsbâtü'n-Nübüvve* adlı eserlerini yazdı. Edebiyata çok meraklı olup, fesahatı ve belâğatı ve parlak zekâsı herkesi hayrette bırakıyordu.⁶⁵

Tarikata mensup bir ailede dünyaya gelen İmam-ı Rabbânî, tasavvuf eğitimine aile ocağında başladı. Babasından Kadiriyye ve Çeştiyye tarikatlarının icazetini aldı. Tasavvuf alanında istifade ettiği şeyhlerden bilinenler Abdalbaki Kabûlî ve Kadirî şeyhlerinden İskender-i Kühenli'dir. Bu son şeyhe intisabı dolayısıyla Kühenli nisbesi de vardır. Kendisi tasavvufta Nakşibendî tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusu olarak anılmaktadır.⁶⁶

İmam Rabbânî, memleketinde ilim ve edep öğretmeye, isteklileri yetiştirmeye başladı. Şöhreti her yere yayılıp, her taraftan âşıkları, onun ilminden ve feyzinden faydalanmaya geliyordu. Talebelerine *Beyzâvi Tefsiri*, *Sahih-i Buhari*, *Mişkat-i Mesâbih*, *Avârifü'l-Me'ârif*, *Usûl-i Pezdevî*, *Hidâye* ve *Şerh-i Mevâkif* gibi eserleri, ders olarak okuturdu. Babasından Kelâbâzî'nin *et-Taarruf*, Sühreverdi'nin *Avârifü'l-Maârif* ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* adlı eserlerini okudu. Babasının vefat ettiği sene (1007/1598) hacca gitmek üzere Serhind'den ayrıldı. Nakşibendiyye tarikatını Hindistan'da yayan Hâce Bâki-Billâh ile karşılaştı. Tarikata intisap teklifini kabul ederek bir süre onun yanında kaldı. Bâki-Billâh'ın bazı müritleriyle birlikte Serhind'e döndüğünde daimî bir istiğrak haline girdi ve inzivaya çekildi. Bu yoğun istiğrak hali gidince Bâki-Billâh ile mektuplaşmaya başladı.⁶⁷ Bir yıl sonra Delhi'ye giderek şeyhini tekrar ziyaret eden Serhindî, 1012/1603 yılındaki üçüncü ve son ziyaretine

⁶⁵ Ethem Cebecioğlu, *İmam Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yay., İstanbul 1999, s. 67, (Bundan sonra bu eser, İmam Rabbânî şeklinde verilecektir.); Sağiroğlu, s. 106.

⁶⁶ Abdülhak Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf*, (Çev. Y. Yazar), Rehber Yay., Ankara 1991, s. 45; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul 1981, s. 154; en-Nedevî, s. 169.

⁶⁷ Bilgin, s. 59.

kadar onunla mektuplaşmayı sürdürdü. Bu ziyaret sırasında şeyhi Bâkî-Billâh (k.s.), oğullarının mânevî eğitimi için onu görevlendirdi ve aynı yıl içinde vefat etti. Ömrünün son zamanlarında dahi talebelerine ilim tahsilini sıkça emretmiş, buna çok önem vermiştir.⁶⁸

Hayatı boyunca bid'atlerle özellikle sapık cereyanlarla ve hakkı söylemeyen bel'amlarla⁶⁹ mücadele eden İmam-ı Rabbânî'nin, "dinleri birleştirmek" sevdasına düşen Bâbü'r hükümdarı Ekber Şah ve oğlu Cihangir ile mücadelesi kayda değerdir.⁷⁰ Bu uğurda üç yıl kadar hapis hayatı bile yaşamıştır. Yaptığı bu mücadeleler ve düşünce hayatına getirdiği köklü yenilikler dolayısıyla kendisine "Müceddîd-i Elf-i Sâni" (ikinci bin yılın yenileyicisi) denilmiştir. İmam-ı Rabbânî, 63 yaşında olduğu halde 1034/1624 yılında Serhind'de Safer ayının yirmi sekizinde, kuşluk vakti vefat etti ve aynı şehrin kabristanına defnedildi.⁷¹ Ardında bıraktığı sayısız halife, daha kendisi hayatta iken görüşlerini yayma konusunda başarılı oldular. İmam Rabbani'nin açmış olduğu Nakşi-bendîliğin bir kolu olan Müceddidiyye yolunu en güzel şekilde temsil ettiler.

Bunlar arasında Burhânpûr'da faaliyet gösteren Mîr Muhammed Nu'mân, Lahorlu şeyh Muhammed Tâhir, o dönemde Bâbürlülerin başşehri olan Agra'da Müceddidiyye'yi yaymak için çaba sarfeden Bedüddin Sahârenpûrî, Patnalı şeyh Nûr Muhammed, Müceddidiyye'yi Bengal'e taşıyan Şeyh Hâmid Mangalkotî, Kabil ve Kandeher'da faal olan Kanpûrlu Şeyh Muhammed Tâhir Bedahşî, Mevlânâ Ahmed Berkî sayılabilir.⁷²

Mektûbât'ın derlenmesine yardımcı olan ve İmam Rabbani'nin hayatı hakkında *Nesemâtü'l-Kuds* ve *Zübdetü'l-Makâmât* adlı iki kitap yazan Hâce Muhammed Hâşim-i Kişmî'den özellikle bahsetmek gerekir.⁷³

Manevî mirasının devamını Hâce Muhammed Sâdık (v. 1025/1616), Hâce Muhammed Saîd (v. 1072/1662), lakabı Urvetü'l-Vüskâ olan Hâce Muhammed Masûm

⁶⁸ Sağiroğlu, s. 106; Karadaş, s. 345; Eraydın, s. 152.

⁶⁹ Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılab Yay., İstanbul 1983, s. 63.

⁷⁰ Mustafa İslamoğlu, *İmamlar ve Sultanlar*, Denge Yay., İstanbul 1990, s. 30; Erdoğan Merçil, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 359.

⁷¹ Kufralı, s. 102.

⁷² Bilgin, s. 112.

⁷³ Kufralı, s. 100.

(v. 1079/1668) ve Hâce Muhammed Yahya (v. 1096/1685) adlı dört oğlu üstlenmiştir. Üçüncü oğlu diğerlerine nispetle daha etkili olmuştur.⁷⁴

1.2.2. İlmî Şahsiyeti, Hocaları ve Talebeleri

İmam Rabbânî, onaltıncı yüzyılda yaşamış, Hindistan ve İslam Dünyasının önde gelen şahsiyetlerinden biri kabul edilmektedir. Bu kabule onu layık kılan en büyük etken özelde tasavvuf, genelde İslami düşünce ve yaşantıda gerçekleştirdiği “*tecdid*” hareketi denilebilir.⁷⁵

Ancak İmam Rabbânî, tasavvufî çevrede yetişmiş, âdeta tasavvuf kültürü ile yoğrulmuştur. Böyle bir kimsenin devrindeki tasavvufî hayata getirdiği eleştiriler ve çıkışlar önemsenecek boyuttadır. Bu çıkışında özellikle genç yaşta aldığı medrese eğitiminin büyük rolü gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim daha onyedinci yaşında yazdığı “*İsbâtü'n-Nübüvve, Reddü'r-Ravâfiz ve Risâletü't-Tahlîliyye*” adlı eserleri, tasavvufa sonradan mal edilen bid'âtlara karşı yaptığı eleştirel yaklaşımı pekiştirir mahiyettedir. İmam Rabbânî, yaşadığı çağın sıkıntılarına duyarsız kalmamış, ömrünün büyük bir kısmını İslâm dışı akımlara karşı mücadele yaparak geçirmiştir.⁷⁶

Onun mektupları gözden geçirildiğinde, İslam'ın temel ibadetlerinden olan zekât vermekten, tekkede mürit yetiştirmeye kadar, her şeyde İslam'ın emir ve yasaklarını gözetmeyi gaye edindiği açıkça görülür. Mücadelesi uğruna hapiste yatmayı dahi göze alan İmam Rabbânî'yi, hiçbir şey mücadelesinden döndürememiş, hapis hayatı onun haklılığının tescili olmuştur. Nitekim Ekber Şah'ın oğlu Cihangir, onu serbest bırakarak yanına danışman olarak almıştır.⁷⁷

Bâbü'r hükümdarı Ekber Şah'ın, İslam'a alternatif olarak ve bir takım çıkarıcı âlimlerin desteği ile oluşturmaya ve yaymaya çalıştığı “*Din-i İlahî*” (İslâm ile Hinduizm arasındaki diyalog)⁷⁸ adındaki, farklı birçok dinden alınma unsurlardan meydana getirilmiş olan “*eklektik dinin*” başarısız olmasında, İmam Rabbânî'nin rolü

⁷⁴ Bilgin, s. 108.

⁷⁵ Sağiroğlu, s. 273; en-Nedevî, s. 273; Hafız Mustafa Özgür, *Kadirî Yolunu Gerçekte Yaşayanlar ve Yaşatanlar*, Hidayet Yay., İstanbul 1996, s. 40.

⁷⁶ Karadaş, s. 345.

⁷⁷ Tahsin Yazıcı, “Nakşbend”, *İA*, İstanbul 1970, IX, 54; Karadaş, s. 347; Sağiroğlu, s. 194; Ali Bulaç, *Din ve Modernizm*, Endülüs Yay., İstanbul 1990, s. 21; İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010, s. 60.

⁷⁸ S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 178.

oldukça fazladır. Müslümanlar, bir yandan bu uydurma dinle mücadele ederken bir yandan da Hindularla mücadele ediyorlardı. Bu durum Müslümanları bazen yılgınlığa bazen de kötümserliğe itiyordu.⁷⁹

İşte İmam Rabbânî'nin uyarıcı mektupları, kimi zaman bilgilendirmeye, kimi zaman teşvike, kimi zaman da yol göstermek suretiyle toplumu diri ve canlı tutmaya yönelik bir görev ifa etmekteydi. Dünya menfaati veya şahsi çıkar için değil, bilgilendirmek, uyarmak, toplumun dertlerini dile getirmek için devlet adamlarına yakınlaşmayı gerekli görmüş, bunu diğer bilginlere de tavsiye etmiştir. Ona göre, eğer iyi niyetli, dünya menfaatinden uzak bilginler, sultana bir yolunu bulup onu iyi ve doğruya yönlendirmez ve hukukun kurallarını uygulaması için telkinde bulunmazlarsa, dünya menfaati gözünü bürümüş birtakım çıkarıcı, bid'atçı ve yaltakçı bilginler, devlet adamlarını yoldan çıkarıp halka zulmettirirler. Bunları engellemenin en geçerli yolu onlara bu fırsatı vermemektir.⁸⁰

İmam Rabbânî, tasavvufta yeni bir çığır açmıştır. Çünkü O, aşırılıklara son vermiş, yanlış anlaşılmaya müsait olan “*vahdet-i vücûd*” görüşünü reddedip ona alternatif olarak “*vahdet-i şühûd*” tezini geliştirmiştir. Mektuplarından anlaşıldığı kadarıyla O, fert planında İslam'ı, akait, ibadet ve tasavvufun toplamı olarak kabul ederek, tasavvufun İslam'dan soyutlanıp ayrı bir din gibi sunulmasına karşı çıkar ve tasavvufu bir yaşam biçimi olarak kabul eder. Bu meyanda tasavvufun bilgi kaynaklarından olan “*keşfin*” yanılmazlığını pek kabule yanaşmaz, onu “*içtihadı eşdeğer*” kabul eder. Müçtehidin içtihadında isabeti kadar hatası nasıl mümkünse, velinin de keşfinde isabeti kadar, yanılmasının da mümkün olabileceği görüşünü benimser.⁸¹

⁷⁹ Karadaş, s. 343; W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev.M. F. Köprülü), DİB, Yay., Ankara 1984, s. 78; H. Kamil Yılmaz, “İmam-ı Rabbânî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yay., İstanbul 1995, VIII, 201; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., İstanbul 1994, s. 305.

⁸⁰ Ömer Ferit Kam, *Dinî Felsefî Sohbetler*, Sadeleştiren, S. H. Bolay, Ankara Ts., s. 43; Muhammed Ebu Zehra, *İslama Davet*, (Çev.Maşuk Aydın), Ankara ts., s. 126; M. Asım Köksal, *İsnad ve İftiralara Reddiye*, DİB. Yay., Ankara 1986, s. 30.

⁸¹ Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 68; İsmail Fennî Ertuğrul, *Hakikat Nurları*, İstanbul 1975, s. 336; İsa Çelik, “İmam Rabbânî Perspektifinden İbnü'l-Arabî'ye Tenkidî Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, say.: 23, Ankara 2009, s. 172; Eraydın, s. 153; Cavit Sunar, “İmam Rabbânî'nin Tevhit Görüşüne Genel Bir Bakış”, *AÜİFD*, V (I-IV), Ankara 1956, 143; İsa Çelik, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004, s. 121.

İmam Rabbânî, Hz. Peygamber'in fiillerini ikiye ayırarak bunları, “*ibadet olarak yapılanlar*”, “*örf ve adet kabilinden yapılan alışkanlıklar*” şeklinde kategorize etmekte, ibadetlerdeki sapmaları “*bid'at*” olarak kabul edip reddetmekte, bunun yanında âdet ve gelenek olarak yapılan şeyleri “*bid'at*” olarak kabul etmemektedir. Çünkü bunların varlığı ya da yokluğu, dinden çok toplumun geleneklerine bağlıdır.⁸²

Bid'atin sözlük anlamı, ne yaratılış, ne bilgi ve ne de konuşma yönünden önceden herhangi bir benzeri ortaya konulmamış olan bir şeyi yaratmak, inşa etmek, eşi ve numünesi olmamak, yeni ve hâdis olmak anlamlarına gelir.⁸³

Bid'ât mefhumu, zamana göre değişerek farklı şekillerde algılanmış, selef ve sonra gelen halef âlimlerince bid'ate değişik yaklaşımlarda bulunulmuştur. Kur'ân'da bid'ât mefhumunun net bir tarifinin bulunmamasına rağmen, bid'âten sakındırma hususunda çokça hadîs nakledilmiştir. Selef uleması da hadisçiler de bid'âtı kesin olarak reddetmişlerdir. Kısaca Hz. Peygamber'den sonra icat edilen her şeyin bid'ât olduğu ancak her bid'âtin dalâlet olmadığını vurgulayarak, bid'âtı güzel ve çirkin şeklinde ayırmışlardır. Bu bid'âtlar dünyaya ait olan meselelerle ilgilidir. İtikatla ilgili değildir.⁸⁴

Bid'âtlarin terk edilmesi için mücadele eden İmam Rabbânî, bid'âtlarin “*hasene*” veya “*seyyie*” olarak ayrılmasına da karşı çıkar. Ona göre bütün bid'âtlar seyriedir. Çünkü her bid'ât bir sünneti ortadan kaldırmaktadır.⁸⁵ Kıyas yoluyla yapılan içtihatları ise bid'ât saymaz. Çünkü içtihad, fazla bir şey ortaya koymak değil, nasların manasını kavramaktır. İnancın asıl olduğunu, inanç olmaksızın yapılacak amellerin ise faydasız olacağını çeşitli mektuplarında dile getiren İmam Rabbânî, özellikle toplumun sağlıklı bilgilendirilmesi için akait ve ibadetler gibi temel konulardaki kitapların, toplumun anlayacağı dilde yazılmasına büyük önem vermiştir. Ona göre herkesin Arapça öğrenmesi zor olduğuna göre, insanlar hangi dili konuşuyorsa temel konularda bilgi

⁸² Muhammet Yazıcı, *İbn Teymiyye'nin İslam İnanç Mezheplerine Bakışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2009, s. 95; en-Nedevî, s. 309; Nadim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay., Erzurum 1995, s. 27; Osman Turan, *Din ve Medeniyet*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, s. 10.

⁸³ Asım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basit fî Tercemeti Kâmüsi'l-Muhît*, I-III, İstanbul, Matba'atü'l-Osmâniyye, 1305, I, 158.

⁸⁴ Geniş bilgi için bkz., Muhammet Yazıcı, *İbn Teymiyye'nin İslam İnanç Mezheplerine Bakışı*, s. 85.

⁸⁵ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yay., İstanbul 1991, s. 153; Yazıcı, *Bir Mantuksal Paradoks Bid'at-i Vâcibe*, s. 66; Ziyaeddin El-Kudsi, *İşte Tevhid*, (Çev. A. Kavakçı), İstanbul ts., s. 71; Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yay., İstanbul 1979, s. 25.

edinebilmesi için konuştuğu dilde yazılan eserlere ihtiyaç duyar. Onların bu ihtiyaçlarını gidermek ise âlimlerin üzerine düşen bir görev olmaktadır.⁸⁶

Bid'âtlarla mücadele etmesi gerekirken bunu ihmal edenlerle ilgili olarak şu değerlendirmeyi dikkatlerinize sunuyorum;

“Kanaatime göre, eğer bir cemiyette bid'âtlar yaygınsa, sadece bu topluluk kınanamaz. Çünkü avam halkın dinî alanda bilgisi bulunmadığından dolayı, kendi yaptıkları şeylerin doğru veya yanlış olduğunu kontrol etme özellikleri bulunmayabilir. Nitekim onlar yaptıkları şeylerin her zaman güzel olduğunu zannederler. Burada asıl kınanması gerekli olan zümre, bilginlerdir. Çünkü bunlar mensubu buldukları toplumu, başta dinî alanda olmak üzere, bütün alanlarda aydınlatmaya gücü yeten ve mükellef olan insanlardır. Lakin bu bilginler de, insanları dinî konularda aydınlatmaz ve onlara doğru yolu gösterme konusunda öncülük etmezlerse, işte o zaman bid'âtların de kötülüklerin de önü alınamaz”⁸⁷

Zamanının padişah, vali, kumandan, âlim ve hâkimlerini, çok tesirli mektupları ile dine, sünnet-i seniyyeye teşvik eden İmam Rabbânî, çok âlim ve mutasavvıf yetiştirmiştir. Çünkü Allahü Teâlâ ona öyle manevi ilimler ihsan etmişti ki, hocası bile bu ilimlere kavuşmak için huzuruna gelir, yanında hürmetle otururdu.⁸⁸

İmam Rabbânî bir müddet Serhend’de talebe yetiştirmekle meşgul olup, insanlara doğru yolu anlattıktan sonra, hocasını ziyaret için Delhi’ye gidip orada bir süre hizmetinde kaldı ve hocası ile çok hoş sohbetleri oldu. Bütün bu lütufları ile çok yüksek hallere, faziletlere kavuşmasına rağmen, hocasına olağanüstü bir edeple bağlıydı. Nitekim Muhammed Haşim-i Kışmî bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Hace Hüsameddin Ahmed’den işittim. Hocam İmam Rabbânî’yi methedip övdükten sonra; ‘Mertebesi yüksek, fazileti çok olmakla beraber, edebe riayette, hocamız Muhammed Baki-billâh’ın

⁸⁶ en-Nedevî, s. 310; Nadim Macit, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay., Erzurum 1995, s. 25.

⁸⁷ Yazıcı, “İslâm Düşünce Geleneğinde “Her Yenilik Bid’attır” Hadisine Yaklaşımlar”, *AÜİFD*. say.: 19, 138 -188, Erzurum 2003, s. 190.

⁸⁸ Kufralı, s. 103.

talebelerinden hiçbiri, İmam Rabbânî gibi değildi. Bunun için bereketler herkesten önce ona nasip oldu.’ buyurmuştur”.⁸⁹

İmam Rabbânî de bu hususla ilgili olarak bizlere şunları anlatmaktadır: “Biz dört kişi, hocamız Muhammed Baki-billâh’a hizmette diğerlerinden ilerdeydik. Gerçi insanların en hayırlısı olan Resulullah efendimiz zamanında bulunamadık, sohbetine kavuşamadık ama Muhammed Bâki-billah’ın saadetli sohbetinden de mahrum kalmadık. Bunun için bu büyük nimetin şükrünü yerine getirmek lazımdır. Onun huzurunda herkes bağlılığına, muhabbetine göre bir şeylere kavuşmuştur.”⁹⁰

İmam Rabbânî, fıkıh alanında da ilmi yeterliliğe sahipti. Çünkü O, her meseleye anında cevap verebilecek bir derecedeydi. Usul-i fıkhıta da tam bir maharet sahibiydi. Fakat meselelere vakıf olmasına rağmen, çoğu zaman kıymetli fıkıh kitaplarına başvururdu. Öyleki seferde ve sefer olmayan hallerde bazı kıymetli fıkıh kitaplarını asla yanından eksik etmezdi. Bütün gayreti, *müftabih* yani fıkıh âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri fetvalara daima uymaktı. Bazı fıkıh âlimlerinin caiz dediği, bazılarının mekruh dediği konuda O, caiz yönü değil kerahet tarafını tercih eder ve o işi yapmazdı. Bir meselenin yapılmasında ve yapılmamasında, helal ya da haram olmasında ihtilaf olduğunda O, sürekli azimete sarılmayı tavsiye ederdi.⁹¹

Abdülkadir Geylânî (k.s.)’nin bizzat kendisine, manevî yardımda bulunduğunu söyler ve konu hakkında şu bilgileri verir: “Hazret-i Gavs-i Rabbânî Abdülkadir-i Geylânî (k.s.), kalbimi kendi tasarruflarına aldı ve hususi nispetlerinin ve yollarının nurları ve esrarı beni kapladı. Ben ise, o hallerin ve nurların denizine gömülüp o denizin dalgıçı oldum. Bir müddet bu halde kaldım. O hallerin beni kapladığı zamanda kalbime; ‘Beni Ahrariyye büyükleri terbiye ettiler ve işimin esası bu büyüklerin yolunda olmaktır. Şimdi ise başka şeyler oluyor.’ şeklinde bir düşünce geldi. Böyle düşünürken, Ahrariyye yolunun büyüklerinin, hâce-i cihân Hâce Abdülhâlık-ı Gocdüvâni’den hocam Hâce Baki-billâh’a kadar bütün halifelerinin geldiğini gördüm. Benim işim ve icraatım hakkında konuşmaya başladılar. Ahrariyye büyükleri; ‘Bunu biz terbiye ettik. Bizim

⁸⁹ Kufralı, s. 104; Ebu’l-Alâ Mevdûdî, *İslâm’da İhya Hareketleri*, (Çev. Ali Genç), Pınar Yay., İstanbul 1986, s. 95.

⁹⁰ Bilgin, s. 64; Sağiroğlu, s. 142; en-Nedevî, s. 268.

⁹¹ Şarkpûrî, s. 17; en-Nedevî, s. 150.

terbiyemizle zevke, hale ve kemâle erişti.’ dediler. Kadiri büyükleri de; ‘Daha çocukluğunda bizim ona teveccühümüz vardır. Bizim nimet soframızdan tad almıştır. Şimdi de bizim hırkamızı giymektedir.’ dediler. Onlar böyle konuşurken Kübreviyye, Çeştiyye yollarından da birer cemaat geldi. Böylece anlaşmaya vardılar, bundan sonra bu iki şerefli nispetten de kalbimde, büyük pay, tam bir şevk buldum.” İmam Rabbânî tasavvufta, bu yolların hepsinde talebe yetiştirip insanları aydınlattı.⁹²

Genellikle âlimler, İmam Rabbânî’nin benzeri az yetişen, müstesna bir İslam âlimi ve büyük bir mürşid-i kâmil olduğunda hemfikirdir. Peygamber efendimizin vefatından bin sene sonra da İslam dışı fırkalar dine, imana insafsızca saldırmışlardı. Allah Teâlâ kullarına acıyarak, İmam Rabbânî gibi bir müceddid nasip etti. Ona derin ilimler ihsan eyledi. Onun vasıtasıyla din düşmanlarının korkunç saldırısını durdurdu. Hakkı batıldan ayırıp, kalplerden batılı kaldırdı. Bu büyük İmamın mektup ve kitapları, insanları gafletten uyandırdı. Özellikle bid’atlerle mücadele ederek, sünneti ihya etme bağlamında hayatını ortaya koydu.⁹³

İmam Rabbânî, Müceddîd-i Elf-i Sâni’dir. Bu zatın İmam Rabbânî olduğunda İslam âlimlerinin çoğunluğu ittifak etmişlerdir. Bunun sebebi İmam Rabbânî’nin, Peygamberimizden tam bin sene sonra ilim ve irşad kürsüsüne oturup, Müslümanları şuurlandırması olmuştur. Onun zamanında Hindistan’da ve hatta İslam âleminde baş gösteren sapık fikirler, bozuk inanışlar yayılmaya başladığında bid’atlarla mücadele ederek İslam dinini ihya etmiştir.⁹⁴ Ayrıca tasavvufta vahdet-i vücudu anlatan sözler, müslümanlar arasında çeşitli şekillere sokulmuştu. Ama ne hazindir ki, bu çok değerli âlimin kıymeti anlaşılmadı.⁹⁵

Zamanın âlimleri Ona ayrıca “*sıla*” ismi ile hitap etmişlerdir. Çünkü O, tasavvufun İslâmiyet’ten ayrı bir şey olmadığını ispat ederek, İslâm ahkâmı ve ahlâkı ile tasavvufu vasletmiş, yani birleştirmiştir. Daha doğrusu aslında var olan bütünlüğü tekrar ikame etmiştir.⁹⁶

⁹² Kufralı, s. 103.

⁹³ Kufralı, s. 105.

⁹⁴ Kufralı, s. 115; Sağıroğlu, s. 221.

⁹⁵ Mustafa İslamoğlu, *Yahudileşme Temayülü*, Denge Yay., İstanbul 2004, s. 258; en-Nedevî, s. 191.

⁹⁶ Sağıroğlu, s. 221; en-Nedevî, s. 292.

O, çok açık bir şekilde velilik denilen şeyin mutlaka keramet göstermek demek olmadığını, asıl velayetin Allah Teâlâ'yı unutmamak; Allah'ın, isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine bir marifet ve yakınlık kazanmak olduğunu ifade etmiştir. Yine O'na göre tasavvuf, İslâm Dini dışında ayrı bir yol değildir. Tasavvuf, bizzat dinin içinde bulunan, emir ve yasakların kolaylıkla ve ihlâsla yapılmasına yardımcı olan, Yüce Allah'a yakınlık, bağlılık kazandıran sevgi yoludur.⁹⁷

İmam Rabbânî, başta vahdet-i vücud bilgileri olmak üzere, yanlış anlaşılan daha birçok meseleyi gayet açık bir şekilde izah ederek, insanların zihinlerini ve kalplerini, yanlış ve bozuk inanışlardan, bid'atlerden temizledi. Hakkı batıldan ayırıp, yanlış yorumlanan *Vahdet-i Vücud* prensibini doğru yorumlayarak, *Vahdet-i Şühud* inancını ortaya koymak suretiyle, gerçek Tevhid'i ve Peygamberimizin hak ve doğru yol olduğunu haber verdiği Ehl-i sünnet itikadını her yere yaydı.⁹⁸ Genç-ihtiyar herkes ve birçok âlim onun etrafında toplandı. Böyle olduğu için kendisine ilk defa “*Müceddîd-i Elf-i Sâni*” ismini veren, zamanının en büyük âlimlerinden Abdülhakim-i Siyalkuti olmuş, devrinin diğer büyük âlimleri de onu methedip övmüşlerdir.⁹⁹

Kısaca O, tasavvufun temiz kaynağını, ruhbanlık ve felsefenin sapıklıklarından arındırıp, sağlam ve saf İslâm tasavvufunu getirdi.¹⁰⁰

İmam Rabbânî'yi sadece tekkede seyr-u sülûk ile meşgul bir sûfi olarak tarif etmek mümkün olmadığı gibi, medresede ders okutan bir hoca olarak görmek de doğru değildir. O, bu özelliklerinin yanında, yeri geldiğinde devlet adamlarıyla irtibata geçip İslam inançlarını kendilerine telkin eden bir davetçi, yeri geldiğinde Ehl-i sünnet aleyhine yaşanan gelişmelere karşı kendilerini uyarabilen mücadeleci şahsiyettir. Bu yüzden, Hindistan'ın siyasi ve fikri tarihi üzerine yapılan araştırmalarda kendisine özel

⁹⁷ Sağıroğlu, s. 221; Eraydın, s. 291; İsa Çelik, *Vuslata Davet*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 56; Mikail Dumlu, *Tasavvufî Düşünce Muhabbet*, AÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2002, s. 33.

⁹⁸ Muhammet Yazıcı, “İslâm Düşünce Geleneğinde “Her Yenilik Bid'attır” Hadisine Yaklaşımlar”, *AÜİFD*, say.: 19, Erzurum 2003, s. 182; Frithjof Schuon, *İslâm'ın Metafizik Boyutları*, (Çev. Mahmut Kanık), İz Yay., İstanbul 1996, s. 180; İsa Çelik, *Abidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi*, Vefa Yay., İstanbul 2007, s. 350.

⁹⁹ Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 82; Kufralı, s. 104; Yazıcı, *İbn Teymiyye'nin İslam İnanç Mezheplerine Bakışı*, s. 32.

¹⁰⁰ Sağıroğlu, s. 222.

bir yer ayrılmış ve o bölgenin İslam anlayışı ve kültürü üzerindeki derin tesiri hemen her kesim tarafından kabul edilmiştir.¹⁰¹

İmam Rabbânî'yi diğer sûfilerden ayıran önemli özelliklere sahiptir. O, çok yönlü kişiliğinin yanında fıkhi ölçülere karşı titizliği ile diğer sufilerden ayrılır. O, fıkhi ve itikadî ölçülere titizlikle bağlı olup, şeriatın hiçbir zaman ödün vermemiştir.¹⁰²

İmam Rabbânî'nin sağlam ve yüksek şahsiyetlerinin delillerinden biri de bu dünyadan ayrılışından zamanımıza kadar yaklaşık dört asır geçmesine rağmen müslümanlar tarafından hala hayırla anılır olmasıdır. Çünkü O, hayatında olduğu gibi vefatından sonra da sevmeye devam etmiş asırlar boyu eserleri ve mektupları okunarak istifade edilmiştir.¹⁰³

1.2.3. Eserleri

İmam Rabbânî, umumiyetle, bid'atlere karşı İslamı savunmaya yönelik eserler vermiş bir âlimdir. Şimdi bunları sırasıyla görelim.

1. er-Risâletü't-Tehlîliyye: Bu eser Tasavvufia ilgilidir ve Arapça'dır. Ayrıca Urduca çevirisi de vardır. Çeviren ve neşreden Gulam Mustafa Han'dır.¹⁰⁴

2. Risâle fî İsbâtî'n-Nübüvve: Nübüvvetin gerekliliği ve savunmasına dair olan bu eseri, Agra'da yazmıştır. Bu eserinde, nübüvvetin mahiyeti, gerekliliği ve belli bazı Peygamberlerin metotları üzerinde bir incelemeye girişir. Bilgiye ulaşma konusunda, keşif ve rüyayı aklın üstünde bir metot olarak savunur. Sarayda, Kur'an tefsiri yazan (dönemin saray âlimi olan) Ebu'l-Fazl'a yardım ederken, onun, Mûtezilî gibi görünen rasyonalist birisi olduğunu fark eder. Çünkü Ebu'l-Fazl saf akılcı davranarak, aklın her şeyi tam manasıyla çözebileceğini, bu yüzden Peygamberlik müessesesinin gereksizliğini ileri sürer. İmam Rabbânî, onunla uzun uzun tartışır. “*Aklın üzerinde bilgi elde etme metodu*” olarak keşif ve rüyayı ele alır ve inceler. Ancak “*keşfin yanılabilirliğini*” ısrarla vurgulamayı da ihmal etmez.

İmam Rabbânî, bu eserindeki “*nübüvvet*” ile ilgili görüşlerini, Orta Asya'da

¹⁰¹ Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 84; Sağıroğlu, s. 275.

¹⁰² Sağıroğlu, s. 105.

¹⁰³ Sağıroğlu, s. 108.

¹⁰⁴ Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 84; Sağıroğlu, s. 291.

yaygın bulunan “*Maturidî inanç sistemi*” üzerine oturtur. Ama O, kör bir taklitçi değildir. Zira İmam Rabbânî, Allah’ın zâtı ve sıfatları, iradedeki özgürlük ve vahiy öncesi Allah’a inanma sorumluluğu konularındaki tartışmalarda, yeni deliller ve canlı arayışlar ortaya koyar. İmam Rabbânî’nin bu eseri Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eser, Urduca çevirisiyle Arapça’dır. (Çeviren ve neşreden: Gulam Mustafa Hân, Karaçi 1383/1969) İhlâs Vakfi bu kitabın bir kısmını “*Peygamberlik Nedir*” adı ile Türkçeye çevirmiş ve 1990’da İstanbul’da basmıştır.¹⁰⁵

3. Risâle-i Redd-i Ravâfız: İmam Rabbânî bu eserinde, Şi’â’nın, Ashâb-ı Kirâm’ı küçültme, kötöleme suçlamalarına karşı gereken savunmayı, ilmî delilleriyle yapar. Hilafete, Hz. Ali’nin seçildiği konusundaki Şi’a iddiasının yanlış olduğunu ispatlar. Gerekçe olarak da, Hz. Ali’nin kendinden önceki üç halifeye yaptığı bey’atı gösterir. Ona göre eğer Şia’nın dediği gibi, bütün Ashap lanetlenirse, o zaman cerh¹⁰⁶ ve ta’dil¹⁰⁷ işlemine tabi tutulan onca Sahabe’nin naklettiği hadislerin, daha doğrusu koskoca bir hadis külliyyatının heba olması gündeme gelir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’in cem’ini de Ashâb-ı Kirâm yapmıştır. Lanetlenen kişilerin cem’ ettiği Kur’ân-ı Kerîm’in otantikliği konusu, kendiliğinden problem olarak ortaya çıkar. İmam Rabbânî, bu eserinde, Hz. Ali ile muhalifleri arasındaki çekişmede, Hz. Ali’nin haklı olduğunu savunur. Ancak Hz. Ali karşıtlarının durumunu, içtihâdda hata yapıp bir sevap alan âlimin durumuna benzetir.

Bu yüzden ona göre Sahâbilerin kınanmaması, mazur görülmesi gerekir. Bu esere bir yüzyıl sonra geniş bir şerh yazılmıştır. Bu eser, Mektûbât’ın Lucknow baskısının sonuna, ek olarak yayınlanmıştır¹⁰⁸

4. Risâle fi’l-Mebde’ ve’l-Me’âd: Bu eser Delhi’de, Matbaa-i Ensârî’de basılmıştır. Bu eser İhlâs Vakfi tarafından Te’yîdu Ehli’s-Sünne ile birlikte 1989 yılında İstanbul’da basılmıştır. Ayrıca Muhammed Murad Kazânî tarafından iki cild olarak, 1316/1901 senesinde, Arapça’ya çevrilip basılmış ve Mektûbât (Dürerü’l-Meknûnât)

¹⁰⁵ Şarkpûrî, s. 94; Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 85.

¹⁰⁶ *Cerh*; Hadis literatüründe sözlük anlamı; elle, aletle veya dille yaralamak demektir. İstilahta ise, adâlet veya zabt sıfatını iptal veya ihlal edici bir kusur sebebiyle, râviyi tenkit ile rivâyetlerinin iyice tetkikini istemek demektir. (bkz. İ. Lütî Çakan, *Hadîs Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul, 1991, s. 90.)

¹⁰⁷ *Ta’dil* ise, tezkiye etmek demektir. Râvînin ‘adil ve zabıt olduğuna hükmederek rivâyetlerinin sıhhatini ortaya koymaktır. (bkz. İ. Lütî Çakan, *Hadîs Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul, 1991, s. 90.)

¹⁰⁸ Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 86; Sağıroğlu, s. 291; Nedevî, s. 468.

kenarına yazılmıştır. Eser, tasavvufî incelikleri ihtivâ etmektedir.¹⁰⁹

5. Mektûbât: İmam Rabbânî'nin en meşhur olan ve çeşitli konulardaki görüşlerini yansıtan bu eser, mektuplarının, talebeleri tarafından üç cilt şeklinde, beş yüz yirmi altı mektup formatında derlenmesiyle meydana gelmiştir. Eser Farsça yazılmış olup, mektuplarının sadece birkaçı Arapçadır. Kelam ve fıkıh bilgilerini, tasavvufun marifetlerini açıklayan eşsiz bir eserdir.

Mektûbât'ın birinci cildi, 1025/ 1616 senesinde talebelerinin meşhurlarından, Yar Muhammed Cedid-i Bedahşi Talkani tarafından toplanmıştır. Birinci cildde üç yüz on üç (313) mektup vardır. Bu cildin son mektubu, Muhammed Haşim-i Kışmî'ye yazılmıştır. İmam Rabbânî, birinci cildin son mektubunu yazınca; “Muhammed Haşim'e gönderilen bu mektupla Resullerin ve Ashab-ı Bedr'in sayısına uygun olduğundan, üç yüz on üç mektupla birinci cildi burada bitirelim” buyurmuştur.

İkinci cildi ise 1028/1619 senesinde, yine talebelerinden, Mevlânâ Abdülhay Hisârî tarafından tanzim edilmiştir. Bu cildde, Esmâ-i Hüsna yani Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi sayısınca, doksan dokuz (99) mektup vardır.

Üçüncü cilddeki mektup sayısı 114 olup, İmam Rabbânî'nin vefatından sonra 1031/1622 senesinde, talebelerinden, Hoca Muhammed Haşim-i Kışmî Burhanpuri tarafından derlenmiştir. Bundan sonra, daha sonraları yazılan 10 mektup buna ilave edilmiş ve mektup sayısı 124 olmuştur.¹¹⁰

Farsça aslı Nur Muhammed tarafından 1384/1964 tarihinde Lahor'da; yine aynı orijinallikle iki cild halinde 1332/1913'de Lucknow'da 1288/1871'de Delhi'de ve 1331-4/1912-15 Amritsar'da üçüncü cildi basılmıştır. Arapçası, Muhammed Murad Kazânî tarafından, iki cild halinde 1316/1901 senesinde Mekke-i Mükerrreme'de basılmıştır. Yine Farsça olarak 1392/1972'de Gulam Mustafa Han tarafından iki cild halinde Karaçi'de tabolunan Mektûbât, 1397/1977 senesinde, İstanbul'da kısmen neşredilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, s. 86; Sağıroğlu, s. 291.

¹¹⁰ Sağıroğlu, s. 221; Karadaş, s. 347.

¹¹¹ Nedeî, s. 468; Sağıroğlu, s. 221.

Mektûbât, Türkçe'ye ilk defa Müstâkimzâde Süleyman Sa'deddin Efendi tarafından 1162/1748-1165/1751 yıllarında kazandırılmıştır. Basılması yaklaşık 1271/1854 (Birinci cildi) ve 1277/1861 (ikinci ve üçüncü cildi) senelerinde Matbaa-i Litoğrafya'da Sahhaf Hacı Ali Rıza Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir.

İkinci bir Mektûbât tercümesi, “*Küçük Mektûbât*” olarak, merhum Necip Fazıl Kısakürek tarafından hazırlanmıştır. Bu eser bir cild olup Büyük Doğu yayınlarında 1955 tarihinde neşredilmiştir. Üçüncü bir Mektûbât tercümesi, Mehmet Süleyman Teymuroğlu tarafından yapılan, 1962 tarihli, “İmam Rabbânî Ahmed Farûkî'nin Mektûbâtı” adlı tek cildlik Mektûbât tercümesidir. Dördüncü bir Mektûbât tercümesi, Hüseyin Hilmi Işık tarafından, Sönmez Neşriyat'ça, 1968'de İstanbul'da “*Mektûbât tercemesi*” adında, basılan 313 mektuptan oluşan birinci cildinin tercümesidir. Mütercim, diğer iki cildi yayınlamamıştır.

Son olarak yayına giren Mektûbât tercümesi, Abdülkadir Akçiçek tarafından yapılmıştır. Farsça aslından olmayan bu çeviri, Çile Yayınları'nca “Mektûbât-ı Rabbânî” adında iki cild şeklinde İstanbul'da 1977 senesinde basılmıştır.¹¹²

6. Risâle fî Âdâbi'l-Mürîdîn: Tasavvuf yoluna girenlerin, uyması gereken edepi anlatan bu eserin, baskısının olup olmadığını tespit edemedik.

7. Risâle fî Mükâşefâti'l-Gaybiyye: Urduca çevirisi bulunan bu Farsça metin, Gulâm Mustafa Hân tarafından, İdâre-i Müceddidiyye'de 1384/1965 tarihinde basılmıştır.

8. Risâle fî Ma'ârif-i Ledüniyye: Tasavvufî incelikleri ele alan bu risâle, Abdülmecid Selefi tarafından Lahore'de 1376/1956 senesinde neşredilmiştir.

9. Ta'likât 'ale'l-Avârif: Bu eser Sühreverdî'nin meşhur 'Avârifü'l-Ma'ârif'ine yapılan bir ta'likât hüviyetinde olup, baskısının olup olmadığını tespit edemedik.

10. Şerh-i Rubâiyyât-ı Hoca Abdül Bâkî: Bu eser, Şeyhi Muhammed Hâce Bâkî Bîllâh-ı Kabûlî'nin şiirlerini açıklamak üzere yazılmış olup, baskısı hakkında bir malûmata rastlayamadık.

¹¹² Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, ss. 130-135; Karadaş, s. 346; Sağiroğlu, s. 291.

11. Risâle-i Hâlât-ı Hâcegân-ı Nakşbend: Naşbendî şeyhlerinin hallerini ele alan bir eserdir. Basılıp basılmadığını tespit edemedik.

12. Risâle-i Silsile-i Hadîs: Hadislerdeki isnâd zinciri ile ilgili bir eser. Baskısının olup olmadığını bilemiyoruz.

13. Cezbe ve Sülûk ile ilgili bir Risâle: Müritlerin mânevi tekâmülü ile ilgili bir eser olup, baskısının yapıp yapılmadığını tesbit edemedik.

14. Kâşifü'l-Gayn fî Şerhi'r-Rubâiyyeteyn: Bu eser Bâkî-i Bîllâh'ın iki rubâisinin şerhinden ibâret olup, 1330/1892'de Delhi'de basılmıştır.¹¹³

---

¹¹³ Nedevî, ss. 468-69; Cebecioğlu, *İmam Rabbânî*, ss. 84-88.

İKİNCİ BÖLÜM

RÜ'YET KAVRAMININ ANLAM ALANI

2.1. SÖZLÜK ANLAMI

“Rü’yet” kelimesi, Arapça’da “r-e-y” kökünden gelen bir mastar olup sözlüklerde çeşitli anlamları bulunmaktadır. Bunlar; görmek, bakmak, akıl ile müşahede derecesinde bilmek, idrak etmek, tefekkür etmek, karşılaşmak, muayene etmek, basiret, temaşa, isabetli düşünme hassası, didar, düşünmek, idare etmek, göz ile veya kalb gözü ile mânevî âlemi görmek, Cenâb-ı Hakkın cemâlini görme, ilâhî tecellileri bu dünyada temâşâ etmek, planlamak ve rüya görmektir.¹¹⁴

“R-e-y” kelimesinin anlamı beraber kullanıldığı harfi cerre göre de genişlik kazanmaktadır. Bunun Kur’an-ı Kerim’de çeşitli misalleri mevcuttur.¹¹⁵

Bu kadar geniş manası olmasına rağmen bu fiil en yaygın kullanım olarak, “görmek” anlamında kullanılmıştır.

2.2. İSTİLAHİ/TERMİNOLOJİK ANLAMI

Terminolojik olarak rü’yetten Allah’ın, mü’minler tarafından cennette görülmesi meselesi akla gelmektedir. Bu mesele, kelim ilminde üzerinde en çok tartışılan konularından birisidir. Bazı kelim kitapları, rü’yeti Allah’ın zatına ait bir mesele olarak kabul edip, Allah’ın zatı ile ilgili meseleler başlığı altında incelemiştir. Bazı kelim kitapları da Allah hakkında caiz olan ve olmayan konular bölümünde incelemiştir.¹¹⁶

Rü’yet meselesi genel olarak iki şekilde ele alınmıştır. Birincisi, rü’yetin dünyada olabirliği meselesi; ikincisi ise rü’yetin âhirette zorunlu oluşu meselesidir. Bunlardan

¹¹⁴ Asım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basit fî Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*, I-III, İstanbul, Matba’atü'l-Osmâniyye, 1305, III, 253; Seyyid Şerif Cürcani, *Kitabu't-Tarifât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995, s. 109; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, “Rü’yet”, Bahar Yay., İstanbul 1984, s. 674; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 601; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993, s. 902.; Talat Koçyiğit, *Hadisçiler İle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar*, TDV Yay., Ankara 1989, s. 67; Temel Yeşilyurt, “Rü’yetullah”, *DİA*, XXXV, 312; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996, s. 444; Bekir Topaloğlu - Hayrettin Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*. Nesil Yay., İstanbul 1988, s. 122.

¹¹⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'ari, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, (nşr., Helmut Ritter), Wiesbaden 1980, I, 344; Yeşilyurt, s. 312.

¹¹⁶ Cürcani, s. 109; Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, (tahk., Hüseyin Atay), DİB Yay., Ankara 2004, I, s. 507.

birincisine çoğunlukla akli izahlar delil olarak kullanılmakta olup, Kur'an'dan Araf suresinin 143. ayeti delil getirilmektedir. İkincisi, yani âhirette zorunluluğu hususunda ise, hem Kur'an'dan hem de Hadis-i Şerif'lerden birçok delil getirilmektedir.

2.3. KUR'AN'DAKİ ANLAMI

Ehl-i sünnetin rü'yetullah konusunda, Kur'an-ı Kerim'de delil olarak ileri sürdüğü âyetleri sırasıyla şunlardır:

1. *“Gözler O’nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir. (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”*¹¹⁷

Allah'ın görülmesinin câiz ve mümkün oluşuna dair Ehl-i sünnet âlimlerinin getirdiği delillerden birisi *“Gözler onu idrâk edemez. Fakat O, bütün gözleri idrâk eder.”*¹¹⁸ meâlindeki âyet-i kerîmedir. Çünkü eğer Allah Teâlâ görülmeyecek olsaydı âyette belirtilen idrakin nefyi (olumsuzlanması) için herhangi bir hikmet olmazdı ve anlamı kalmazdı. Hâlbuki âyetten anlaşılan gizli bir işaret bulunmaktadır ve o da Allah Teâlâ'nın görülebilir ve görülmesi câiz olmasıdır. Çünkü Allah, gözleri kendisini görmekten âciz bırakmış, görme şartlarını var etmemiştir. Fakat dilediği anda onları âcizlikten kurtarabilir veya görme imkân ve kudreti verebilir. Bu ise âhirette olacaktır ve mü'minler orada Allah'ı göreceklerdir.¹¹⁹

2. *“Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, ‘Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım’ dedi. Allah: ‘Sen Beni göremeyeceksin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin’ buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Mûsâ da baygın düştü; ayılınca: ‘Yâ Rabbî, münezzehsin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim’ dedi.”*¹²⁰

Bu âyet rü'yetullah konusunda hem Ehl-i sünnet tarafından hem de Mutezile tarafından birinci nakli delil olarak gösterilmiştir. Ehl-i sünnet bu âyeti rü'yetullahın

¹¹⁷ (6. En'am: 103)

¹¹⁸ (6. En'am: 103); Adam, s. 77.

¹¹⁹ Bağdâdî, s. 111; Koçyiğit, s. 77.

¹²⁰ (7. Araf: 143)

cevazına delil gösterirken, Mutezile ise aynı âyeti rü'yetullahın imkânsızlığı için delil olarak kullanmıştır.¹²¹

3. “Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası (ziyade) vardır. Onların yüzlerine ne bir karanlık, ne de zillet bulaşır. İşte onlar cennetliklerdir ve orada temelli kalacaklardır.”¹²²

Ehl-i sünnet bu âyetteki, “*ziyade/fazla*” kelimesini “*rü'yet*” manasına anlayarak, âhirette müminlerin Cemâlullah'ı göreceklerini ispat etmişlerdir.¹²³ Bunun yanında âyetteki “*husna*” lafzının “*cennet ve nimetlerinden fazlası*” olarak anlaşıldığı da tefsirlerde yer almaktadır.¹²⁴

Öte yandan “*ziyade*” lafzının Ehl-i Sünnet tarafından rü'yetullah olarak anlaşılmasının en önemli sebebi başta Hz. Peygamber olmak üzere sahabe ve tabiinden gelen rivayetlerdir. Sahabe ve Tabiinden nakledilen bu rivayetlerin bazılarını Hz. Peygamber'den doğrudan nakledilen hadisler'in rivayet zinciri içerisinde yer alıyor olmaları sebebiyle muhteva olarak Hz. Peygamber'e dayandırmak mümkündür.

4. “*O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.*”¹²⁵

Ehl-i sünnet inancına göre bu âyet, Allah'ın gözlerle görüleceğini haber vermektedir. Ehl-i sünnet'in konu ile ilgili en kuvvetli delillerinden birisini oluşturur. Zira ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki Mü'minlerin yüzleri sevinç ve neşeden aydınlık içinde olacaktır. Yüce Allah bakan gözlerin bulunduğu yüzlerdeki görmeyi, bu ayetle ispat etmiş olmaktadır.¹²⁶ Ayetteki “*nazar*” ya görmek, ya da görme amacıyla görüne doğru göz çevirmek anlamına gelir. Kastedilen ise görmektir.¹²⁷

Arap dili uzmanları, nazar kökünün ilâ edatı ile mef'ul aldığı takdirde, gözle görme manasına geldiği noktada fikir birliği etmişlerdir.¹²⁸ Ehl-i sünnet'e göre *nazar*/

¹²¹ Eş'ari, I, 347; Koçyiğit, s. 68.

¹²² (10. Yunus: 26)

¹²³ Râzi, XII, 357; Yazır, IV, 2704; Yılmaz, s. 62.

¹²⁴ Râzi, XII, 357; Yazır, IV, 2704; Yılmaz, s. 62.

¹²⁵ (75. Kıyamet: 22-23)

¹²⁶ Nesefî, Ebu'l-Muin, I, 520.

¹²⁷ Nesefî, Ebu'l-Muin, I, 520.

¹²⁸ Sâbunî, Nüreddin, Ahmed b. Mahmûd b.Ebî Bekr, *el-Bidaye Fî Usulî'd-Din, (Mâturîdiyye Akaidi)*, (nşr., ve trc, Bekir Topaloğlu), DİB. Yay., Ankara 1982, s. 94; Abdurrahim Güzel, “Rü'yetullah”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000, VII, 71.

bakma ve rü'yet/ görme eşittir. Zira “falana baktım” sözüyle “onu gördüm” sözü arasında fark yoktur. Ayrıca bakmada görmeden daha fazla olarak görülen hakkında düşünme vardır. Allah’ın görülemeyeceğini ileri sürenler, nazar kelimesi zikredilerek başka anlamların murat edilebileceğini ileri sürerek bu görüşlerini desteklemek için çeşitli ayetleri örnek olarak göstermişlerdir: Mesela onlara göre “Çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak bir tek çığlık beklerler.”¹²⁹ âyetinde “nazarla”, bekleme kast olunmuştur.¹³⁰

5. *“Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır.”¹³¹*

Yine müfessirler, aşağıdaki âyetlerde, bahsedilen “kavuşma” kelimelerinden de rü'yetin anlaşıldığını bildirmektedirler:

“Onlar Rablerine kavuşacaklarını ve gerçekten O’na döneceklerini çok iyi bilirler.”¹³²

“Onlar, Rablerinin âyetlerini ve O’na kavuşacaklarını inkâr eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kurmayacağımız kimselerdir.”¹³³

“...Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın.”¹³⁴

“...Hayır, onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.”¹³⁵

“O’na kavuştukları gün, mü'minlere yapılacak esenlik temennîleri “Selâm”dır. Allah onlar için cömertçe bir mükâfât hazırlamıştır.”¹³⁶

Bu âyetlerde geçen kavuşmadan kasıt, “Allah’a ulaşmak”tır. Oysa bu, Allah hakkında imkânsızdır. Zira bir şeyi gören, ona kavuşmuş ve ulaşmış olur ki bu anlatımı, bu şekilde anlamak gerekir. Yani mülâki oluş/likâ, “rü'yet” manasına gelmektedir.¹³⁷

¹²⁹ (36. Yasin: 49)

¹³⁰ Sâbunî, s. 100.

¹³¹ (83. Mutaffifin: 15)

¹³² (2. Bakara: 46)

¹³³ (18. Kehf: 105)

¹³⁴ (18. Kehf: 105)

¹³⁵ (32. Secde: 10)

¹³⁶ (33. Ahzab: 44); Râzi, XVIII, 271; Yazır, VI, 3910.

Allah'ın âhirette görüleceği meselesi, zikredilen âyetler ışığında, Ehl-i sünnet tarafından ısıpatlanmıştır.

2.4. HADİSLERDEKİ ANLAMI

Ehl-i sünnet, çeşitli hadislerden deliller getirmek suretiyle, rü'yetullah meselesini temellendirmeye gayret etmiştir. Yukarıda verdiğimiz âyetleri, aşağıda vereceğimiz hadisler tefsir etmektedir. Rü'yet meselesinin iyice anlaşılması için hadislerden de delil getirmek elzemdir. Konuyla ilgili hadislerden bazıları şunlardır:

1. *“Cerir İbnu Abdillah anlatıyor: ‘Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) bir dolunay gecesi, aya baktı ve:*

“Siz şu ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de böyle perdesiz göreceksiniz ve O’nu görmede bir sıkışıklığa düşmeyeceksiniz (herkes rahatça görecektir). Artık güneşin doğma ve batmasından önce hiç bir namaz hususunda size galebe çalınmamasına gücünüz yeterse bunu yapın (namazları vaktinde kılın, vaktini geçirmeyin).’

Cerir der ki: Resulullah, sonra şu ayeti okudu: ‘Rabbini güneşin doğmasından ve batmasından önce hamd ile tesbih et! (Taha 20/130).’¹³⁸

2. *“Hz. Süheyb anlatıyor: Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: ‘Cennetlikler cennete girince Allah Teâlâ hazretleri:*

‘Bir şey daha istiyorsanız söyleyin, onu da ilaveten vereyim!’ buyurur. Cennetlikler:

‘Sen bizim yüzlerimizi ak etmedin mi? Sen bizi cennete koymadın mı? Sen bizi cehennemden kurtarmadın mı (daha ne isteyeceğiz?)’ derler. Derken perde açılır. Onlara, yüce Rablerine bakmaktan daha sevimli bir şey verilmemiştir.’

Süheyb der ki: “Resulullah bu sözlerinden sonra şu ayeti tilavet buyurdular:

“İyi iş, güzel amel yapanlara, daha güzel iyilik bir de ziyade vardır. (Yunus 10/26).”¹³⁹

¹³⁷ Sâbunî, s. 40.

¹³⁸ (Buhârî, 6: *Mevakitu's-Salât*, 26); (Müslim, 5: *Mesâcid*, 211)

¹³⁹ (Müslim, 3: *İman*, 297); (Tirmizî, 3: *Cennet* 16)

3. “Hz. Ebu Zerr anlatıyor: ‘Resulullah (s.a.v.)’a: ‘Sen Allah Teâlâ’yı hiç gördün mü?’ diye sordum.

‘Nurdur, ben O’nu nasıl görürüm’ buyurdular.”¹⁴⁰

4. “Mesruk rahimehullah anlatıyor: Hz. Aişe’ye dedim ki: ‘Ey anneciğim! Muhammed (s.a.v.) Rabbini gördü mü?’ Bu soru üzerine:

‘Söylediğin sözden tüylerim ürperdi. Senin üç hatalı sözden haberin yok mu? Kim onları sana söylerse yalan söylemiş olur. Şöyle ki: Kim sana: ‘Muhammed Rabbini gördü’ derse yalan söylemiş olur.

(Hz. Aişe bu noktada, sözüne delil olarak) şu ayeti okudu: ‘Onu gözler idrak edemez, O ise gözleri idrak eder. (En’am 6/103)’

Devamla dedi ki: ‘Kim sana derse ki Muhammed yarın olacak şeyi bilir, yalan söylemiştir. Zira ayet-i kerimede: ‘Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilemez (Lokman 31/34)’ buyrulmuştur. Kim sana Muhammed’in vahiyden bir şey gizlediğini söylerse o da yalan söylemiştir. Çünkü ayet-i kerimede: ‘Ey Peygamber! Sana Rabbinden her indirilene tebliğ et. Şayet bunu yapmazsan Allah’ın risaletini tebliğ etmiş olmazsın (Maide 5/67)’ buyrulmuştur. Lakin Resulullah (s.a.v.) Cibril’i (asli suretinde) iki defa görmüştür.”¹⁴¹

“Rü’yet” konusunda vârid olan hadîs-i şeriflerin sayısı oldukça fazladır ve bunların çoğu da sahihtir. Ehl-i sünnet bu hadisleri delil olarak kabul edip onlarla amel ederken, Mûtezile, bu hadisleri nazar-ı itibara almamışlardır. Çünkü onlara göre bu hadisler, âhâd haberlerdir ve Usûl-i Dîne ait meselelerde âhâd haber ile amel edilmez. Kaldı ki onlara göre, hadislerden pek çoğu birbirine muarızdır. Bundan dolayı da aklın ve kitâb’ın (Kur’ân’ın) delâlet ettiği haberler tercih edilmelidir. Akıl ve kitap ise, rü’yetin mümkün ve câiz olmadığına delâlet etmektedir.¹⁴²

Hz. Aişe (r.a.)’nin da içinde bulunduğu, İbn Mes’ûd, Ebû Hureyre ve Ebû Zerr gibi bir grup sahâbî ve tâbiîne göre, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) Allah’ı görmemiştir. Dârimî, Miraç gecesinde Resulullah’ın Allah’ı görmediği hususunda sahabenin icmâ

¹⁴⁰ (Müslim, 3: İman, 291)

¹⁴¹ (Buhârî, 7: Tefsir, 7); (Müslim, 4: İman, 287)

¹⁴² Bursevî, III, 238.

ettiğini kaydeder. Bu grupta yer alanlar ise görüşlerini “Gözlerin O’nu idrak edemeyeceği” hükmüne bağlarlar.¹⁴³

Peygamberimizin Yüce Allah’ı görmediği husûsunu ısrarla müdâfaa edenlerin başında yer alan Hz. Aişe (r.a.)’ye göre, Peygamberimiz (s.a.v.) Miraç’da sadece aslı suretinde Cebrail’i (a.s.) görmüştür. Ebû Hureyre’nin rivayetinde ise Peygamberimiz (s.a.v.), Cebrail’i (a.s.) 600 kanadıyla müşahede etmiştir. Ebû Zerr’den gelen rivayette ise Ebû Zerr, Peygamberimize (s.a.v.), Allah’ı (c.c.) görüp görmediğini sorunca, Peygamberimiz: “O (c.c.) bir nurdur, O’nu nasıl göreyim.” diye cevap vermiştir. Bir başka rivayette ise Peygamberimiz (s.a.v.) “Bir nur gördüğünü” ifade buyurmuşlardır. Meseleye farklı bir açıdan bakan İbn Huzeyme ise, Resulullah’ın Allah’ı maddi beden gözüyle değil de mânevî kalp gözüyle gördüğünü ifade etmektedir.¹⁴⁴

Hadiste geçen (sıkışıklığa düşmeyeceksiniz) tabiri, rivayetlerde farklı imlalarla gelmiş olmasına rağmen hepsi, “görme” olacağını ifade etme hususunda birleşmişlerdir. Hatta hadiste “dolunay” ifade edilmiştir. Çünkü hilalin görülmesi rahat değildir, bazıları zorlanır, belli noktalarda görüldüğü için sıkışıklık sözkonusu olabilir. Hâlbuki dolunayın görülmesi herkes tarafından zahmetsiz olur.

Bu hadise göre, Hz. Peygamber buyurmuştur ki: “Cennet ehli Cennete girdiği zaman, Allah Teâlâ onlara şöyle hitap eder: ‘Başka bir şey istiyor musunuz? Size artırayım (ziyade edeyim)’. Onlar da derler ki: ‘Yüzümüzü ağartmadın mı, bizi Cehennemden kurtarıp Cennet’e sokmadın mı?’ Bunun üzerine perde kalkar ve Rablerini görürler. O zamana kadar onlara bundan daha tatlı bir şey verilmemiştir.”¹⁴⁵

Allah Teâlâ’nın âhirette gözle görüleceğine delalet eden bu hadis-i şerifler, yukarıdaki âyet-i kerîmeleri açık bir şekilde tefsir etmektedir. *Rû’yet* meselesinde, âyet ve hadislere istinat eden İslâm inancı, bu şekilde tahakkuk etmiş, sahabe ve tabiûn başta olmak üzere bütün Müslümanlar bu inanç üzerinde birleşmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Bursevî, III, 239; Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Terc. ve Şerhi*, DİB Yay., (Çev. M. Uğur-M. Sofuoğlu), Ankara 1984, X, 76.

¹⁴⁴ Sâbunî, s. 41; Abdullatif Harputi, *Tenkihu’l-Kelam fî Akaidi Ehli’l-İslam*, İstanbul 1330, s. 224.

¹⁴⁵ (Müslim, 3: *İman*, 297); (Tirmizî, 3: *Cennet*, 2555)

¹⁴⁶ Koçyiğit, s. 175.

Hz. Peygamber'in hadisleri ile sahabe ve tabiundan gelen rivayetler ortada olduğu halde bu rivayetlerin dikkate alınıp alınmamasında da itikadî mezhep görüşleri etkili olmuştur. Örneğin Müfessir, kendi mezhebinin genel kanaati doğrultusunda bu rivayet malzemesini dikkatten uzak tutmuş ya da dikkate değer bulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELAMCILARA GÖRE RÜ'YETULLAH

3.1. KELAMCILARA GÖRE RÜ'YETULLAH

Ehl-i sünnet kelâm ekolü, on dördüncü gecede ayın görüldüğü gibi, Allah'ın da âhirette gözle görüleceğine inanır.¹⁴⁷ Ehl-i sünnet'e göre ahiret yurdunda mü'minlerin Allah Teâlâ'yı görmeleri naklen vâcib olduğu gibi aklen de mümkündür.¹⁴⁸ Bu görme sadece mü'minlere has olup kâfirler bundan mahrum olacaklardır.¹⁴⁹ Yine Ehl-i sünnet'in inancına göre, Yüce Allah öteki dünyada herhangi bir keyfiyet, yön ve sınırlama olmaksızın, baş gözüyle görülecektir.¹⁵⁰ O'nun görülmesi tıpkı bilinmesi gibidir. Zira görme bilmenin bir türüdür.

Ehl-i sünnet kelimcileri, Allah'ın her ne kadar varlığı bizim varlığımıza benzemese de, bir mevcut/varlık olduğunu, bir şeyin görülebilmesi için varlığın mevcudiyetinin yeterli bir sebep olduğunu söylemişlerdir.¹⁵¹

Mü'minler tarafından Allah'ın görülmesi demek olan "rü'yet" konusu, Kelâmçılar arasında tartışılan meselelerden biri olmuştur. Bu konuda Mu'tezile, Hâricîler ve Mürcie nass'ları te'vîl etmek suretiyle, Allah Teâlâ'nın ahirette mü'minler tarafından görülebileceği inancına karşı çıkarken, Ehl-i sünnet, görülmesinin cevâz ve imkânını kabul etmişlerdir.¹⁵²

Rü'yetin âhirette meydana geleceği hususunu bir prensip olarak kabul eden Ehl-i sünnet, Cenâb-ı Hakk'ın dünyada Peygamberimiz tarafından görülmesi husûsunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları bunu kabul ederken, bazıları da şiddetle reddetmiştir. Esasen Ehl-i sünnet, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dışında hiç kimsenin

¹⁴⁷ Eş'ari, I, 346.

¹⁴⁸ Neseî, I, 508.

¹⁴⁹ Mesud b. Ömer Saduddin Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, (haz., S. Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1991, s. 35; Harputî, s. 221.

¹⁵⁰ Nu'mân b. Sabit Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (İmamı Azamın Beş Eseri), (trc., Mustafa Öz), İstanbul 1992, s. 58.

¹⁵¹ Ebû Bekir Muhammed b. Et-Tayyib Bâkılânî, *Kitâbu't-Temhîd*, (nşr., Richard Mc Carthy), Beyrut 1957, s.266.

¹⁵² Sâbunî, s. 97-102; Selim Özarlan, "Allah'ın Görülebilmesi/ Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, ss. 275-293, Ocak 2001,275; Abdurrahim Güzel, "Rü'yetullah", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000, VII, s. 71; Hüda-verdi Adam, "İslam Kelamında Rü'yetullah Ve İbn Arabî'nin Görüşleri", *SÜİFD*, say.: I, ss. 57-105, Sakarya 1996, 62.

dünyada, dünya gözü ile Allah'ı görmediği husûsunda hemfikirdirler. İbn Teymiye'ye (v. 728/1328) göre, Allah Teâlâ'yı dünyada gördüğünü iddia eden kimse, bid'atçıdır, dalâlettedir. Kitap, sünnet ve icma-ı ümmet'e muhâlefet etmektedir. Sahâbe, Tâbiîn ve halef'ten kalabalık bir topluluk ise Peygamberimizin dünyada Allah'ı gördüğü kanaatindedirler.¹⁵³

Rü'yet'i kabul eden hem Ehl-i sünnet hem de reddeden tarafta bulunan Mu'tezile, Hâricîler ve Mürcie, görüşlerini ispatta aynı delilleri ortaya sürmektedirler. Bu konuda vârid olan hadisleri zayıf diyerek reddeden, âyetleri ise te'vîl eden Mu'tezile, naklî delilden ziyâde aklî delile değer vermiştir. Mu'tezile "*rü'yet*"i reddederken âyetleri te'vil etmek suretiyle görüşlerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Onlar aslında bu iddiâlarında yalnız değillerdir. Hâricîler ile Mürcie'den bazıları da onlara katılmıştır. Rü'yetin imkânını kabul eden Ehl-i sünnet kelâmcıları âyetlerin zâhir mânâlarına istinad ederken, Mu'tezile aynı âyetleri te'vil ederek, *rü'yet*in imkânsızlığını kabul etmiştir.¹⁵⁴

Ehl-i sünnet, Hz. Musa'nın *rü'yet* isteğinin anlatıldığı aşağıdaki âyetten ve diğer bazı ayetlerden de yararlanarak *rü'yetullahı* temellendirmeye çalışmıştır. Allah'ın gözle görüleceğine dair ileri sürülen delillerden biri şu âyettir:

*"Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, "Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım" dedi. Allah: "Sen Beni göremeyeceksin ama dağa bak, eğer o yerinden kalkarsa sen de Beni göreceksin"*¹⁵⁵

Diğer bir âyette ise:

*"Allah arz ve semâvatın nurudur."*¹⁵⁶ buyurulmaktadır.

Zikrettiğimiz bu iki ayetin birincisinde, Hz. Musa'nın Allah'ı görmek talebinde bulunduğunu görüyoruz. Bu âyette Hz. Musa: "*Rabbim! Bana kendini göster sana bakayım*" demiştir. Bir peygamberin bu isteği istenen şeyin imkân dâhilinde olduğunu gösterir. Zira kendisi bir peygamber olan Hz. Musa'nın, imkânsız olan bir şeyi Allah'tan istemeyeceği ortadadır. Eğer istemişse bu konuda iki ihtimal var demektir:

¹⁵³ Bursevî, III, 238; Yılmaz, s. 70-75.

¹⁵⁴ Güzel, "*Rü'yetullah*", VII, 69-71; Özarslan, s. 277.

¹⁵⁵ (7. Araf: 143)

¹⁵⁶ (24. Nur: 35)

1. Hz. Musa, Allah'ın görülmesinin imkânsız bir şey olduğunu bilmediği için böyle bir istekte bulunmuştur. Böyle bir ihtimalin olması zayıftır, hatta imkânsızdır. Çünkü Hz. Musa bir peygamber olarak, Allah'tan neyin isteneceğinin mümkün, neyin istenemeyeceğinin de mümkün olamayacağını ayırt etme özelliğine sahiptir.

2. Hz. Musa, rü'yetin mümkün olmadığını bildiği halde bu istekte bulunmuştur. Peygamberin imkânsız bir şey için istekte bulunması kendisindeki peygamberlik nitelikleriyle bağdaşmaz. Yani Allah'ı görmek mümkün olmamış olsaydı Hz. Musa'nın bu isteği cahilce ve anlamsız olurdu. Cahil olanın ise Peygamberliği üstlenmesi ve ilahî vahye mazhar olması imkânsızdır.¹⁵⁷ Mesela, Hz. Nuh'un tufana kapılan oğlunu kurtarmak istemesi ile Hz. Âdem ve Havva'nın yasak ağacın meyvelerini yemek istemeleri üzerine, Yüce Allah'ın onlara ikazda bulunup dikkatlerini çekmesi bu hususa örnektir. Hâlbuki Hz. Musa'nın isteğinde böyle bir durum söz konusu değildir. Hz. Musa rü'yetin mümkün olduğunu bilerek böyle bir istekte bulunmuştur. Zira Yüce Allah, Hz. Nuh ve Hz. Âdem'i ikaz ettiği gibi Hz. Musa'ya da, bu isteğinden dolayı bir itapla karşılık verebilirdi. Ama Allah Teâlâ böyle bir karşılık vermemiştir. Bu da bizde, Hz. Musa'nın rü'yetin mümkün olduğunu bilerek böyle bir istekte bulunmuş olduğu kanaatini oluşturmaktadır.¹⁵⁸

Zira Yüce Allah, (Hz. Nuh hadisesinde olduğu gibi) Hz. Musa'yı bu isteğinden dolayı suçlamamış ve “*Beni göremeyeceksin fakat şu dağa bak. Eğer yerinde durursa beni görürsün*” demiştir. İşte bu ifade tarzı açıkça rü'yet için delil teşkil etmektedir.

Evet, Cenab-ı Hakk'ın verdiği cevap dikkat çekicidir. Eğer Allah Teâlâ'nın görülmesi imkânsız olsaydı, Arap lügatine göre, “*Seni göreyim*” isteğine karşılık verilmesi gereken cevap, kısaca, “*Ben görünmem*” olurdu. Veya “*Benim görünmem caiz ve mümkün değildir*”, “*Benim için caiz olmayan şeyi nasıl talep ediyorsun?*”, “*Ben görünücü değilim*” şeklinde cevaplar verilebilirdi. O halde, tüm bunlar göstermektedir ki, buradaki nefy, işin bizzat kendisinde (rü'yet olayında) değil, bilakis bu işi isteyeninin halindeki noksanlıktadır. İsteyenin halinin nefyi söz konusudur.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Matürîdî, s. 175; Neseî, I, 514.

¹⁵⁸ Seyfüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Âmidî, *Gâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*, Kahire, 1371/1971, ss. 159-179; Râzî, XI, 55; Yazır, IV, 77.

¹⁵⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul 1389, III, 232.

Öte yandan Allah'ın kanunlarıyla bağdaşmayan isteklerde bulunan bazı Peygamberlerin, Allah'ın tenkidine maruz kaldıkları inkâr edilemeyen bir gerçektir. Mesela Hz. Âdem¹⁶⁰ ve Hz. Nuh¹⁶¹ ile ilgili olan âyetleri burada söylemek mümkündür. Hz. Musa ise anılan isteğinden dolayı herhangi bir tenkide maruz kalmamıştır. Bu ise Allah'ın yasalarına aykırı bir istekte bulunmadığının bir delilidir. O halde Allah'ın görülmesi hem naklen hem de aklen mümkün bir şeydir.

Bununla birlikte Hz. Musa, Yüce Allah'ı hakkıyla biliyor, onu yaratılmışlara benzetmekten, bir yönde veya bir şeyin karşısında bulunmuş olmaktan tenzih ediyordu. Oysaki Allah (c.c)'in görülmesini imkânsız sayanlar, Hz. Musa'nın bilemediği ilâhî sıfatları bildiklerini iddia etmiş olurlar ki bu yanlıştır. Ayrıca Allah Teâlâ “Eğer dağ yerinde durabilirse sen de beni görürsün”¹⁶² buyurmak suretiyle kendisinin görülebilmesini dağın yerinde durmasına bağlamıştır. Dağın yerinde durması ise aklen mümkün olan bir şeydir. O halde bir olgunun mümkün olan bir şarta bağlanması onun da imkân dâhilinde olduğunu gösterir. Yine aynı ayette Yüce Allah kendisinin dağa tecelli ettiğini haber vermiştir. Buradaki tecelli Yüce Allah'ın dağda hayat, ilim ve kendisinin görülmesini yaratmasından ibarettir ki, tecellinin bu manasını Ebu Mansur Matürîdî de ifade etmiştir. Bu da görülmenin mümkün olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir.¹⁶³

Ayrıca âyette Yüce Allah, Hz. Musa'nın “*seni göreyim*” ifadesine “*beni göremeyeceksin*” şeklinde karşılık vermiş, “*Ben görünmem*” dememiştir. Görme olgusu mümkün bir şeydir. Ancak fizik düzleminde bu dünyada buna dayanacak bir nesne yoktur. Zira dağ Allah'ın tecellisine dayanamayıp paramparça olmuştur. Bu ifadeden, Allah'ın görülebilir bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu görülme hadisesi âhiret âleminde meydana gelecektir.¹⁶⁴

Yukarıda verdiğimiz âyetlerden ikincisinde ise Allah Teâlâ'dan “*nur*” diye söz edilmiştir. Nur ise hiç şüphesiz gözle görülebilen bir şeydir. Öyleyse bu da Yüce Allah'ın gözlerle görüleceğini ispatlayan başka bir delildir.

¹⁶⁰ (20. Tâhâ: 121)

¹⁶¹ (11. Hud: 42-45)

¹⁶² (7. Araf: 143); Râzi, XI, s. 50; Yazır, IV, 2277.

¹⁶³ Matürîdî, s. 176.

¹⁶⁴ Pezdevi, s. 126.

Burada Allah Teâlâ'nın "*Beni göremeyeceksin!*" buyurması, "*Bu halinle, bu yaratılışınla beni göremezsin.*" anlamındadır. Yani "*Dağ bile, bu azametiyle beni görmeye tahammül edemezken sen nerden beni görebilirsin.*" demektir. Bundan anlaşılması gereken husus; Allah'ın görülemez olması değil, gözün O'nu bu durumuyla burada göremeyecek durumda bulunmasıdır. Bundan dolayı Ehl-i sünnet bu âyet-i kerîmeyi Allah'ın görülmesinin imkânına dâir en önemli bir delil olarak değerlendirmiştir. Zira âyet-i kerîmede, "*Beni göremeyeceksin!*" buyurulması, o an için beni göremeyeceksin, demektir. Ahirette görülemeyeceğine dâir bir olumsuzluk söz konusu değildir. Zira "*Len*" edatının ahreti de içine alacak şekilde daimi bir "*nefy*" ifade ettiği söylenemez.¹⁶⁵

Mu'tezile ise aynı âyeti, Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğine dair delil olarak kullanır. Bu âyetle Cenâb-ı Hakk, Hz. Mûsâ'nın kendisini görmesinin imkânsız olduğunu bildirmiş, bunu da olması mümkün olmayan bir şeye (dağın yerinde durmasına) raci ederek, "*teb'îd*" yolu ile ifade etmiştir. Yani, Hz. Mûsâ (a.s.)'nin Rabbini görmesi, (Cenâb-ı Hakk'ın tecellisinden sonra) dağın yerinde durması gibi imkânsızdır.¹⁶⁶

Mu'tezile imamlarından Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (v. 235/850) ile Ebu Ali el-Cübbâî'ye (v. 303/915) göre, bu âyet gözle görme isteğine delâlet etmez. Burada kastolunan şey, zuhûr ettiği zaman zarûrî olarak Cenâb-ı Hakk'ı bilebileceğimiz "*âyet*" ve "*işâretler*"dir. Zira Allah üzerine câiz olmadığını bildiği halde Hz. Mûsâ'nın "*rü'yet*" talebinde bulunması doğru değildir. O'nun bu isteğine dağın parçalanması delâlet eder.¹⁶⁷

Olaya daha farklı bir açıdan bakan Mutezile imamlarından Ebu Ali el-Cübbâî (v. 303/915) ve oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî (v. 321/921) ise Hz. Musa'nın *rü'yeti* kendisi için değil, kavmi için talep ettiğini ileri sürerler. Zira kavmi O'nu sıkıştırarak "*Yâ Mûsâ, apaçık bir surette Allah'ı görmedikçe asla sana inanmayacağız*", "*Allah'ı bize apaçık bir şekilde göster*" diyorlardı. Hz. Mûsâ da bunlardan 70 kişiyi yanına alarak dağa gelmiş ve onların isteklerine tercüman olarak Allah'ı görme arzusunu dile getirmiştir.

¹⁶⁵ Neseffî, I, 524; Adam, s. 69; Özarlan, s. 280.

¹⁶⁶ Pezdevî, s. 114; Koçyiğit, s. 76.

¹⁶⁷ Cürçani, s. 200; Özarlan, s. 282.

Fakat Allah kendi görülmesini dağın istikrarı şartına bağlamış, dağa tecellî edince dağ parça parça olduğu için de O'nu görememişlerdir. İşte bu olaydan Allah'ın görülemeyeceği anlaşılmaktadır.¹⁶⁸ Mu'tezile'nin bu şekilde tevil ettiği âyet-i kerîme'nin zâhirine göre hükmeden Ehl-i sünnet ise, açık bir şekilde âyet-i kerîmenin *rü'yet*e delil olduğunu kabul etmiştir. Çünkü eğer Allah Teâlâ, *rü'yetin* imkânsız olduğunu beyân buyurmayı dileseydi bunu, olması imkânsız olan bir şeyle açıklardı. Hâlbuki dağın yerinde durması olayı imkânsız olan bir şey değildir. Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (v. 235/850) ve Ebû Ali el-Cübbâî'nin (v. 303/915) "*rü'yet talebinden kasıt, bir alâmet istemedir*" şeklindeki te'villerini de reddeden Ehl-i sünnet kendisine âsâ, yedi beyzâ ve tûfan gibi çeşitli âyetler verilen Hz. Mûsâ'nın bütün bunlardan sonra, yeni bir âyet istemesinin kabul edilebilir olmadığı görüşündedir. Ayrıca bu *rü'yet* isteğinin, bir peygambere yakışmayacağı kanaatindedirler. Dolayısıyla onların bu te'vili bâtil ve fâsiddir.¹⁶⁹

Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/915) ile oğlu Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (v. 321/921) Hz. Mûsâ'nın *rü'yeti* kendisi için değil de kavmi için istediği iddiasını da kabul etmeyen Ehl-i sünnet, "*Eğer Allah'ın görülmesi imkânsız bir şey olsaydı O, kavminin bu isteğini reddederdi ve onları kesin delillerle iknâya gayret ederdi*" görüşündedir.¹⁷⁰

Ayrıca burada dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır. Ehl-i sünnet âyet-i kerîmede geçen *idrâki*, *rü'yet*'ten farklı kabul etmiştir. Allah Teâlâ, âyet-i kerîmede *rü'yeti* değil de *idrâki* olumsuzlamıştır. Zira idrâk bir şeyin hudûduna (sınırlarına) vâkıf olmak demektir. Örneğin, gölge görülür ama yalnızca güneş ile idrak olunabilir. Güneş gidince görülebilse bile, idrâk olunamaz. Bundan dolayı bir şey hudûdu olmadan görüle bile, idrâki mümkün olmaz. Çünkü idrâki ancak hudûd ile hâsıl olur. Bu tarif ışığında *idrak*, *mahdûd* olan yani hudûdu ve nihayeti olan bir şeyi ihâta etmek anlamına gelir. Bu bilgiler ışığında âyette geçen *idrâk* kelimesine *görmek* anlamını vermek mümkün görünmemektedir. Öyleyse âyette *idrâk*'in anlamı bir şeyin *hakikatını*

¹⁶⁸ Bağdâdî, s. 110; Pezdevî, s. 115; Adam, s. 72.

¹⁶⁹ Cürçani, s. 210; Pezdevî, s. 117; Özarslan, s. 286.

¹⁷⁰ Koçyiğit, s. 78; Yeşilyurt, "Rü'yetullah", s. 301.

kapsayıcı olarak ihâta etmek'tir. Buna göre âyet '*Gözler, Allah Teâlâ'nın hakikatını ihâta edemezler*' anlamındadır.¹⁷¹

Bu âyet ile rü'yeti Ehl-i sünnet ispat ederken yine aynı âyetle Mutezile rü'yeti reddetmektedir. Onlar ayette geçen *idrâk* kelimesine rü'yet anlamını vererek, ayetin rü'yeti, nefyettiğini ileri sürmüşlerdir. Mutezile'ye göre Allah Teâlâ, gözlerin kendisini idrâk etmemesiyle iftihar etmektedir. Zira bu görülmeme keyfiyeti direk Zâtıyla ilgili olan bir hâl sebebiyledir. Bundan dolayı O'nun görülmesinin mümkün olduğunu söylemek O'nda noksan bir sıfat ihdâs etmek olur. Allah ise her türlü noksanlıktan münezzehtir.¹⁷²

Görüleceği üzere burada üzerinde ihtilâf edilen şey "*idrâk*" kelimesine yüklenen mânâdan kaynaklanmaktadır. Zira Ehl-i sünnet, "*idrâk*"e "*ihâta*" manasını vererek O'nun *ihâta* edilemeyeceğini ama görülebileceğini ileri sürerken, "*idrâk*"e "*rü'yet*" manasını veren Mutezile ise görülebileceğini kabul etmektedir. Mutezile'den bazıları âyet-i kerîmedeki *idrâk*'e ilim mânâsını vererek, âyet-i kerîmenin Allah Teâlâ'nın bütün gözleri bildiği anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu te'vili doğru bulmayan Abdülkâhir el-Bağdâdî (v. 429/1134), o durumda, '*Gözler O'nu idrâk edemez*' mealindeki âyet-i kerîmenin '*Gözler O'nu bilemez*' anlamında te'vîl edilmesi gerekeceğini, bunun da Mutezile'ye göre Allah'ın mâlumu olmadığı neticesini doğuracağını belirtir.¹⁷³

Ehl-i sünnet imamlarının "*Allah'ın görülebileceği*"nin ispatı husûsunda ortaya attıkları üçüncü delil: "*O gün Rab'larına bakıp parıldayan yüzler vardır.*"¹⁷⁴ meâlindeki âyet-i kerîmedir. Ehl-i sünnete göre, o gün mü'minlerin neşe içinde bulunmaları, yüzlerinin parıldaması, mükâfâtların en ulvîsi olarak Rab'larını görmelerinden dolaydır.¹⁷⁵

¹⁷¹ Pezdevî, s. 117; Adam, s. 82; Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s. 73.

¹⁷² Koçyiğit, s. 77; Adam, s. 90; Işık, s. 75.

¹⁷³ Işık, s. 75; Bağdâdî, s. 113; Koçyiğit, s. 78.

¹⁷⁴ (75. Kıyamet: 22)

¹⁷⁵ Bağdâdî, s. 113; Özarslan, s. 287.

Eş'arî kelâm ekolünün imamı, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.324/936), *nazar/bakma* kelimesinin, “*vech/yüz*” kelimesiyle kullanılmasından dolayı, bekleme anlamına gelemeyeceğini ifade eder.¹⁷⁶

Mâtürîdî kelâm ekolünün kurucusu İmam Ebu Mansur Mâtürîdî (ö.333/944) ise âhiretin bekleme zamanı olmadığını söyleyerek Allah'ın âhirette görülemeyeceğini söyleyenlere şöyle cevap verir: “*Bakmak*” fiilinde, intizar etmek, manasının bulunması ihtimal dışıdır. Bu durum bir kaç yönle izah edilebilir:

1. Âhiret, intizar yeri ve vakti değildir. Zira ahirette bekleme ve beklenen yerler vardır ama cennette yoktur. İntizar vakti ancak varlık ve vuku bulma yeri olan dünyadadır.

2. Allah Teâlâ'nın : “*Nice yüzler vardır ki o gün (Kıyamette) güzelliği ile parıldar.*”¹⁷⁷ Bu ise, sevabın vaki olmasıdır. Yani rü'yetin sonucunda mü'minler çok neşeli olacaklardır. Bu neşeleri, yüzlerine yansıyacaktır.

3. Allah Teâlâ'nın: “(O yüzler) Rab'lerine bakarlar.”¹⁷⁸, âyetindeki “*İlâ*” harfi, bir şeyi beklemeyi değil, bir şeye bakmayı ifade eden kelimedede kullanılmaktadır.

4. Allah Teâlâ'yı görmenin caiz olduğunu söylemek, müminlerin nimet açısından nail oldukları şeyin büyüklüğünü ifade etme ve müjdeleme yerine geçer. Oysaki *intizar*, nimetten değildir. Bununla beraber âyetin manâsını, hakikatinden başka yöne sarf etmek, Allah Teâlâ'nın emirlerine muhalif olarak hükmetmektir. Öyle ise Allah Teâlâ'nın kendisine benzemeyi ifade eden manâların hepsini nefyetmek, esasen âyeti “*beklemek*” değil de “*bakmak*” ile tefsir etmek gerekir.¹⁷⁹

Varlıklar hakkındaki söylenilecek söz de böyledir. Allah Teâlâ'nın her hangi birine, cennette görmeyi ikram etmeğe kadir olmadığını iddia eden kimse, görmeyi, mahlûkattan anlamış olduğu görmekle takdir ediyor demektir. Mesela “*istiva*” âyetinde her ne kadar Allah, Arş üzerine istivâ etti, demek caiz ise de, bu ve buna benzer başka

¹⁷⁶ Eş'ari, I, 347; Koçyiğit, s. 68; Sönmez Kutlu, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 69.

¹⁷⁷ (75. Kıyamet: 22)

¹⁷⁸ (75. Kıyamet: 23)

¹⁷⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (thk., Fethullah Huleyf, trc., H. Sudî Erdoğan), Hicret Yay., İstanbul 1981, s. 173.

müteşâbih âyetleri mahlûkattan anlaşılacak olan arazlarla reddetmek gerekmez. Bilâkis bu, benzemeyi nefyetmeyi gerçekleştirir. Rü'yet haberi de, yani Allah'ın görülmesinin caiz olması haberi de bunun gibidir.¹⁸⁰

Ayrıca İmam Ebu Mansur Mâtürîdî, “*Allah nasıl görülür?*”, diye soranlara, şöyle cevap veriyor:

“Allah, keyfiyetsiz olarak görülür. Çünkü keyfiyet, suret ve şekil sahibi için olur. Hatta Allah, ayakta durma, oturma, bir yere dayanma, bir yere bağlanma, bitişme, ayrılma, karşı karşıya bulunma, arka arkaya olma, kısa, uzun, ışık, karanlık, durgunluk, hareket, birbirine zıt olma, birbirine tutuşma, içerde bulunma, dışarıda olma gibi sıfatlarla vasfolunmayarak görülür. Allah Teâlâ'nın bu ve buna benzer sıfatlardan beri ve münezzeh olduğu için O'nu takdir edecek veya anlatacak hiç bir mana yoktur.”¹⁸¹

Şu âyette ise nazarla “*ihsanda bulunmak*” kast olunmuştur. “*Allah onlara kıyamet günü hitap etmeyecek, onlara bakmayacak.*”¹⁸²

Ehl-i sünnet kelâmcılarından olan Pezdevî (ö.493/1099), nazar kelimesinin mutlak manasının rü'yet olduğunu söyler ve buna şu örneği ekler. “*Falan falana baktı*” dendiğinde görme anlaşılır. Kıyamet günü hali iyi ve güzel olana uygun ve layık olan, Rabbine bakıcı olmasıdır. Aynı şekilde bir şey bekleyen de devamlı olarak ona doğru bakar. Öyleyse bütün bunlarda söz konusu olan “*nazardır*”/bakmadır, “*rü'yettir*”/görmedir.¹⁸³

Prensip olarak Allah Teâlâ'nın hem dünyada hem de âhirette görülemeyeceğine inanan Mu'tezile, diğer âyet-i kerîmeleri olduğu gibi bunu da te'vîl etmişlerdir. “*Nazar*”a “*bakma*”; “*rü'yet*”e ise “*görme*” mânâsını veren Mu'tezileye göre bakma ile görme birbirinden farklı şeylerdir. “*Nazar*”, yani “*bakma*”; “*rü'yet*” yani “*görme*” için bir başlangıçtır. Ancak Allah Teâlâ'ya bakılması mümkün değildir. Zira gözün, görülmesi istenen şeye doğru çevrilebilmesi, yani bakılabilmesi için o şeyin mutlaka

¹⁸⁰ Mâtürîdî, s. 174.

¹⁸¹ Mâtürîdî, s. 183.

¹⁸² (3. Âl-i İmrân: 77); Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzi, *Mefâtihü'l-Gayb*, (trc, Heyet), Ankara 1989, VI, s. 415.

¹⁸³ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, Ankara 1993, s. 66; Hayrettin Yılmaz, *İmam Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî'de Nübüvvet Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 1985, s. 52.

belirli bir yön veya belirli bir mahalde bulunması gerekir. Halbûki Allah Teâlâ için bir yön isnâdı câiz değildir. Dolayısıyla burada “nazar”ın başka bir anlamı olmalıdır. Mutezileye göre, burada “nazar”dan maksat “intizâr/bekleme”dir. Ayet-i kerîmede geçen *Vücûh*’dan maksad ise yüz değil, insanlardır. Buna göre âyet-i kerîme ‘*Kıyamet günü insanların Rab’larının sevabını intizâr ettiklerini*’ ifade etmektedir.¹⁸⁴

Mu’tezile, rü’yetin aklen mümkün olmadığını kendilerine ait delillerle ıspata çalışmışlardır. Özetle delillerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Rü’yet için zaruret derecesinde şart olan mukabele.
2. Gören ile görülen arasında uygun bir mesafenin bulunması.
3. Gözden gönderilen ışınların, görülene kavuşup isabet kaydetmesi ve gözlere geri dönmesi.¹⁸⁵

Mu’tezile, bütün bu aklî delillerin bir mekânı gerektirdiği için, rü’yetin oluşmasının Allah için imkânsız olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸⁶

Ehl-i sünnet’e göre “nazar” ile “rü’yet” arasında herhangi bir fark yoktur. Mutezilenin te’vîli uzak bir tevildir ve asıl manayı saptırmaktadır. Zira Cennet, intizâr-bekleme yeri değildir. Hâlbuki “nazara” fiili “İla” harf-i cer’i ile birlikte kullanıldığında “rü’yet”; “İla” harf-i cer’i olmadan kullanıldığında “intizar” manasına gelmektedir.

Allah Teâlâ’nın âhirette görüleceğine dair Ehl-i sünnet’in getirdiği delillerden biri de şu âyettir:

*“Güzel amel edenlere daha güzel mükâfat (cennet) bir de daha fazlası (ziyade) vardır. Onların yüzlerine ne bir karanlık, ne de zillet bulaşır. İşte onlar cennetliklerdir, orada temelli kalırlar.”*¹⁸⁷

¹⁸⁴ Bağdâdî, s. 112; Adam, s. 65; Işık, s. 76; Koçyiğit, s. 77.

¹⁸⁵ el-Kâdî Abdullah b. Ahmed Ebû’l-Hüseyn Abdulcebbâr, *el-Muğni fî Ebvâbi’t-Tevhîdi ve’l-Asl*, Mısır tsz, IV, 197-200.

¹⁸⁶ Abdulcebbâr, s. 204.

¹⁸⁷ (10. Yunus: 26)

Ehl-i sünnet, âyette geçen “*ziyâde*” kelimesini “*Allah’ı görme*” şeklinde tefsir etmiştir. Onlar bu tefsiri, bazı sahîh hadîs-i şeriflerle, sahâbî görüşlerine dayandırmışlar ve Allah Teâlâ’nın âhirette gözle görüleceğini ispata çalışmışlardır.¹⁸⁸

Ayetteki “*ziyâde*”yi “*mü’minler tarafından kazanılan sevabın fazlası*” olarak yorumlayan Mutezileye göre “*ziyâde*” kelimesi, “*üzerine ilâve olunan şey*” cinsindedir. “*Rü’yet*” ise, Cennet nimetleri cinsinden değildir.¹⁸⁹

Nitekim âyetin anlaşılmasında, “*ziyade*” kelimesinin muhtevasındaki/anlam alanındaki kapalılık dışında, çok karmaşık herhangi bir problem olmamasına rağmen ciddi tartışmalar olmuştur. Bu iddia, sadece Sünnî müfessirler için değil, başta Mu’tezile olmak üzere diğer mezhep mensupları için de geçerlidir. Bundan dolayı Ehl-i sünnet de diğerleri gibi, inancı sebebiyle, ilgili kelimenin rü’yet dışında anlaşılması ve yorumlanmasını reddederek eleştirmiş ve bu “*ziyade*” kelimesinin yorumunda birinci tercih olarak, rü’yetullahaya yer verilmemesini eleştiri konusu yapmıştır.¹⁹⁰

İşte tüm bu nedenlerden ötürü, âyetin rü’yetullahaya delalet etmediğini söylemek yanlıştır. Varsayalım ki âyet delâlet etmemektedir. Fakat âyet açıkça ve doğrudan rü’yetullahaya delalet etmese de, ilgili hadisler ve rivayetler âyetin anlam alanındaki kapalılığı gidermekte ve ziyade kelimesini rü’yetullah olarak anlamamıza imkân vermektedir.

Eş’arî’nin ifade ettiğine göre de tevil yapma liyakatına sahip olanlar buradaki “*ziyade*” kelimesini Allah’a bakma ve görme olarak yorumlamışlardır.¹⁹¹ Yine Resulüllah’tan rivayet edilen sahîh bir hadise göre, buradaki ziyadedden maksat, Yüce Allah’ı görmektir.¹⁹² Anılan bu ayetin Allah’ın görülmesine delalet edip etmediği ilk bakışta anlaşılmamakla beraber, Müslim’in Sahih’inde nakletmiş olduğu bir hadis, bu

¹⁸⁸ Bağdâdî, s. 110; Özarıslan, s. 289; Koçyiğit, s. 77.

¹⁸⁹ Bağdâdî, s. 110.

¹⁹⁰ Bursevî, III, 238.

¹⁹¹ Eş’arî, I, 348.

¹⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiü’s-Sahîh*, İstanbul, 1401/1981, Mevâkıt, ss. 16-26; Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebû Dâvud*, I-IV, Hımıs 1969, (Sünnet: 19); Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul 1401/1981, (Cennet: 15-17); (Müslim, 3: *İman*, 297); (Tirmizî, 16: *Cennet*, 2555)

zorluğu gün yüzüne çıkarmakta ve ayette anılan ziyade kelimesinin “*Allah Teâlâ’yı görmek*” manasına geldiğini, bizzat Hz. Peygamberin lisanıyla açıklamaktadır.¹⁹³

Öte yandan Fahreddin Râzi de, “*Ne yana bakarsan bak, yığınla nimet ve ulu bir saltanat görürsün*”¹⁹⁴ âyetinde ulu bir saltanattan kastedilen şeyin Yüce Allah olduğunu ve “*Rabbi o dağa tecelli edince.*”¹⁹⁵ âyetinde yer alan tecellinin de, rü’yete işaret ettiğini bildirmektedir.¹⁹⁶

Allah’ın görülmesinin imkânına dair yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerîmelerin zâhirî mânâlarına istinâd eden Ehl-i sünnet’e göre, “*mevcûd*” olan her şeyin görülmesi mümkündür. Allah Teâlâ da “*mevcûd*” olduğuna, diğer bir ifadeyle madum (yok) olmadığına göre, görülmesi mümkün ve caizdir. Fakat keyfiyeti bizce meçhuldür. Yani Allâh Teâlâ oturup kalkmakla, dayanıp yatmakla, ayrılıp birleşmekle, önde veya arkada, sağda veya solda, uzun veya kısa, hareketli veya hareketsiz olmakla vasıflanmaksızın görülebilir.

Ehl-i sünnet, yukarıda zikredilen naslara göre mü’minlerin Allah’ı âhirette göreceklarını kabul eder. Kâfirler ise Allah’ı âhirette de göremezler. Bu konuda Ehl-i sünnet’in Eş’arî ve Mâturîdî ekolü arasında tam bir fikir birliği vardır.¹⁹⁷

Hemen belirtmek lazım gelir ki, Mâturîdî ve Eş’arîler, Allah’ın âhirette görülebileceği mevzuunda aynı kanaati paylaşırlarken, “*rü’yetin dünyada cevâzi*” husûsunda farklı kanaat taşımaktadırlar. Kelamcıların çoğunluğuna göre bu “*mümkün*” fakat “*vaki*” değildir. Hatta bazı Eş’arîlere göre Rasûlullah’ın baş gözü ile Rabbini gördüğünü söylemişlerdir. Mâturîdîlere göre akıl, dünyada “*rü’yetin cevâzına*” dair bir delil getirmeye muktedir değildir. Onlara göre “*rü’yet*”e, mevcûd nass’lar doğrultusunda ve te’vil etmeksizin inanılmalıdır. Hâlbuki Eş’arîler, *rü’yet* husûsunda akli deliller ileri sürmektedirler. Eş’arîlerin bu konudaki delillerine “*Vücûd Delili*” adı verilir. Buna göre şâhiddeki (dış âlemdeki) mer’iyyâtın (gözle görülen şeylerin) görülmesi onların mevcûd olmaları sebebiyledir. Allah da mevcûd olduğuna göre görülmesi mümkündür. Allah’ın “*var olması*” rü’yetinin imkânı için yeterlidir. Eş’arî

¹⁹³ Sâbunî, s. 102.

¹⁹⁴ (76. İnsan: 20)

¹⁹⁵ (7. Araf: 143)

¹⁹⁶ Râzi, XI, 52.

¹⁹⁷ Bağdâdî, s. 114; Işık, s. 78; Adam, s. 96.

mezhebinin bu delilini, Ebu'l-Muîn en-Nesefî (v. 508/1115) *Tabsıratu'l-Edille*'sinde, Ali İbn Muhammed el-Pezdevî (v. 493/1100) *Usulu'd-Din* adlı eserinde Nüreddin es-Sâbûnî (v. 580/1184) *el-Bidâye Mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûli'd-Dîn* isimli eserlerinde teyid etmişlerdir. Vücûd deliline itiraz eden Fahrüddîn er-Râzî (v. 606/1210) kendisi Eş'arî mezhebine bağlı olmakla birlikte, bu konuda Mâturîdî mezhebinin görüşlerini savunmuştur.¹⁹⁸

Mu'tezile, Cehmiye ve genelde bunlara tabi olan Hâricîler ve İmâmiye, Allah'ın görülmesi hususunu, âyet ve hadisleri kendi anlayışlarına uygun şekilde te'vil ederek, akli delillerle reddetme yolunu seçerken, Mücessime Allah'ın hem dünyada hem de ahirette görüleceğini kabul etmektedir. Mürcie ise Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu gibi Allah'ın ahirette görüleceği fakat dünyada görülmesinin mümkün olmayacağı kanaatindedir. Allah'ın görülmesini reddedenlerin âyet ve hadisleri kendi anlayışlarına uygun şekilde te'vil ederek, akli delillerle reddetmeleri, "rü'yet"i kabul edenleri motive etmiş ve karşı savunma yapmaya sevk etmiştir.¹⁹⁹

Son dönem âlimlerinden olan ve "Ehl-i Sünnet Akaidi" isimli kitabın müellifi olan Mehmed Zahid Kotku, Ehl-i Sünnetin rü'yetullah meselesi hakkındaki görüşlerini şöyle açıklar:

"Bütün mü'minler Allah Teâlâ'yı, -her ne kadar günahkâr olsalar da- cennette keyfiyetsiz, künh-i hakikatini idraksiz, cisimsiz, renksiz, mekânsız, mekândan münezze olarak göreceklerdir."²⁰⁰

Allah Teâlâ'yı, hem mü'minlerin hem Meleklerin ve hem de Cinlerin göreceğini bildiren Mehmed Zahid Kotku, konuyla ilgili şu açıklamada bulunmaktadır:

"Allah Teâlâ'yı ahirette görmek mü'minlere mahsustur. Ama Allah Teâlâ'yı Melekler ile mü'min olan Cinnîler de göreceklerdir. Birtakım bahtiyarlar vardır ki, onlara rü'yet, sabah ve akşam da vâkî olacaktır."²⁰¹

Ehl-i sünnet bu deliller çerçevesinde rü'yetullahı, yani Allah'ın ahirette görüleceğini benimsemiş, Mu'tezile ise bu âyetleri, kendi tevhid anlayışları ile çelişmesi

¹⁹⁸ Bağdâdî, s. 113; Pezdevî, s. 120; Cürcanî, s. 215; Özarlan, s. 290; Adam, s. 100.

¹⁹⁹ Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, İstanbul 1989, II, 491; Koçyiğit, s. 79; Adam, s. 98; Işık, s. 78.

²⁰⁰ Mehmed Zahid Kotku, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Seha Yay., İstanbul 1992, s. 194.

²⁰¹ Kotku, s. 195.

sebebiyle farklı bir açıdan yorumlayarak dikkate almamıştır. Şia ise kendi hadis külliyatları çerçevesinde ilgili rivayetleri benimsememiş, akli ve nakli delillerle karşı çıkmışlardır.

Şurası unutulmamalıdır ki, îtikadî mezheplerin görüşleri şayet zikredilen âyetler, ilgili hadisler veya çeşitli şartlar çerçevesinde şekillenmiş olsalar bile oluşan bu fikirler, müteahhirin dönemlerinde müfessirler üzerinde etkili olmuştur. Mesela rü'yetullah eksenli tartışmalarda ve bu tartışmalarda mezheplerin görüşlerinin şekillenmesinde asıl konu edinilen ayetler ve rivayetler başka âyetler olsa da bu inançta asıl etki Yunus 10/26. âyet üzerindeki tartışmalarda kendini göstermektedir.

Genellikle mezheplerimiz, hemen hemen bütün kelâmî meseleleri açıklama sadedinde nakli ön plana almaya özen göstermişlerdir. Kelâmcıların bu hassasiyetleri hususunda şu değerlendirmeyi paylaşmak istiyorum;

“Ekoller arası farklılıklarına rağmen, gerek kelâm teorisi gerekse vahiy algılayışıyla İslâm toplumu, Allah ile olan ilişkisini tamamen ilâhi olan bir kaynağa bağlamayı teorik ve pratik düzeyde sağlayabilmiştir.”²⁰²

Netice itibariyle, İslam keliminde önemli bir yer tutan "rü'yetullah" meselesinde, her iki ekol de teşbih ve teccime düşmeme kaygısını taşımaktadır. Zira gerek Ehl-i sünnet “*Yüce Allah görülür*” derken ve gerekse Mu'tezile “*O görülmez*” derken, her ikisinin de taşıdıkları ortak bir kaygı vardır ki; o da acaba görülür veya görülmez dersek, O'nu teşbih ve teccime düşürmek gibi, akaid esaslarına göre sakıncalı olan bir konuma düşebilir miyiz? Bu itibarla bu konuda yapılan tartışma ve ileri sürülen görüşleri, kendi içerisinde ve bütünlüğüne göre değerlendirmeli ve öyle görmeliyiz.

---

²⁰² Sinan Öge, *Allah'tan Âlem'e İlâhî Fiiller*, Araştırma Yay., Ankara 2009, s. 226.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İMAM GAZÂLÎ VE İMAM RABBÂNÎ'YE GÖRE RÜ'YETULLAH

4.1. İMAM GAZÂLÎ'YE GÖRE RÜ'YETULLAH

Gazalî, Allah Teâlâ'nın görülmesi anlamına gelen Rü'yetullah'ın âhirette vuku bulacağını, Allah Teâlâ'nın şekil ve miktardan, uzaklık ve yakınlıktan münezzeh olduğuna inanmak şartıyla, Allah'ın âhirette görüleceğini izah ederken şunları söyler:

“Allah Teâlâ'nın şekil ve miktardan, yan ve cihetlerden münezzeh olduğuna, Allah'ın âhirette görüleceğine inanmak ve böyle bilmek gerekir. Zira konuyla ilgili bu ayetlerin zahirine uymak gerek. Binaenaleyh Allah, aynı anda hem arş üzerinde, hem yanımızda ve hem de bütün âlemi ihâta edici olduğuna inanmak gerekir. Bir hakikatin aynı anda bir kaç yerde bulunması ise muhaldir. Binaenaleyh bütün bu ayetlerin te'vili gerekli olmuştur.²⁰³

Gazalî, Ehl-i sünnet kelmacıları gibi, Allah Teâlâ'nın dünyada görülemeyeceğini En'am sûresinin 103. âyetinden delil getirmek suretiyle şöyle ıspatlamaya çalışır;

“Fakat Allah Teâlâ'nın dünyada görülemeyeceğini şu ayetler tasdik etmektedir: *Hiçbir göz onu ihâta ve idrâk edemez. Fakat O (ilmiyle) bütün gözleri (varlıkları) ihâta eder. O, bütün incelikleri bilir ve her şeyden haberdardır.*²⁰⁴ Allah Teâlâ, Hz. Musa'ya hitâben de şöyle buyurmuştur: *Sen Beni göremezsin.*”²⁰⁵

Gazalî, eğer rü'yet mümkün değilse, o zaman Hz. Musa'nın malûmu olmayan bir şeyi kâinatın Rabbinden istemeyeceğini nasıl bilemediğini merak ettiğini söyler ve Mutezilenin iddialarına karşı şunları ifade eder:

“Merak ediyorum Mûtezile, kâinatın Rabbine ait sıfatları nasıl olur da bilemez? Eğer Allah'ın görülmesi muhal olsaydı, nasıl olur da, Allah'ın yüce peygamberi Musa (a.s), böyle bir istekte bulunurdu? Allah'ın yüce peygamberine cehâlet atfetmektense, bid'atçılara ve hevâ sahibi ahmak ve cahillere, cehâlet izafesi daha uygundur.”²⁰⁶

²⁰³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, I, 262.

²⁰⁴ (6. En'am: 103)

²⁰⁵ (7. Araf: 143); Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, I, 263.

²⁰⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, I, 264.

Gazalî, rü'yet âyetinin anlamının zahir anlamı alınsa bile rü'yetin olamayacağı anlamına gelmediğini, rü'yetin bir nevi keşif ve ilim demek olduğunu şöyle izah etmektedir:

“Rü'yet ayetini, zahire hamletmeye gelince, böyle bir mânâ muhale götürücü değildir. Çünkü rü'yet, bir nevi keşif ve ilim demektir. Şu kadar farkla ki, rü'yet ilimden daha tam ve daha açıktır. Mademki hiçbir yön ve cephe bahis mevzuu olmadan Allah'ın bilinmesi caizdir ve bu durumda kendisine ilim taallûk eder; o halde hiçbir cephe ve cihetle alâkalı olmaksızın Allah'ın görülmesi de mümkündür. Nasıl ki kendisi, zât-ı ulûhiyetiyle cihetsiz mahlûkâtı görebiliyorsa, bunun gibi mahlûkatın da O'nu, yönsüz olarak görmesi caizdir. Yine nasıl ki keyfiyetsiz ve şekilsiz bilinmesi caizse, aynı şartlarla görülmesi de caizdir.”²⁰⁷

Gazalî, Yunus suresinin 26. âyetindeki²⁰⁸ “*ziyade/fazlalık*” kelimesinin, Allah Teâlâ'nın cemâline bakmak (rü'yet) olduğunu, bu rü'yetin cennet ehline ikram edilen nimetlerin en büyüğü ve en lezzetlisi olacağını bildirir. Hatta bu rü'yet nimetinin yanında cennet ehlinin diğer nimetleri unutacağını şöyle açıklar:

“Bu “*ziyade/fazlalık*” kelimesi, Allah Teâlâ'nın cemâline bakmaktır ve o en büyük lezzettir. Öyle lezzet ki onun yanında cennet ehli diğer cennet nimetlerini unuttur. Biz bunun hakikatini *muhabbet* bahsinde zikretmiştik. Kur'ân ve sünnet buna bid'at ehlinin inandığının hilâfına şahitlik etmektedir.”²⁰⁹

Gazalî, Cemâlullah'ı görme hadîsini, ashabdan bir cemaatin rivayet ettiğini, en iyi sonucun ve nimetlerin nihayetinin cemâlullah'ı görmek olduğunu belirtir ve konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

“Daha önce tafsilâtlı şeklinde saydığımız nimetlerin hepsi, bu nimet yanında unutulur. Mülâkat saadeti yanında cennet ehlinin sevincinin sonu yoktur. Cennet lezzetlerinin hiçbiri mülâkat lezzetine nisbet bile edilemez.”²¹⁰

²⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, I, 265.

²⁰⁸ “İyi davrananlara; daima daha iyisi ve üstünü verilir. Onların yüzlerine ne bir karalık, ne de zillet bulaşır. İşte onlar cennetliklerdir, orada temelli kalırlar.”

²⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, I, 265.

²¹⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 974-975.

Gazalî, Ehl-i sünnetin dışındaki kelamcılarını, Allah'ın cemâlinin âhirette görünmesi halinde, Allah'ın bir mekâna ve yöne muhtaç olacağını iddia etmelerini tenkit sadedinde şu açıklamayı yapar:

“Onların anlayışına göre Allah'ın cemâlinin görünmesi halinde Allah mekâna ve cihete muhtaç olur. Hâlbuki Allah, cihetten ve mekândan münezzehtir. Bu görüş madde âleminin ortasında O'nu oturturan kimsenin görüşüdür. Bunun görüşü duyularla idrak edilen varlıkların ötesine geçemez. O duyularla alınan idrakler sırf behimi idraklerdir. Fakat anlamın gerekir ki Allah, Rubûbiyyet, azâmet, celâl ve izzet gibi sıfatları ile ârif olan kişinin kalbine yerleşir. Mesela, duyularla hissedilen âlemin sureti, duyularında algılanır. Gözle görmek hayalle görmeye nispetle daha açık olur.”²¹¹

Ayrıca Gazalî, her mü'minin rü'yetinin, dünyadaki marifeti kadar olacağını, velilerin Allah'ı görmekten aldıkları lezzetin, başkalarının aldıkları zevkten daha fazla olacağını, Allah'ın Hz. Ebû Bekir'e hususi, diğer insanlara ise umumi tecelli edeceğini, tafsilatıyla izah eder.²¹²

Gazalî, kulun cennette mevlasına kavuşmaktan başka bir arzusunun olmaması gerektiğini ve her ibadetini Allah rızası için yapmasının kulluğun şartı olduğunu şöyle söyler:

“Kulun cennette mevlâsıyla karşılaşmasından (likâullah) başka bir şeye bütün istek ve arzularının bağlanması uygun değildir. Cennetin diğer nimetlerine gelince, o nimetlerde insanlarla, meraya salınan hayvanlar ortaktırlar.”²¹³

Gazalî burada mecazi bir yaklaşım sergilemektedir. Yani Allah ile mülâki olma nimeti yanında, diğer nimetlerin bu kadar değersiz olduğunu vurgulamaktadır.

Allah'ın cemâline bakmanın üzerinde bir mertebe olmadığını söyleyen Gazalî, Cennet ehlinin, Allah'ın cemâline baktıktan sonra rızasını istemelerinin, rızanın fazilette en son zirve olduğunu da şöyle açıklar:

²¹¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *el-Erbaîn Fî Usûli'd-Dîn (Din'de Kırk Esas)*, (Çev.Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul ts., s. 374.

²¹² Gazâlî, *Din'de Kırk Esas*, s. 374.

²¹³ Gazzâlî, *İhyâ'u 'Ulûmi'd- Dîn*, IV, 975.

“Cennet ehli cemâle baktıktan sonra rızayı şundan dolayı istediler. Allah Teâlâ müminlere tecellî ederek şöyle buyurur: *Benden isteyiniz! Onlar da 'Senin rızanı istiyoruz!'* derler. Cennet ehlinin Allah'ın cemâline baktıktan sonra rızasını istemeleri, rızanın fazilette en son zirve olduğunu göstermektedir. Kısacası; Allah'ın cemâline bakmanın üzerinde bir mertebe yoktur.”²¹⁴

Gazalî, ‘*Katımızda daha fazlası da var!*’²¹⁵ âyetinde, cennet ehlinin O'nun cemâle baktıktan sonra, rızayı istemelerini şöyle izah eder:

“Rıza bakışın devamlılığını sağlar! Sanki onlar bakış nimetine mazhar olduklarında bakışı, gayelerin gayesi ve isteklerin son merhalesi olarak gördüler. Allah Teâlâ onlara ‘*isteyiniz*’ diye emredince onlar cemâline bakmanın devamından başkasını istemediler ve bildiler ki rıza, perdenin daimî bir şekilde kalkmasına vesiledir.”²¹⁶

Gazalî, zevklerin en yücesinin mârifetullah (Allah'ı bilmek) ve O'nun cemâlini temaşa etmek olduğunu, bu bakımdan bütün âriflerin maksadının Allah'ın cemâlini görmek olduğunu şöyle anlatır:

“Bu bakımdan bütün âriflerin maksadı; Allah'ın manevî visali ve mülakatıdır. Evet, sadece budur! İşte budur o göz aydınlığı ki, ondan insanlar için ne kadarının hazırlandığını hiçbir kimse bilemez. Bu göz aydınlığı hâsıl olduğunda bütün üzüntüler bertaraf olur. Halk nimetlere dalar. Eğer ateşe atılırsa, daldığından dolayı birşey hissetmez. Eğer ona cennet nimetleri arz olunursa, nimetinin kemâli için dönüp ona bakmaz bile. Çünkü artık ötesinde makam olmayan bir makama varmıştır. Allah'ın ne şekli, ne de sureti vardır. O zaman, Allah'ın kullarına va'dinin ve cemâline bakmanın en büyük nimet olduğunu zikretmesinin mânâsı ne olabilir? Allah'ı tanıyan bir kimse değişik şehvetlere dağıtılmış lezzetlerin tamamının, bu rü'yet lezzetinin kapsamına dâhil olduğunu bilir.”²¹⁷

Gazalî, mü'minlerin, Allah'ın cennetteki sayısız nimetlerini ve cemâlini görmeyi düşündükçe, bu fani dünyanın belalarına ve sıkıntılara katlanıp sabretmelerinin gereğini şöyle açıklar:

²¹⁴ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 587.

²¹⁵ (50. Kaf: 35)

²¹⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 587.

²¹⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 588.

“Allah korkusu günah işlemeyi önler. İşte âbidler de cennetin hurilerini, köşklerini, güzelliklerini, nimetlerini, nefis yiyecek ve içeceklerini, ziynetlerini ve elbiselerini, hülâsa Cenab-ı Hakk’ın cennet ehline söz verdiği sayısız nimetleri ve müşahedeyi (rû’yeti) düşünüp hatırladıkça, bu fani dünyanın lezzetlerini terk etmeği, musibetlere, belalara ve sıkıntılara katlanıp sabretmeyi göze alır.”²¹⁸

Gazâlî, saîd olanların ebediyyen cennet nimetlerinden yararlanmak ve Cemâlullah’ı müşahade etmek üzere cennete yerleştirileceklerini, buna mukabil şâki olanların da çeşitli azaplar içinde cezalanacaklarını şöyle anlatır:

“Saîd olanların ebediyyen cennet nimetlerinden yararlanmak ve Cemâlullah’ı müşahade etmek üzere cennete yerleşirler. Şâki olanlar da, çeşitli azaplar içinde kıvrانmak üzere ve Celâl sahibi olan Allah’ın Cemâline bir perde çekilerek, O’nu görmekten uzaklaştırılıp cehennem de karar kılarlar.”²¹⁹

Gazâlî, Allah’ın Cemâlini görmek için sabırsızlanan seçkin mü’minlere, Allah Teâlâ’nın duydukları ve öğrendikleri şekilde tecellî edeceğini şu şekilde açıklar:

“Allah Teâlâ tecelli edecek ve hepsi O’nu görünce tazim maksadıyla secdeye kapanacaklar. Allah Teâlâ onlara: ‘*Hoş geldiniz*’ diyerek onları alacak ve sıratı geçirerek doğru cennete iletacaktır. Allah’ın Cemâlini görmek için sabırsızlanan o seçkin mü’minlere, Allah Teâlâ bildikleri, duydukları ve öğrendikleri şekilde tecellî edecektir.”²²⁰

Mükâşefetü’l-Kulûb adlı eserinde Gazâlî, Allah’ın Cemâlini görmek isteyenlerin, dünyanın musibetlerine sabırla karşı koymaları gerektiğini şu sözleriyle açıklar:

“Allah’ın gazabından kurtularak sevap ve rahmetine nail olmak isteyenler, dünyanın sıkıntılarına sabırla katlanmalı, Allah’ın buyruklarına uymakta ısrar etmeli ve

²¹⁸ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *Minhâcü’l-Âbidîn (Âbidler Yolu)*, (Çev. İlyas ibni Abdullah), Hisar Yay., İstanbul ts., s. 255.

²¹⁹ Gazâlî, *el-Erbaîn Fî Usûli’-d-Dîn (Din’de Kırk Esas)*, (Çev. Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul ts., s. 372.

²²⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *Sırru’l-Âlemîn, (Âlemlerin Sırrı)*, (Çev. Naim Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul 1983, s. 239.

günahlardan sakınmalıdırlar. Bunun sonucunda Cenâb-ı Hak cennette, perdeleri kaldırarak sabırlı kullarına cemalini gösterir.”²²¹

Mutasavvıf kişiliği yanında bir Ehl-i sünnet kelimcisi da olan Gazalî, rü’yetullah meselesini, âyet ve hadislerden deliller getirmek suretiyle ve sûfî tecrübeleriyle de açıklamaya gayret etmiştir. Bu dünyanın dertlerine ve sıkıntılarına sabreden ve yaptığı her şeyi Allah’ın rızasını düşünerek yapan mü’minlerin mutlaka âhirette, Allah’ın söz verdiği nimetlere ve özellikle de nimetlerin en güzeli olan Allah’ı görme nimetine kavuşacaklarını, birçok eserinde defalarca anlatmaktadır.

Ayrıca Gazalî, rü’yeti bazen “*tecellî*” kelimesiyle de izah etmektedir. Bu tecellînin cennette meydana geleceğini ve mü’minlerin de dünyada iken Kurân ve hadislerden öğrendikleri şekilde Allah’ı göreceklerini belirtir.

4.2. İMAM RABBÂNÎ’YE GÖRE RÜ’YETULLAH

İmam Rabbânî, Rü’yetullah meselesini şu iki boyutuyla ele almaktadır:

İlk olarak, Rü’yetullah’ın dünyada gerçekleşmesi yani dünyada Allah Teâlâ’yı görme konusu, bir diğeri de Rü’yetullah’ın âhirette cennette gerçekleşmesi, yani cennette Allah Teâlâ’yı görme meselesi. İmam Rabbânî sufi geleneğin içinde yer almasına rağmen Allah’ın dünyada görülmesi fikrini reddeder. Âhirette görülmesinin ise cennet ehline has olacağını iddia eder. Ona göre, nakle dayanmadan sırf aklı ve aklî olanı ön plana çıkarmak doğru değildir.

Rü’yetullah meselesinin, kelâm ilminin tartışılan en zor meselelerinden birisi olduğunu söyleyen İmam Rabbânî, aklın, bu meseleyi anlamaktan ve anlatmaktan aciz olduğunu şöyle dile getirir:

“Bu mesele, kelâm ilminin en zor ve kapalı meselelerindedir. Akıl bunu anlamak ve anlatmaktan acizdir. Peygamberlere tâbi olan âlimler ve sûfîler nübüvvet nurlarından alınmış olan feraset nuru ile bunu anlamışlardır. Aklın anlamaktan aciz ve hayret içinde kaldığı kelâm ilminin diğer meseleleri de böyledir.”²²²

²²¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazalî, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, (Çev. Yaman Arıkan), Yunus Emre Yay., İstanbul 1969, s. 18.

²²² İmam Rabbânî, *Mebde’ ve Meâd (Rabbânî İlhamlar)*, (trc., Necdet Tosun), Sufi Kitap, İstanbul 2006, s. 110.

İmam Rabbânî, âlimlerin sadece feraset nuru olduğunu, sûfilerin ise hem feraset nuru hem de keşif ve müşahedesi olduğunu, keşif ile feraset arasındaki farkın da hadsiyyât (güçlü tahmin ile bilinen şeyler) ile hissiyyât arasındaki fark gibi olduğunu söyler. Feraset nurunun, nazarî (teorik) konuları hadsiyyât (güçlü tahmin ile bilinen şeyler) yapabileceğini, keşfin ise nazarî (teorik) konuları, hissiyyât (hissedilen, algılanan şeyler) yapabileceğini de ayrıca zikreder.²²³

İmam Rabbânî, Ehl-i sünnet âlimlerinin, rü'yetullah gibi konuları feraset nûru ile bildiklerini ve doğru keşif ile gördüklerini belirterek şu izahatta bulunur:

“Onlar eğer bu konularda açıklama yapmışlarsa, gayeleri anlatmak ve uyarmaktır, yoksa teorik delillerle ispat etmek değildir. Çünkü bu meselelerde ispat ve anlatımında aklın görüşü kördür. Bu meselelerde kendilerini delil getirme makamında gören ve muhaliflere karşı delillerle ispat etmek isteyen âlimlere şaşılır. Bu mümkün olmaz, sona da ulaşamaz.”²²⁴

İmam Rabbânî, Ehl-i sünnet âlimlerinin, istitaatin (bir işe güç yetirmenin, yeteneğin) fiille birlikte olduğunu ispat ettiklerini, rü'yetin de feraset nûru ve sahîh keşif ile bilinen doğru meselelerden olduğunu, ancak rü'yetullah'a karşı olanların, Ehl-i sünnetin rü'yeti ispat sadedinde getirdikleri delilleri zayıf ve eksik bulduklarını aktarır.

Oysa rü'yetin ispatı için öne sürülen delillerin en kuvvetlisinin, arazların (sıfatların) iki ayrı zamanda yani iki zaman birimi içinde bâkî kalamayacağını bilindiğini, izah eden İmam Rabbânî, bu olayı şöyle açıklar:

“Eğer iki araz bâkî kalırsa, arazın araz ile kâim olmasının imkânsız olacağını, muhaliflerin de bu delilin zayıf olduğunu görüp, Ehl-i sünnet'in bu mesele hakkındaki görüşünün de delil gibi eksik olduğunu düşündüler. Bilmediler ki, onların bu ve buna benzer meselelerde ölçüleri nübüvvet nurlarından alınmış olan feraset nurudur. Ancak bu bizim kusurumuzdur. Hadsî ve bedihî (apaçık) bilinen şeyi muhaliflerin nazarında sanki nazarî ve aklî delil yoluyla bilmiş gibi yapıyoruz ve zorlanarak onu ispatlamaya çalışıyoruz.”²²⁵

²²³ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, s. 110.

²²⁴ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, s. 110.

²²⁵ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, s. 111.

İmam Rabbânî, bu rü'yet konusunun, kendileri açısından çok açık olduğunu ve fakat muhalifler için bu konuyu, feraset nuruyla izah etmenin delil sayılamayacağını anlatarak şu açıklamayı yapar:

“Bizim üzerimize bildirme ve tebliğden başka bir vazife yüklememişlerdir. İslâm'ın güzelliğine sahip olanlar rü'yeti ister istemez kabul edeceklerdir. Nasipsiz olan kişinin ise rü'yeti reddetmekten başka bir nasibi olmayacaktır.”²²⁶

İmâm Rabbânî bilhassa sünnette rü'yete dair bir hayli delilin olduğunu zikreder. O, Rü'yetullah'ı, “gerçekleşmesi zorunlu olan ilâhî bir fiil” olarak değil, bilakis Allah'ın salih kullarına bir “lütfü” olarak değerlendirir. Bu lütfun “olmayacağını” ya da “gerçekleşme imkânının bulunmadığını” ileri sürmek bize düşmez. Allah bunun gerçekleşeceğini bildirmişse nasıl gerçekleşeceği kendine ait bir konudur. İmâm Rabbânî, Allah'ın dünyada görülmeyeceği noktasında son derece hassasiyet göstermekte, öyle ki Hz. Peygamberin miraç hadisesinde Allah'ı görmesi olayının dahi dünyada gerçekleşen bir görme değil, O'nun âhirete intikal etmesi ile yani mânevî tecellî şeklinde gerçekleşmiş bir olay olduğunu iddia etmektedir.²²⁷

Mektûbat'ta anlatıldığına göre, İmam Rabbânî'ye talebesi sûfî Kurbân, konuyla alakalı olarak şöyle bir soru sormaktadır: “Ehl-i sünnet âlimleri sözbirliği ederek, Allah Teâlâ'yı dünyâda kimsenin göremeyeceğini, hatta Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğunun, Resûlullah (s.a.v.)'in mi'râç gecesinde Allah Teâlâ'yı görmediğini söylemişlerdir. İmâm Gazâlî dahi Resûlullah (s.a.v.)'in mi'râç gecesinde Rabbini görmediğinin daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Hâlbuki sen, Resûlullah (s.a.v.)'in mi'râç gecesinde gördüğünü bildiriyorsun. Bunu nasıl açıklarsın?”²²⁸

İmam Rabbânî bu soruya, şu cevabı vermektedir: “Resûlullah (s.a.v.) mi'râç gecesinde, Rabbini dünyâda görmedi, âhirette gördü. Çünkü Peygamberimiz o gece, zamân ve mekân çevresinden dışarı çıkıp imkân darlığından da kurtulunca, bir ân ezel ve ebedi buldu. Başlangıcı ve sonu, bir noktada gördü. Hatta binlerce sene sonra Cennete gidecekleri dahi cennette gördü. Ashâb-ı kirâm arasında malî en çok olanlardan

²²⁶ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, s. 111.

²²⁷ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, (trc., Abdülkadir Akçiçek), Merve Yay., I, İstanbul 1996, s. 330, (289. Mektup), II, 111-112, (67. Mektup), III, ss. 19-20, (17. Mektup).

²²⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

Abdürrahmân bin Avf, malının hesabını en ince ayrıntısına kadar verdikten sonra, Ashâb-ı kirâmın fakirlerinden beş yüz sene sonra Cennete girecektir. Onun da beş yüz sene geçtikten sonra Cennete girdiğini gördü.²²⁹

Âhirette görmek, dünyadaki görmek gibi değildir. Şüphesiz oradaki görmek, âhiret görmesi ile görmektir. Oysa Ehl-i sünnet âlimleri Allah'ın dünyada görülemez olduğunu buyurdular. Biz ise, âhiretteki görmekle gördüğünü söylüyoruz. Bu görmeği “*dünyada*” gördü demek de, mecâz olarak denilmiştir. Aslında dünyadan gidip gördüğü ve yine dünyaya geldiği için denilmiştir. Yine de her şeyin doğrusunu Allah Teâlâ bilir.”²³⁰

İmam Rabbânî “*Allah'ın dünyada görülemeyeceği konusunda*” Hz Aişe'yi tasdik eder. Fakat bu meselede onun yorumu şöyledir:

“Allah Teâlâ, dünyada görülmez. Görülür diyen yalancıdır. Bu dünyada bu nimet nasip olsaydı, herkesten önce Hz. Musa (as) görürdü. Peygamberimiz Miraç'ta bu devletle şereflendi ise de, bu görme dünyada değildi. Cennete girip oradan gördü. Yani âhirette görmüş oldu.”²³¹

İmam Rabbânî, ru'yetin, keyfiyetsiz ve kemmiyetsiz, dünyadaki gözlerimizle değil, bilakis âhirette, gözlerimizin başka bir yaratılışla güçlendirileceğini söyleyerek, bu hususta şöyle söyler:

“Ama onun keyfiyeti ve kemmiyeti ile meşgul olmadan, uhrevî rü'yete iman etmek gerek. Ahiretin yaratılışı ile dünyanın yaratılışının ve vücudunun asla bir münasebeti yoktur ki, birinin hükümleri, diğerinin hükümleri ile kıyas edilsin. Oradaki göz, buradaki gözden başkadır. Oradaki anlayış ve idrak da, buranın anlayış ve idrakinden başkadır. Onun için devam ve ebedilik vardır.”²³²

İmam Rabbânî, İbni Arabî'nin: “Uhrevî rüyet, lâtif, cami ve misali bir surette olacaktır” sözünü aktarır ve bu hususta sizin kanaatiniz nedir? Diye sorulsa şu cevabı veririm der: Anlatılan suret-i camia yani dünyada kalp gözüyle tecellilere kavuşmak,

²²⁹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

²³⁰ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

²³¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

²³² İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

Hakk'ın rüyeti değildir, O'nun tecellilerinin rü'yetidir. Böylece, misal âleminde meydana gelmiştir.²³³

İmam Rabbânî, rü'yetin dünyada maddi beden gözüyle değil de, ancak manevî kalp gözüyle müşâhede edilebileceğini ve sûfilerden bazılarının Yüce Allah, dünyada iken, kalb gözü ile müşahade ettiklerini anlatır.

Bu dünyadaki rü'yetin, misal âleminde tecelli şeklinde meydana geldiğini. Zira şehadet âlemine (dünyaya) münasip bir şekilde, her mananın misal âleminde bir sureti olduğunu açıklar ve şehadet âlemindeki bir yakinin (tecellinin), misal âleminde, sûfilerce rüyet olarak algılandığını belirtir.²³⁴

İmam Rabbânî, Allah Teâlâ âhirette, bütün mü'minler tarafından maddi beden gözleriyle görüleceğini fakat idrak edilemeyeceğini, Ehl-i sünnet'ten başka, İslâmî fırkalar ve filozoflardan hiçbirinin rü'yete cevaz vermediğini belirtir. Onların rü'yeti kabul etmeyişlerinin sebebinin, gâibin (görünmeyenin) şâhide (görünene) kıyas edilmesi olduğunu yani Allah'ı dünyada göremediğimize göre âhirette de göremeyiz, anlayışından kaynaklandığını izah eder. Bu anlayışın ise yanlış bir hüküm olduğunu, görülecek olan Allah'ın nasıl ve niceliğinin bilinmeyeceğini söyler. Dolayısıyla rü'yetin âhirette olacağına inanmak gerektiğini, ancak nasıl olacağıyla uğraşmamak gerektiğini de ısrarla vurgular.²³⁵

İmam Rabbânî, Allah Teâlâ'nın idrak edilemeyeceğini, ancak nasıl ve niceliğini bilemeyeceğimiz bir biçimde ahirette mü'minler tarafından manevi dereceleri oranında göreceklerini şöyle açıklar:

“Yarın kıyamet gününde mü'minler, maddi beden gözleriyle Cenâb-ı Hakk'ı görecekler ama hiç anlayamayacaklardır. Çünkü Allah Teâlâ “Gözler O'nu idrak edemez” buyurmaktadır.²³⁶ Bu müşahededen iki şey elde edeceklerdir:

1. Gördüklerine dair kesin bilgi,
2. Allah Teâlâ görmekle oluşan lezzet.

²³³ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 1495, (283, 491. *Mektup*).

²³⁴ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 1530, (502. *Mektup*).

²³⁵ (Buhârî, 47: *İman*, I, 57)

²³⁶ (6. Enâm: 103)

Bu iki şeyin haricinde görmenin gerektirdiği haller vukû bulmaz”.²³⁷

Ayrıca İmam Rabbânî dünyada tecellînin, müşahede şeklinde olacağını, bunun da mânevî derecesi yüksek olan mü'minler tarafından, ilme'l-yakîn makamında meydana geleceğini izah ederken şunları söyler:

“Zât hakkında ilme'l-yakîn bilgi, O'nun zâtına delâlet eden işaretleri izlemek ve müşâhede etmekten ibarettir. Çünkü zâtı müşahede, kendisine tecellî gelen kişinin nefsinden başka bir şeyde olmaz (o kişi Allah'ı kendi içinde müşahede eder). Kendi dışında gördükleri ise hepsi tesirler ve delâletlerdir. Çünkü taayyünât, Allah'ın zâtına delâlet eder. O halde kendisine tecellî gelen kişinin sûreti hâricinde, sûretlerde ve nurlarda olan tecellîler ilme'l-yakîne dâhildir”.²³⁸

İmam Rabbânî, dünyada müşahedenin ancak, tasavvuf literatüründe ferdiyyet makamı denilen bir makamda, veli kullara nasip olduğunu şöyle açıklar:

“Kişi, ferdiyyet makamına ulaşmadıkça bu kemalden nasipsizdir. Evet, bazı kâmil zâtlar, ferdiyyet makamına ulaşmadan ve asıl dairesine dâhil olmadan, efrad ile sohbetleri vasıtasıyla ve efradın onlar üzerindeki tesiri sayesinde o yüksek makamdan nasip alırlar. Bu daireye dâhil olduktan sonra, zâtı şuhûd (Allah'ı müşâhede, görme) hepsine hâsıl olur. İster şuûn mertebesinde olsunlar, ister zâta vâsıl olsunlar. Şuhûd kelimesi, terim yetersizliğinden dolayı kullanılmıştır. Yoksa orada müşâhedenin bir etkisi ve tesiri yoktur. Aynı şekilde, bu özel halin bir sûreti misâl âleminde şuhûd ve Allah'ı görme gibi hâsıl olur. Bilmek gerekir ki, efrâd adı verilen bu büyük insanlardan zâta vâsıl olanlar azın da azıdır.”

İmam Rabbânî, ayrıca bu rü'yet nimetine kavuşanların başında, sahâbenin büyükleri ve ehl-i beytten on iki imamın olduğunu ve özellikle de evliyâullahın büyüklerinden seyyid Abdülkadir Geylânî hazretlerinin bu nimet ile mümtaz ve bu makamda özel bir yerinin olduğunu, oysa diğer velilerin bu durumdan nasibinin daha az olduğunu belirtir.”²³⁹

²³⁷ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, s. 110.

²³⁸ İmam Rabbânî, *Ma'ârif-i Ledünniyye (Ariflerin Halleri)* (trc., Necdet Tosun), Sufi Kitap, İstanbul 2006, s. 37.

²³⁹ İmam Rabbânî, *Mükâşefât-ı Gaybiyye (Manevi Yolculuk)*, (trc., Necdet Tosun), Sufi Kitap, İstanbul 2006, s. 62-63.

Kelamın önemli meselelerinden birisi olan rü'yetullah konusu, diğer kelamcılarda olduğu gibi şüphesiz, hem mutasavvıf ve hem de kelamcı olan İmam Rabbânî tarafından da, Ehl-i sünnet ekseninde izah edilmiştir.

İmam Rabbânî, eserlerinden de anlaşıldığı üzere rü'yetin, âhirette vuku bulacağını, dünyada ise sadece veli kulların, ilme'l yakîn makamında ve müşâhede şeklinde, Yüce Allah'ı tecrübe edeceklerini, delilleriyle ispatlamaya çalışır.

İmam Rabbânî, Allah Teâlâ'nın idrak edilemeyeceğini yani ihâta edilemeyeceğini, nasıl ve niceliğinin bilinemeyeceğini, ancak mü'minler tarafından dereceleri oranında, sadece cennette görüleceğini belirtmektedir.

4.3. İMAM GAZÂLİ İLE İMAM RABBÂNÎ'NİN GÖRÜŞLERİNİN MUKAYESESİ

Allah'ın görülmesi inancı, yalnız İslâm düşüncesinde değil, hemen hemen bütün ilâhi dinlerde, özellikle de Yahudilik ve Hıristiyanlıkta tartışılan bir realitedir. Özellikle tecellî, müşâhade, yakîn ve lika (kavuşma) gibi kavramlarla da yakından ilişkili olan Allah'ın dünyada ve âhirette görülmesi meselesi, İslâm kelâmında önemli bir konudur.

Daha önceden de işaret edildiği üzere âyetlerin ve bir kısım hadislerin haber vermesiyle, Yüce Allah'ın kıyamet günü mü'minler tarafından görülmesi meselesini, Mutezile ve diğer ekoller imkânsız görerek, Yüce Allah'a cisim isnad etme yolunu tutmuşlardır. Ehl-i sünnet ekolü ise, orta yolu takip ederek, Yüce Allah'ın âhirette mü'minler tarafından görülebileceğini, ancak bunun keyfiyetinin bilinemeyeceğini kabul etmişlerdir.

Bu bölümde ise Ehl-i sünneti, sapık akımlardan korumayı amaçlayan büyük düşünür, mütekellim ve mutasavvıf olan Gazâlî ile İslâm düşünce tarihinde önemli bir mevkiye sahip olan ve çeşitli sapık cereyanlarla hayatı boyunca mücadele eden İmam Rabbânî'nin, "rü'yetullah" ile ilgili görüşlerinin mukayesesini yapacağız.

Gazâlî, Allah Teâlâ'nın görülmesi anlamına gelen Rü'yetullah'ın âhirette vuku bulacağını, Allah Teâlâ'nın şekil ve miktardan, uzaklık ve yakınlıktan münezzeh olduğuna inanmak şartıyla, ancak âhirette görüleceğini, konuyla ilgili âyetlerin zahirine

---

uymak gerektiğini söyler. Gazalî, açık delillere rağmen Mutezile'nin, Hz. Musa'nın malûmu olmayan bir şeyi kâinatın Rabbinden istemeyeceğini nasıl bilemediğini merak ettiğini ve eğer Allah'ın görülmesi muhal olsaydı, Musa (a.s)'ın, böyle bir istekte bulunamayacağını anlatır.²⁴⁰

Gazalî, rü'yet âyetinin zahirine hamledildiğinde rü'yetin olamayacağı anlamına gelmediğini, rü'yetin bir nevi keşif ve ilim demek olduğunu ve sadece ahirette görüleceğini anlatır. Bu konuda İmam Rabbânî ise Âlimlerin sadece feraset nuru olduğunu, sûfîlerin ise hem feraset nuru hem de keşif ve müşahedesi olduğunu, sonuçta mü'minler cennette rü'yet nimetine kavuşacağını anlatır.

Gazalî, kulun cennette mevlâsına kavuşmaktan başka bir arzusunun olmaması gerektiğini ve her ibadetini Allah rızası için yapmasının kulluğun şartı olduğunu şöyle söyler:

“Kulun cennette mevlâsının mülakatından başka bir şeye himmetinin bağlanması uygun değildir. Cennetin diğer nimetlerine gelince, o nimetlerde insanlarla, meraya salınan hayvanlar ortaktırlar.”²⁴¹

Allah'ın cemâline bakmanın üzerinde bir mertebe olmadığını söyleyen Gazalî, Cennet ehlinin Allah'ın cemâline baktıktan sonra rızasını istemelerinin, rızanın fazilette en son zirve olduğunu ve Allah'ın cemâline bakmanın üzerinde bir mertebe olmadığını söyler.

‘*Katımızda daha fazlası da var!*’²⁴² âyetinde Cennet ehlinin cemâle baktıktan sonra, rızayı istemelerini şöyle izah eder:

“Rıza bakışın devamlılığını sağlar! Sanki onlar bakış nimetine mazhar olduklarında bakışı gayelerin gayesi ve isteklerin son merhalesi olarak gördüler. Allah Teâlâ onlara ‘*isteyiniz*’ diye emredince onlar cemâline bakmanın devamından başkasını istemediler ve bildiler ki rıza, perdenin daimî bir şekilde kalkmasına vesiledir.”²⁴³

²⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 974.

²⁴¹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 975.

²⁴² (50. Kaf: 35)

²⁴³ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, IV, 587.

İmam Rabbânî “Allah’ın dünyada görülemeyeceği konusunda” Hz Aişe’yi tasdik eder. Fakat bu meselede yorumu şöyledir: “Allah Teâlâ, dünyada görülmez. Görülür diyen yalancıdır. Bu dünyada bu nimet nasip olsaydı, herkesten önce Hz. Musa (as) görürdü. Peygamberimiz Miraç’ta bu devletle şereflendi ise de, bu dünyada değildi. Cennete girip oradan gördü. Yani âhirette görmüş oldu.”²⁴⁴

İmam Rabbânî, rü’yetin, keyfiyetsiz ve kemmiyetsiz, dünyadaki gözlerimizle değil, bilakis âhirette, gözlerimizin başka bir yaratılışla güçlendirileceğini, oradaki görmenin bu dünyadaki görme ile kıyaslanamayacağını, dolayısıyla ahretteki idrakinde bu dünyadaki idrakten yani algıdan farklı olacağını defaatle zikreder.

Gazalî, zevklerin en yücesinin Marifetullah (Allah’ı bilmek) ve O’nun Cemâlini temaşa etmek olduğunu, bu bakımdan bütün âriflerin maksadının Allah’ın Cemâlini görmek olduğunu açıklamaktadır.²⁴⁵

Gazalî, mü’minlerin Allah’ın cennetteki sayısız nimetlerini ve cemâlini görmeyi düşündükçe, bu fani dünyanın belalarına ve sıkıntılarına katlanıp sabretmelerinin gereğini şöyle açıklar:

“Allah korkusu günah işlemeyi önler. İşte âbidler de cennetin hurilerini, köşklerini, güzelliklerini, nimetlerini, nefis yiyecek ve içeceklerini, ziynetlerini ve elbiselerini, hülâsa Cenab-ı Hakkın cennet ehline söz verdiği sayısız nimetleri ve müşahedeyi düşünüp hatırladıkça, bu fani dünyanın lezzetlerini terk etmeyi, musibetlere, belalara ve sıkıntılara katlanıp sabretmeyi göze alır.”²⁴⁶

Yine Gazalî, saîd olanların ebediyen cennet nimetlerinden yararlanmak ve Cemâlullah’ı müşahade etmek üzere cennete yerleştirileceklerini, buna mukabil şâki olanların da çeşitli azaplar içinde cezalanacaklarını şöyle anlatır:

“Saîd olanların ebediyen cennet nimetlerinden yararlanmak ve Cemâlullah’ı müşahade etmek üzere cennete yerleşirler. Şâki olanlar da, çeşitli azaplar içinde

²⁴⁴ Karadaş, s. 347.

²⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d- Dîn*, IV, 588.

²⁴⁶ Gazâlî, *Minhâcî’l-Âbidîn*, (*Âbidler Yolu*), s. 255.

kıvrınmak üzere ve Celâl sahibi olan Allah'ın Cemâline bir perde çekilerek, O'nu görmekten uzaklaştırılıp cehennem de karar kılarlar.”²⁴⁷

İmam Rabbânî rü'yetin, maddi gözlerimizle dünyada olamayacağını, dünyadaki tecellilerin sûfilerce rü'yet olarak algılandığını, dolayısıyla manevi derecesi üstün olanların yani salihlerin dünyada manevi kalp gözleriyle ancak Allah'ı müşahade edeceklerini anlatır.²⁴⁸

Rü'yetullah meselesinin, kelâm ilminin tartışılan en zor meselelerinden birisi olduğunu söyleyen İmam Rabbânî, aklın, bu meseleyi anlamaktan ve anlatmaktan aciz olduğunu, bizim tebliğden başka görevimizin olmadığını, zaten İslâmın güzelliğine sahip olanların rü'yeti kabul edeceklerini, İslâmdan nasibi olmayanların da reddedeceklerini anlatır.²⁴⁹

İmam Rabbânî, Peygamberimizin miraçta Allah'ı gördüğünü²⁵⁰ ve Ehl-i sünnetin de ‘rü'yetin dünyada vaki olmadığı’²⁵¹ konusunda görüş birliğinde olduğunu söylemektedir. Araştırmamız sonucu gördük ki, Gazâlî de hemen hemen İmam Rabbânî ile aynı görüşleri paylaşmaktadır.

Ehl-i sünnet'in nakli, Mutezile'nin ise akli esas aldığı ve birbirlerine zıt görüşler ortaya koyduğu bu meselede, hem Gazâlî hem de İmâm Rabbânî, “rü'yetin” izahında kalbi ve kalbin fonksiyonlarından ibâret olan müşâhede, mükâşefe ve tecellî gibi kavramları ön plana çıkarmışlardır.

Sonuç olarak, Ehl-i sünnet inancına uygun olarak hem Gazâlî hem de İmam Rabbânî'nin eserlerinden de anlaşılacağı gibi rü'yetin, âhirette vuku bulacağını, dünyada ise veli kulların rü'yeti, müşâhede ile ilme'l yakîn şeklinde tecrübe edeceklerini, delilleriyle ispatlamaya çalışırlar.

²⁴⁷ Gazâlî, *el-Erbâin Fî Usûli'd-Dîn (Din'de Kırk Esas)*, s. 372.

²⁴⁸ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, II, 1495, (491. Mektup).

²⁴⁹ İmam Rabbânî, *Mebde' ve Meâd*, s. 111.

²⁵⁰ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

²⁵¹ İmam Rabbânî, *Mektûbât*, I, 719, (283. Mektup).

SONUÇ

Kelâmî konulardan biri de, mü'minlerin Allah Teâlâ'yı cennette görmeleri *rü'yetullah* meselesidir. Rü'yetullah meselesi hakkında Ehl-i sünnet kelâmcılarıyla, Mutezile arasında, yoğun münakaşalar yapılmış, Ehl-i sünnet âlimleri Allah Teâlâ'nın, cennette, müminler tarafından görülebileceğini delilleriyle ispatlarken, Mutezile ise bu açık delilleri, ilkeleri gereği, çeşitli te'villere yönelerek Allah Teâlâ'nın hiçbir zaman görülemeyeceğini iddia etmişlerdir.

Bir kısım âyet ve hadislerin delaletiyle Yüce Allah'ın kıyamet günü mü'minler tarafından görülmesi meselesi, birçok konuda olduğu gibi, meseleye farklı açılardan bakılmasının bir sonucu olarak, İslâm ekolleri arasında farklı görüşler belirtilmiştir. Ehl-i sünnet, rü'yetin mümkün olacağını kabul ederken Mutezile ve bazı ekoller, rü'yetin mümkün olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Yine bazı mezhepler de rü'yetin mümkün olacağını ileri sürmekle beraber, ifrat ve tefrite düşerek, Allah Teâlâ'ya cisim isnat etmişlerdir.

Ehl-i sünnet, bilinen tutumunu devam ettirerek, orta yolu takip etmiş, Yüce Allah'ın âhirette müminler tarafından görülebileceğini, ancak bunun keyfiyetinin bilinemeyeceğini kabul etmiştir.

Âyetlerin zâhirini değerlendiren Ehl-i sünnet âlimleri, âhirette Allah'ın görülmesinin mümkün olduğunu kabul ederler. Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili olarak zikredilen âyetleri, akıllarına uygun görmeyen, dolayısıyla te'vîl yoluna giden Mutezile ise Allah Teâlâ'nın görülmesini kesinlikle reddeder. Çünkü bu durum onlara göre, Allah Teâlâ'ya bir yön ve mekân tahsîs etmektir. Bu ise, Allah Teâlâ'nın bir cisim olmasını îcâb ettirir ki, bunu düşünmek muhaldir.

İslam akaidinde önemli bir yer tutan "*rü'yetullah*" meselesi, temelde Yüce Allah'ın teşbih ve teccimi kaygısından kaynaklanmaktadır. Kanaatimce gerek Ehl-i sünnet "*Allah Teâlâ görülür*" derken ve gerekse Mutezile "*O görülmez*" derken, her ikisinin de taşıdıkları ortak bir kaygı şu olmalıdır; acaba görülür veya görülmez dersek, O'nu teşbih ve teccime mi düşürmüş oluruz? Bir başka ifadeyle her ikisinin de düşünce yapılarının temelinde, iyi niyet vardır. Bu itibarla bu konuda yapılan tartışma ve görüşleri, kendi içerisinde değerlendirmeliyiz.

Biz bu çalışmamızda, Ehl-i sünnet itikadını en iyi müdafaa eden âlimlerimizden, Gazâlî ile İmam Rabbânî'nin itikadi görüşlerinden biri olan rü'yetullah meselesi hakkında bilgi vermeye çalıştık. Gördük ki her iki müellifimiz de Ehl-i sünnetin delilleriyle ortaya koyduğu rü'yetullah meselesinde hemfikirdir.

Çalışmamıza konu olan müelliflerimizden Gazâlî'nin eserlerinde, Allah Teâlâ'nın dünyada maddi beden gözüyle görülemeyeceğini, âhirette sadece mü'minlerin, yeniden tasarımlanacak gözlerle, keyfiyetini bilemeyeceğimiz bir şekilde görüleceğini anlatır. Allah Teâlâ'nın, dünyada müşâhede edileceğini, fakat maddi beden gözüyle görülemeyeceğini delilleriyle izah eder. Hiç şüphesiz O Yüce Cemali gördükleri vakit, nefislerinin huzur ve sükûn bulacağını, Rab'lerinin rızasına kavuşmalarının semeresi olarak, tecelliyâtın etkisiyle kendilerinden geçeceklerini anlatır.

İmam Rabbânî de Gazâlî gibi rü'yetullah meselesinde Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşündedir. Âhirette mü'minler, Allah Teâlâ'yı baş gözleriyle görecekler fakat idrak edemeyeceklerdir. Dünyada ise sadece Allah Teâlâ'nın seçkin kulları, gönül dünyalarında müşahede edeceklerdir.

Çalışmamıza bahse konu olan müelliflerin, İslam düşüncesine etkileri günümüzde de devam etmekte ve onların kelâm, tasavvuf ve İslâm felsefesi ile ilgili verdiği bilgiler hala önemini korumaktadır. Özellikle bu alanlarda çalışma yapan bilim adamlarına ışık tutmaya devam etmektedir.

Sonuç olarak biz bu çalışmamızda, Gazâlî ile İmam Rabbânî'nin, kısaca hayatlarını, şahsiyetlerini, eserlerini ve rü'yetullah meselesi hakkındaki görüşlerini incelemeye çalıştık. Bu çalışmamızda şu kanaate vardık; Her iki müellifimiz de Yüce İslâm'ın muhafazası yolunda hayatlarını ortaya koyarak, her türlü zorluğa katlanmak suretiyle, Ehl-i sünnet inancını her türlü sapık akımlardan korumuşlardır

KAYNAKÇA

Abdülhamid, Muhsin, *İslâma Yönelen Yıkıcı Hareketler*, (Çev. M. Saim Yeprem-Hasan Güleç), DİB Yay., Ankara 1986.

Abdulcebbâr, el-Kâdî Abdullah b. Ahmed Ebû'l-Hüseyn, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîdi ve'l-Asl*, Mısır tsz.

Adam, Hüdaverdi, "İslam Kelamında Rü'yetullah Ve İbn Arabi'nin Görüşleri", *SÜİFD*, say.: I, Sakarya 1996, ss., 57-105

Akseki, A. Hamdi, *İslâm Dini (İtikat, İbadet, Ahlâk)*, Nur Yay., Ankara 1983.

Algar, Hamid, "İmam Rabbânî", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 180-210.

Âmidî, Seyfüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Gâyetü'l-Merâm fî İlmi'l-Kelâm*, Kahire, 1371/1971.

Apaydın, Yunus, *Bir İslam Hukukçusu Olarak Gazâlî*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ebu Hamid Muhammed el-Gazâlî, Yay., N: 7, Kayseri 1988.

Armağan, Mustafa, *İslam'da Bilgi Ve Felsefe*, İz Yay., İstanbul 1997.

Asım Efendi, *el-Okyânüsü'l-Basit fî Tercemeti Kâmûsi'l-Muhît*, I-III, İstanbul, Matba'atü'l-Osmâniyye, 1305.

Aydın, Mehmet, *İslam'ın Evrenselliği*, Ufuk Kitapları Yay., İstanbul 2000.

_____, *Din Felsefesi*, Selçuk Yay., İstanbul 1994.

Bağdâdî, Abdülkâhir Ebû Mansur, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (Çev.Ethem Ruhi Fiğlalı), TDV, Yay., Ankara 1991.

Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Et-Tayyib, *Kitâbu't-Temhîd*, (nşr., Richard Mc Carthy), Beyrut 1957.

Bahçe, Kemal, *İmam-ı Gazâlî Ve Nübüvvet Anlayışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2008.

Bayraktar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, Beyaz Kule Yay., Ankara 2008.

Bilgin, İbrahim Ethem, *Devrimci Süfî Hareketleri ve İmam Rabbânî*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1989.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelâm*, Fethi Demir Matbaası, İstanbul 1955.

Binder, Leonard, “Gazâli,” (Çev.Y. Ziya Cömert), *İslam Düşüncesi Tarihi*, (Editör, M. M. Şerif), II, İnsan Yay., İstanbul 1990.

Bolay, S. Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1990.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-Sahîh*, İstanbul, 1401/1981.

Bulaç, Ali, *Din ve Modernizm*, Endülüs Yay., İstanbul 1990.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l Beyân*, Eser Yay., İstanbul 1969.

Cebecioğlu, Ethem, *İmam Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, Erkam Yay., İstanbul 1999.

_____, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.

_____, “İmam-ı Gazâlî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yay., C. VII, İstanbul 1995.

Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Çev.Hüseyin Hatemi), İletişim Yay., İstanbul 2002.

Cürcani, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Tarîfat*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1416.

Çağrıncı, Mustafa, “Gazzâlî”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 1996, XIII. 285-299.

Çakan, İ. Lütfi, *Hadîs Usûlü*, İFAV Yay., İstanbul, 1991.

Çelik, İsa, *Abidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi*, Vefa Yay., İstanbul 2007.

_____, “İmam Rabbânî Perspektifinden İbnü'l-Arabî'ye Tenkidî Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 10, say.: 23, Ankara 2009, 149-179.

_____, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.

_____, *Tasavvufî Düşünce'de İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010.

_____, *Vuslata Davet*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

Çubukçu, İ. Agâh, *Gazâlî ve Bâtınlık*, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1964.

_____, *Gazâlî ve Kelâm Felsefesi*, AÜİF Yay., Ankara 1970.

_____, *Gazzalî ve Şüphecilik*, AÜİF Yay., Ankara 1964.

_____, *İslam Düşünürleri*, AÜİF Yay., Ankara 1983.

De Boer, T. J., *İslam'da Felsefe Tarihi*, (Çev.Yaşar Kutluay), Anka Yay., İstanbul 2001.

Demirci, Ahmet, "Bid'atçılık", *EÜİFD*, say.: 5, Kayseri 1988.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1993.

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay., İstanbul 1984.

Dumlu, Mikail, *Tasavvufî Düşünce de Muhabbet*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *AÜSBE*, Erzurum 2002.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, I-IV, Hımıs 1969.

Ebû Hanife, Nu'mân b. Sabit, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (trc., Mustafa Öz), İstanbul 1992.

Ensârî, Abdülhak, *Şeriat ve Tasavvuf*, (Çev.Y. Yazar), Rehber Yay., Ankara 1991.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul 1981.

Ertuğrul, İsmail Fennî, *Hakikat Nurları*, Sebil Yay., İstanbul 1975.

Eserî, Abdullah b. Abdulhamid, *Selef-i Sâlihîn Akîdesi*, (Çev.Mehmed Ün), İstanbul 1416.

Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, (nşr., Helmut Ritter), Wiesbaden 1980.

Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev.Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara 1998.

_____, *İslam*, (Çev.Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Ankara Okulu Yay., Ankara 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara 1993.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *Minhâcü'l-Âbidîn*, (*Âbidler Yolu*), (Çev.İlyas ibni Abdullah), Hisar Yay., İstanbul Ts.

_____, *Bâtînîliğin İcyüzü (Fedaihu'l-Bâtîniyye/el-Mustazhiri)*, (Çev. Avni İlhan), TDV Yay., Ankara 1993.

_____, *el-Erbaîn Fî Usûli'd-Dîn (Din'de Kırk Esas)*, (Çev. Hüseyin S. Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul Ts.

_____, *el-Munkızu mine'd-Dalal, (Dalaletten Hidayete)*, (Çev. A. Suphi Furat), Şamil Yay., İstanbul 1978.

_____, *İhyau Ulumi'd- Din*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), Akçağ Yay., Ankara 1996.

_____, *Mükâşefetü'l-Kulûb*, (Çev. Yaman Arıkan), Yunus Emre Yay., İstanbul 1969.

_____, *Kimyayı Saadet*, Bedir Yay., İstanbul 1974.

_____, *Mearıcu'l-Kuds fî Medarici Ma'rifeti'n-Nefs (Hakikat Bilgisine Yükseliş)*, (Çev. Serkan Özburun), İnsan Yay., İstanbul 2002.

_____, *Risâletü'l-Ledünniyye, (Tevhid ve Ledün Risaleleri)*, (Çev. Serkan Özburun- Yusuf Özkan Özburun), Furkan Yay., İstanbul 1995.

_____, *Sırru'l-Âlemîn, (Âlemlerin Sırrı)*, (Çev. Naim Erdoğan), Hisar Yay., İstanbul 1983.

_____, *Tehafütü'l-Felâsife (Filozofların Tutarsızlığı)*, (Çev. Bekir Sadak), Ahsen Yay., İstanbul 2002.

_____, *Mişkâtü'l-Envâr, (Nurlar Feneri)*, (Çev. Süleyman Ateş), Bedir Yay., İstanbul 1994.

_____, *el-İktisâd Fî'l-İ'tikâd, (İtikad'da Orta Yol)*, (Çev. Kemal Işık), AÜİF Yay., Ankara 1971.

Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası Yay., Konya 2009.

Güler, İlhamî, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.

Güzel, Abdurrahim, "Rü'yetullah", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul 2000.

Halavî, M. Mustafa, *İmam Gazâlî'nin Hayatı, (Cennete Doğru Yedi Geçit isimli kitap içinde)*, (Çev. Ali Kaya), Semerkant Yay., İstanbul 2001.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâma Giriş*, (Çev. Kemal Kuşçu), Nur Yay., Ankara 1965.

Harputi, Abdullatif, *Tenkihu'l-Kelam fi Akaidi Ehli'l-İslam*, Dersaadet, İstanbul 1330.

Izutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar*, (Çev. Ahmet Yüksel Özemre), Kaknüs Yay., İstanbul 1998.

———, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (trc., Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul 1984.

Işık, Kemal, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.

İbn Haldun, *Mukaddime*, (Çev. Kadiri Ugan), MEB, Yay., İstanbul 1991.

İmam-ı Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul tsz.

———, *Ma'ârif-i Ledünniyye (Ariflerin Halleri)*, (trc., Necdet Tosun), Sufi Kitap, İstanbul 2006.

———, *Mebde' ve Meâd (Rabbânî İlhamlar)*, (trc., Necdet Tosun), Sufi Kitap, İstanbul 2006.

———, *Mektûbât-ı Rabbânî*, (trc., Abdülkadir Akçiçek), Merve Yayınevi, İstanbul 1996.

———, *Mükâşefât-ı Gaybiyye (Manevi Yolculuk)*, (trc., Necdet Tosun), Sufi Kitap, İstanbul 2006.

İnam, Ahmet, *Gazâlî'nin Kalp Ordusu*, İslami Araştırmalar Gazâlî Özel Sayısı, XIII, Sayı 3–4, Ankara 2000.

İslamoğlu, Mustafa, *İmamlar ve Sultanlar*, Denge Yay., İstanbul 1990.

———, *Yahudileşme Temayülü*, Denge Yay., İstanbul 2004.

İz, Mahir, *Tasavvuf Mahiyeti Büyüklüğü ve Tarikatlar*, Türdav Yay., İstanbul ts.

İzmirli, İsmail Hakkı *İslam'da Felsefe Akımları*, (Haz., N. Ahmet Özalp), Kitabevi, İstanbul 1995.

———, *Yeni İlm-i Kelâm, I-II*, Mabaa-i Âmire, İstanbul 1340-1343.

Kafesođlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, MEB Yay., İstanbul 1970, X, 450-485.

Kam, Ömer Ferit, *Dinî Felsefî Sohbetler*, (Sadeleştiren, S. H. Bolay), DİB Yay., Ankara ts.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985.

Karabulut, Ali Rıza, *Gazâlî'nin Eserleri*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yay., Yayın No: 7, Kayseri 1988.

Karadaş, Cağfer, "İmam Rabbânî ve İtikadi Görüşleri", *UÜİFD*, Sayı, IX, ss.339-351, Bursa 2000.

Karaman, Hayrettin, *İmam Rabbânî ve İslâm Tasavvufu*, Nesil Yay., İstanbul 1992.

Karlığa, H. Bekir, "Gazâlî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 518-530.

Kaya, Mahmut, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik yay., İstanbul 2005.

Kerimoğlu, Yusuf, *Kelimeler Kavramlar*, İnkılab Yay., İstanbul 1983.

Kısakürek, N. Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1982.

Koçyiğit, Talat, *Hadisçiler İle Kelâmcılar Arasındaki Münâkaşalar*, TDV Yay., Ankara 1989.

Konukçu, Enver, "Ekber Şah", *DİA*, İstanbul 1994, X, 542-544.

Kotku, Mehmed Zahid, *Ehl-i sünnet Akaidi*, Seha Yay., İstanbul 1992.

Köksal, M. Asım, *İsnad ve İftiralar Reddiye*, DİB Yay., Ankara 1986.

Kudsi, Ziyaeddin, *İşte Tevhid*, (Çev.A. Kavakçı), İstanbul ts.

Kufralı, Kasım, *Nakşîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜEF, İstanbul 1950.

Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı, DİB Yay., Ankara 1984.

Kutlu, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2000.

M. Sait Özerverlı, *Kelam'da Yenilik Arayışları (XIX. Yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başı)*, İslâm Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 1998.

- Macit, Nadim, *Ehl-i sünnet Ekolünün Doğuşu*, İhtar Yay., Erzurum 1995.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk., Fethullah Huleyf, (trc., H. Sudî Erdoğan), Hicret Yay., İstanbul 1981.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Habib, *el-Ahkâmu's-Sultâniye*, (Çev. Ali Şafak), Bedir Yay., İstanbul 1994.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman - Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Mert, Muhit, *Kelâm Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. El-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhü Müslim*, (tah., M. F. Abdülbaki), Beyrut 1955.
- Naim, Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay., I-XII, (Çev.M. Uğur-M. C. Sofuoğlu), Ankara 1984.
- Nedevî, Ebu'l-Hasan Ali, *İslâm Önderleri Tarihi*, (Çev.Yusuf Karaca), Kayıhan Yay., İstanbul 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille*, (tah., Claude Selâme), Dimaşk 1993.
- Nûmânî, Şiblî, *Bütün Cepheleriyle Gazâlî*, (Çev.Yusuf Karaca), Baytan Kitabevi, İstanbul 1972.
- Orman, Sabri, "Gazâlî'nin Hayatı ve Eserleri", *İAD*, Gazâlî Özel Sayısı, XIII, Ankara 2000.
- Öge, Sinan, *Allah'tan Âlem'e İlâhî Fiiller*, Araştırma Yay., Ankara 2009.
- Özarslan, Selim, "Allah'ın Görülebilmesi/ Rû'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), Ocak 2001, 275-293.
- Özervarlı, M. Sait, "Gazzali", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 356-383.
- Özgür, Hafız Mustafa, *Kadirî Yolunu Gerçekte Yaşayanlar ve Yaşatanlar*, Hidayet Yay., İstanbul 1996.
- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nûn Yay., İstanbul 1995.
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed b. Abdülkerim, *Usulu'd-Din*, (*Ehl-i sünnet Akaidi*), (trc., Ş. Gölcük), Kayıhan Yay., İstanbul 1988.

Râzi, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihi'l-Gayb (Tefsiri Kebîr)*, (trc., S.Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, C. S. Doğru), Akçağ Yay., Ankara 1989.

_____, *el-Muhassal*, (Çev.H. Atay), Ankara 1978.

Sâbunî, Nûreddin, Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidaye fî Usuli'd-Din*, (Mâturidiyye Akâidi), (nşr., ve trc., Bekir Topaloğlu), DİB Yay., Ankara 1982.

Sağiroğlu, Ekrem, *İmam Rabbânî Hayatı Cihadı Eseri*, Rehber Yay., İstanbul 2007.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, (trc., Yaşar Keçeci), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000.

Schuon, Frithjof, *İslâm'ın Metafizik Boyutları*, (Çev.Mahmut Kanık), İz Yay., İstanbul 1996.

Sunar, Cavit, "İmam Rabbânî'nin Tevhit Görüşüne Genel Bir Bakış", *AÜİFD.*, V, say.: I-IV Ankara 1956, 136-143.

Sunar, Cavit, *İslam Felsefesi Dersleri*, AÜİF Yay., Ankara 1967.

Şarkpûrî, Muhammed Halîm, *İmam-ı Rabbânî Müceddid-i Elf-i Sâni Ahmed-i Farûkî es-Serhindî*, (Çev.Ali Genceli), Konya 1978.

Şerif M. M., *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergâh Yay., İstanbul 1979.

_____, *İslam Düşüncesi Tarihi*, (Çev.Komisyon), II, İnsan yay., İstanbul 1996.

Taftâzânî, Ebu'l-Vefâ, *Kelâm İlminin Belli Başlı Meseleleri*, (trc., Şerafeddin Gölcük), Kayıhan Yay., İstanbul 1980.

Taftazani, Mesud b. Ömer Saduddin, *Şerhu'l-Akaid*, haz., S. Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1991.

Tarhan, Nevzat, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2009.

Taylan, Necip, *Gazâlî'nin Düşünce Sisteminin Temelleri*, MÜİF Yay., İstanbul 1994.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, es-Sünen, İstanbul 1401/1981.

Topaloğlu, Bekir, H. Karaman, *Arapça-Türkçe Yeni Kamus*, Nesil Yay., İstanbul 1988.

_____, *İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, DİB Yay., Ankara 1992.

- , *Kelâm İlmi Giriş*, Damla Yay., İstanbul 1991.
- , “Allah”, *DİA*, İstanbul 1989.
- Turan, Osman, *Din ve Medeniyet*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1957.
- Ünal, Hüseyin, “Gazâlî Hakkında Yazılmış Eserler ve Tezler Bibliyografyası”, *İAD Gazâlî Özel Sayısı*, XIII, Ankara 2000.
- Vural, Mehmet, *Gazâlî Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.
- W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev.M. F. Köprülü), DİB Yay., Ankara 1984.
- Watt, W. Montgomery, *İslam Felsefesi ve Kelamı*, (Çev.Süleyman Ateş), Pınar Yay., Ankara 2004.
- , *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, (Çev.Hanifi Özcan), Etüt Yay, Samsun 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm”, *DİA*, XXV, 196-203, İstanbul 1996.
- Yazıcı, Muhammet, *Bir Mantıksal Paradoks Bid’at-i Vâcibe*, İlâhiyât Yay., Ankara 2006.
- , “İslâm Düşünce Geleneğinde “Her Yenilik Bid’attır” Hadisine Yaklaşımlar”, *AÜİFD*, sy., 19, ss., 138-188, Erzurum 2003.
- , *Gazzâlî Sonrası Ehl-i sünnet Kelâmı’nda Varlık Anlayışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2010.
- , *İbn Teymiyye’nin İslam İnanç Mezheplerine Bakışı*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2009.
- Yazıcı, Tahsin, “Nakşbend”, *İA*, IX, MEB Yay., İstanbul 1970.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1992.
- Yeşilyurt, Temel, “Rü’yetullah”, *DİA*, XXXV, İstanbul 1996.
- , *Tanrı’nın Aşkınlığı Bağlamında Ru’yetullah Sorunu*, Malatya 2001.

Yıldırım, Birol, *Alvarlı Muhammed Lutfî Hayâtı Ve Hulâsatu'l-Hakâyik Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar*, YYÜSBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2003.

Yılmaz, H. Kamil, *İmam-ı Rabbânî, Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yay., VIII, İstanbul 1995.

Yılmaz, Hayrettin, *İmam Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhendî'de Nübüvvet Anlayışı*, AÜSBE, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1985.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ferit YILDIZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Ezrurum 05.12.1973
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Ardeşen İmam Hatip Lisesi Erzurum Merkez İmam Hatip Lisesi Ilıca Lisesi Ömer Nasuhi Bilmen İlköğretim Okulu Ahmet Yesevi İlköğretim Okulu Hilalkent 125. Yıl İlköğretim Okulu
İletişim	
E- Posta Merkezi	Ferit_yildiz25@hotmail.com
Tarih	12.07.2011